

**Universitat de les
Illes Balears**

Inventari, caracterització i classificació de les fonts situades a la conca hidrogràfica de la badia de Son Servera

PEDRO FIDEL CASTRO LLITERAS

Memòria del Treball de Final de Màster

Màster Universitari d'Anàlisi, Planificació i Gestió en Àrees Litorals
de la

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs Acadèmic 2012-2013

26 d'agost de 2013

Tutor del Treball: Antoni Ginard Bujosa

Acceptat pel Director del Màster Universitari

Signatura de l'autor

Signatura Tutor

Signatura

Índex

Resum	5
Preàmbul	6
Trajectòria acadèmica de l'autor	7
Llista de figures, taules, mapes i acrònims	10

Primera Part

Una metodologia per a l'estudi de les fonts a Mallorca 12

1. Introducció	13
1.1. Hidràulica tradicional, patrimoni i paisatge	14
2. Objectius i metodologia	16
2.1. Objectius	16
2.2. Metodologia	17
3. Les fonts com a objecte d'estudi	20
3.1. L'estudi de les fonts i internet	24
4. Sistema de classificació tipològica	26
4.A. Fonts cercades	27
4.A.1. Qanat complex	27
4.A.2. Qanat simple	28
4.A.3. Font de mina	29
4.A.4. Rasa	30
4.B. Font en base a un pou	31
4.B.5. Pou albellonat	32
4.B.6. Pou escalonat	32
4.B.7. Pou	34
4.C. Fonts naturals	34
4.C.8. Ullal captat	35
4.C.9. Ullal anegat	35
4.C.10. Ullal lliure	36
4.C.11. Degotís	36
5. La fitxa d'estudi i classificació	38
5.1. Informació bàsica	38

5.1.1.	Codi identificador	38
5.1.2.	Topònim.....	40
5.1.3.	Localització	40
5.2.	Informació general	42
5.2.1.	Material gràfic	42
5.2.2.	Estudi toponímic.....	42
5.2.3.	Descripció	43
5.2.4.	Estat de conservació	43
5.2.5.	Classificació tipològica.....	44
5.2.6.	Paraules clau	44
5.2.7.	Bibliografia.....	47

Segona part

El cas de les fonts de la conca hidrogràfica de la badia de Son Servera..... 49

6.	Elecció de la zona d'estudi	50
7.	L'estudi de les fonts de la conca de la badia de Son Servera	51
7.1.	Metodologia	51
7.2.	Treball de camp	51
7.3.	Objectius i hipòtesis de treball.....	52
8.	La zona d'estudi.....	54
8.1.	Delimitació.....	54
8.2.	L'entorn físic.....	55
8.3.	L'entorn humà.....	57
8.3.1.	Usos del sòl i cultius	57
8.3.2.	Regadiu	59
8.4.	Extraccions per sondejos i augment del consum d'aigua	61
9.	Resultats: anàlisi de la informació obtinguda.....	64
9.1.	Les fitxes de les fonts a través de la informació recollida	64
9.2.	Localització de les fonts	67
9.2.1.	Qualitat de les coordenades	67
9.2.2.	Les fonts i la hidrologia superficial	71
9.2.3.	Les fonts i la geologia.....	71
9.3.	L'estat i les característiques de les fonts.....	75
9.3.1.	Els sondejos i els cabals actuals	75
9.3.2.	Les estructures de les fonts: estat de conservació.....	78
9.4.	Tipologies de les fonts	79

9.4.1. Les fonts cercades.....	80
9.4.2. Les fonts en base a un pou.....	86
9.4.3. Les fonts naturals.....	87
9.5. Usos i aprofitaments tradicionals.....	89
9.5.1. L'espai del regadiu.....	89
9.5.2. L'ús ramader.....	98
9.5.3. L'ús per a consum humà.....	99
9.5.4. Usos no consumptius.....	102
9.6. Estructures associades a les fonts.....	109
9.6.1. Conducció de l'aigua.....	110
9.6.2. Emmagatzematge de l'aigua.....	112
9.6.3. Elevació de l'aigua.....	115
9.6.4. Associacions de fonts.....	115
9.7. Transformacions i canvis en els usos i aprofitaments.....	118
9.7.1. Les fonts amb estructures i usos tradicionals.....	118
9.7.2. Els canvis d'ús de l'aigua.....	121
Conclusions.....	125
Glossari.....	129
Agraïments.....	131
Bibliografia.....	132

Resum

En el present treball d'investigació es pretén, en primer lloc, i una vegada repassades les publicacions existents, realitzar una proposta de classificació tipològica segons les estructures constructives de les fonts de Mallorca i una proposta metodològica per al seu estudi.

En segon lloc, se cerca contrastar la validesa de la metodologia indicada, mitjançant la seva aplicació a la conca de la badia de Son Servera i l'anàlisi dels resultats obtinguts. A partir de l'estudi de les fonts, es realitza un estudi de les característiques del medi físic i humà que les envolta, amb especial atenció a la seva evolució durant el darrer segle.

El treball de camp i bibliogràfic efectuat ha donat lloc a la compleció de fins a 51 fitxes de fonts a la zona d'estudi. S'han pogut localitzar exemples de totes les tipologies constructives proposades. S'ha pogut documentar igualment l'accelerat procés de desaparició de les fonts durant el segle XX i un total canvi dels usos de l'aigua.

A més, s'ha pogut relacionar el progressiu abandó de les terres de cultiu irrigades amb l'aigua de les fonts, una conseqüència de l'aparició de sondejós moderns i del procés de canvi de la societat i de l'economia tradicional agrària, cap a una economia turística.

Preàmbul

L'estudi de les fonts a Mallorca és un tema d'interès per a l'autor, que s'inicià en l'observació i caracterització de les construccions tradicionals relacionades amb l'extracció, emmagatzematge i aprofitament de l'aguadurant l'any 2008, en què tengué la oportunitat de treballar en el primer inventari de patrimoni hidràulic d'un torrent, el de Galatzó, impulsat des de la Direcció General de Recursos Hídrics del Govern de les Illes Balears.

Des del primer moment l'autor centrà una especial atenció a les fonts, les captacions d'aigua per gravetat, i totes les seves tipologies i usos, arribant a la conclusió que la primera passa per al seu estudi és la correcta identificació i localització del major nombre possible d'aquestes estructures.

Ara, aquest estudi que es presenta com a Treball de Fi de Màster és una de les conseqüències de la curolla que s'inicià ja fa cinc anys. És, alhora, el resultat de la suma de dos blocs d'estudi de característiques diferenciades, però de temàtica homogènia. S'ha considerat necessària la realització conjunta de dos blocs que són complementaris i poden aportar, en conjunt, una millor visió d'aspectes que es podrien passar per alt en estudis presentats per separat.

El primer bloc, **una metodologia per a l'estudi de les fonts a Mallorca**, està format per una anàlisi prèvia de la informació existent sobre la classificació de tipologies constructives de fonts d'aigua en general, una aproximació als coneixements previs existents sobre les fonts de Mallorca i, finalment, una proposta de classificació tipològica de les fonts de Mallorca i una proposta metodològica per al seu estudi.

El segon bloc de treball, que tracta de **les fonts de la conca hidrològica de la badia de Son Servera**, és un estudi exhaustiu en el qual s'aplica la metodologia proposada per tal de comprovar-ne la validesa. A més, la seva aplicació dona com a resultat un inventari i una classificació de les fonts que, finalment, permet fer una anàlisi dels resultats obtinguts en relació a l'estudi del medi físic i humà que les envolta.

Trajectòria acadèmica de l'autor

Aquest Treball de Fi de Màster és una passa envant en el seguit de treballs que l'autor ha realitzat en la línia de l'estudi i la divulgació del patrimoni hidràulic de les Illes Balears en general, i en l'estudi d'aspectes diversos del llevant de Mallorca, i del municipi de Son Servera, en particular.

Formació

Pedro Fidel Castro Lliteras va cursar els estudis de Geografia a la Universitat de les Illes Balears entre l'any 2004 i l'any 2008, en què es llicencià.

Obtingué el Certificat d'Aptitud Pedagògica en el curs 2008-2009.

Aconseguí el títol d'Expert Universitari en Sistemes d'Informació Geogràfica per la Universitat de les Illes Balears en el curs 2010-2011.

Ha cursat el Màster Universitari d'Anàlisi, Planificació i Gestió en Àrees Litorals, durant el curs 2012-2013.

Projectes

Seguidament s'exposen els projectes desenvolupats per a la Direcció General de Recursos Hídrics, com a cap del Departament de Geografia de la Fundació Natura Parc, entre els anys 2008 i 2011:

(2008) Catàleg de Patrimoni Hidrològic i Etnològic del Torrent de Galatzó. Direcció General de Recursos Hídrics. Inèdit.

(2009) Catàleg de Patrimoni Hidrològic i Etnològic del Torrent de Canyamel. Direcció General de Recursos Hídrics. Inèdit.

(2010) Disseny de les rutes pel patrimoni hidràulic dels torrents de Galatzó i Canyamel. Direcció General de Recursos Hídrics. Tríptics en quatre idiomes.

(2010) Projecte de senyalització d'una ruta pel patrimoni hidràulic del torrent de Galatzó. Direcció General de Recursos Hídrics. Inèdit.

(2010) Catàleg de Patrimoni Hidrològic i Etnològic del Torrent de na Borges. Direcció General de Recursos Hídrics. Inèdit.

(2011) Catàleg de Patrimoni Hidrològic i Etnològic del Torrent de Sant Jordi (Pollença). Direcció General de Recursos Hídrics. Inèdit.

(2011) Catàleg de Patrimoni Hidrològic i Etnològic del Barranc d'Algendar (Menorca). Direcció General de Recursos Hídrics. Inèdit.

Publicacions

Les publicacions següents responen, per una part, a les comunicacions presentades sobretot a les Jornades d'Antroponímia i Toponímia de diferents anys. Per l'altra part, responen també a comunicacions encara inèdites.

- 9's Geògrafs [CASTRO, P.F.; FERRIOL, C.; GINARD, M.; MASCARÓ, M.; SALA, E.] (2007). "Neotoponímia al campus de la Universitat de les Illes Balears" a BASSA, R.; PLANISI, H.; VALLÈS, A. (2008). *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2007)*, p. 61-67. Palma, Universitat de les Illes Balears.
- CASTRO, P.F. (2010). "Un inventari de les fonts de Mallorca, aspectes toponímics" a BASSA, R.; LATORRE, F. [Coord.] (2011). *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Porreres, 2010)*, p. 239-260. Palma, Universitat de les Illes Balears.
- CASTRO, P.F. (2013). "Llinatges i malnoms de Son Servera, del segle XVII al segle XX", a la *XXVI Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Manacor, 2013)*. Inèdit. [Està preparada l'ampliació d'aquest estudi que, previsiblement, es presentarà a les II Jornades d'Estudis Locals de Son Servera, 2014].
- CASTRO, P.F. (2013). *Transformació territorial durant el segle XX: el cas de Cala Millor*. Inèdit.
- CASTRO, P.F.; GRIMALT, M. (2013). "Persones i topònims en una codolada sobre la inundació del 13 de juliol de 1893 a Son Servera", a la *XXVI Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Manacor, 2013)*. Inèdit.

Publicacions electròniques

L'autor col·labora, des de l'any 2011, amb Andreu Morell, en el projecte en xarxa anomenat *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.

Amb 988 fonts catalogades a dia 24 de juliol de 2013, és un dels projectes més complets que es poden trobar sobre les fonts d'un territori de l'extensió de Mallorca. L'autor ha realitzat aproximadament 170 de les fitxes publicades i una gran part del treball bibliogràfic i de geolocalització inicial prèvia a les visites de moltes de les fonts.

- MORELL, A.; CASTRO, P.F.; FONTÁN, M. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

Conferències i visites guiades

L'autor també ha realitzat algunes conferències i visites guiades, centrades principalment en el coneixement de conjunts hidràulics d'espais reduïts i a escala local i municipal.

(2009) *Història de "s'Any de sa Pesta", 1820*. Cicle de tres conferències realitzades a l'IES Son Servera durant el mes de febrer de 2009.

(2012) *Visita guiada als jardins, fonts i part del sistema hidràulic de Binifarda*, el 21 de gener de 2012, en col·laboració amb l'Associació d'Amics des Closos de Can Gaià, a Felanitx.

(2012) *Les fonts de Mallorca: una aproximació a les fonts d'Artà*, el 19 d'abril de 2012, a la biblioteca Na Batlessa, d'Artà.

(2012) *Les fonts de Mallorca: una aproximació a les fonts de Son Servera*, el 20 d'abril de 2012, a la biblioteca de Son Servera.

(2013) *Les fonts i el patrimoni hidràulic del Parc de Llevant (xerrada i visita guiada)*, el 26 de gener de 2013, al Parc Natural de la Península de Llevant.

(2013) *Les fonts i el patrimoni hidràulic del Parc de Llevant (xerrada i visita guiada)*, el 4 de maig de 2013, al Parc Natural de la Península de Llevant. [Suspesa el dia abans de la seva realització].

Llista de figures, taules, mapes i acrònims

Figures

- Figura 1. La interacció entre les diverses fonts d'informació.	17
- Figura 2. Perfil geològic esquemàtic d'una font natural i un qanat.	21
- Figura 3. Exemple de qanat complex situat a una àrea de baixa pendent.	28
- Figura 4. Exemple de qanat simple amb pou sobre-excavat.	29
- Figura 5. Exemple de font de mina.	30
- Figura 6. Exemple de rasa.	30
- Figura 7. Exemple de pou albelloonat.	32
- Figura 8. Exemple de pou escalonat.	33
- Figura 9. Exemple d'ullal captat.	35
- Figura 10. Exemple d'ullal anegat.	36
- Figura 11. Perfil geològic esquemàtic de surgències com <i>na Clot</i> .	72
- Figura 12. Tall geològic esquemàtic del puig de Son Corb.	73
- Figura 13. <i>Font des Rafalet</i> , qanat amb estructures de millora de la captació.	81
- Figura 14. <i>Font Verda</i> , exemple de qanat simple.	82
- Figura 15. <i>Font de sa Perera</i> , exemple de rasa.	84
- Figura 16. <i>Molins de Son Sard i de Son Comparet</i> .	107
- Figura 17. El sistema hidràulic de les fonts de <i>na Rabassa i des Molins</i> .	117
- Figura 18. <i>Font d'en Voreta</i> , l'aigua encara és aprofitada per als usos tradicionals.	119

Taules

- Taula 1. Sigles que formen l'apartat referent al municipi del codi identificador de cada font.	39
- Taula 2. Ocupació del sòl al terme municipal de Son Servera als anys 1860, 1960 i 2008.	58
- Taula 3. Quantitat de sondejors per tipologia a la conca de la badia de Son Servera.	63
- Taula 4. Fonts d'informació que han permès completar cadascuna de les fitxes de les fonts.	66
- Taula 5. Fonts de la conca hidrogràfica de la badia de Son Servera: ordenades per la qualitat de les dades sobre la seva localització i l'estat de conservació de les estructures de la font.	70

- Taula 6. Nombre de fonts segons l'estat actual del seu cabal.	77
- Taula 7. Resum de la quantitat de fonts segons grup i tipologia.	80
- Taula 8. Llistat de fonts segons la tipologia constructiva.	85
- Taula 9. Llistat de fonts indicant la corresponent superfície irrigada.	90
- Taula 10. Propietats esmentades per BERARD (1795) i paraules clau que utilitza.	93
- Taula 11. Referències al <i>regadio de a pié</i> existents a l'Amillament de 1864 (AMSV 1399).	94
- Taula 12. Resum de la informació obtinguda de l'Amillament, per finca on es troba el terreny i categoria de l'espai regat.	95
- Taula 13. Resum de la superfície regada per fonts fins a mitjans segle XX.	97
- Taula 14. Llistat de fonts utilitzades per a l'abastament domèstic i per a l'abastament del nucli de Son Servera.	100
- Taula 15. Comparació dels principals usos tradicionals de cadascuna de les fonts amb l'estat del seu aprofitament a l'actualitat.	122

Mapes

- Mapa 1. Zona d'estudi: conques de la Badia de Son Servera a l'illa de Mallorca.	55
- Mapa 2. Percentatge de la superfície municipal agrícola dedicada al reguiu l'any 1860 a Mallorca.	60
- Mapa 3. Fonts estudiades i qualitat de les coordenades obtingudes.	68
- Mapa 4. Localització de les fonts dins l'àrea d'estudi.	69
- Mapa 5. Fonts de l'àrea d'estudi superposades al mapa geològic.	74
- Mapa 6. Cabal actual de les fonts de l'àrea d'estudi, superposat a la capa de sondejors.	76

Acrònims

AMSV	Arxiu Municipal de Son Servera.
DCVB	Diccionari Català-Valencià-Balear. Vegeu ALCOVER; MOLL (edició de 1993).
DGRRHH	Direcció General de Recursos Hídrics. Govern de les Illes Balears.
IDEIB	Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears.
GEM	Gran Enciclopèdia de Mallorca. Vegeu DOLÇ [Dir.] (1989-1997).

Primera Part

Una metodologia per a l'estudi de les fonts a Mallorca

1. Introducció

La distribució de la població arreu del món i l'evolució de les diferents cultures al llarg de la història té relació directa amb la distribució natural de l'aigua i del seu aprofitament. No es pot deixar de banda que, fins i tot les societats més simples, les comunitats de caçadors-recol·lectors paleolítiques, estaven lligades a la presència i usos d'aquest recurs natural.

Les primeres poblacions estables necessitaren per força un subministrament continu d'aigua i, per tant, l'evolució en la gestió de l'aigua és paral·lela a l'evolució de les societats. A l'àrea mediterrània, alguns estudis recents situen els sistemes de gestió de l'aigua més antics localitzats fins a l'actualitat a la costa occidental de Xipre i a un petit assentament de la conca del Jafr (Jordània): es tracta, respectivament, d'un pou amb una antiguitat d'uns 10.000 anys, i d'una cisterna per recollir l'aigua d'escorrentia en ús fa uns de 9.500 anys (MITHEN, 2010: 5262-5268).

Amb els pas dels segles, als indrets on la sequera és permanent o recurrent, tan sols s'establiren nuclis importants de població allà on la tecnologia permeté accedir a grans quantitats d'aigua. Els sistemes hidràulics més desenvolupats es donaren allà on l'esforç se centrà en aconseguir un cabal continu amb circulació per gravetat. Posem per exemple els grans sistemes de captació perses, que, des de l'antiguitat¹ fins fa uns cinquanta anys, foren capaços d'abastir una ciutat com Teheran, amb més d'un milió d'habitants i situada a una zona amb una pluviometria de menys de 200 mm anuals (WULFF, 1968: 94); o també, les extenses plantacions de fruiters de Turpan, a l'extrem oriental del desert del TaklaMakan (Xina) (HU et al., 2012).

¹ Tal com indica BOUCHARLAT (2001: 177-180), la datació d'aquests sistemes és molt dubtosa; alguns autors arriben a situar el seu origen al setè mil·lenni ANE i altres el posposen fins al primer mil·lenni ANE. En resum, CHRISTENSEN (citada per BOUCHARLAT, 2001, 177) afirma «I am not aware of a single case where qanat have been dated back to pre-historical times with any reasonable degree of certainty on the sole bases of archaeological criteria.» [No tenc coneixement d'un sol cas de qanat que hagi estat datat fins a èpoques prehistòriques amb un grau raonable de certesa en base únicament a criteris arqueològics].

Així mateix, en el context de la Mediterrània, on l'aigua és un bé escàs que ha centrat l'atenció de totes les cultures al llarg de mil·lennis, la importància dels sistemes hidràulics tradicionals és innegable. Els petits nuclis i les grans ciutats pogueren assentar-se i créixer, en un principi, tan sols a aquells indrets on l'accés a l'aigua era senzill. A l'Europa continental, són molt coneguts els casos d'aqüeductes com els de la ciutat de Roma o el de Segòvia, però actualment poca gent recorda d'on venia l'aigua o quines eren les captacions originals.²

1.1. Hidràulica tradicional, patrimoni i paisatge

En tot cas, els exemples anteriors es refereixen a la gran hidràulica, la de grans inversions en recursos i treball, generalment impensable per a la major part de la població. Són estructures que, una vegada fetes, es poden convertir en patrimoni del comú i són més difícilment oblidades per la població. Aquestes són poc o gens comparables amb la hidràulica tradicional, aquella que necessita d'una total adaptació al medi per tal d'aprofitar recursos, a espais molt reduïts i a una escala més local.

Fora de la *gran* hidràulica, els recursos són aprofitats al màxim en la hidràulica tradicional, transformant el territori a través de la localització i captació de qualsevol possible punt amb aigua. El cabal del nou recurs pot ser gran i tenir associades estructures complexes de captació, emmagatzematge i distribució, però la major part de les vegades l'ullal és un recurs mínim, amb un cabal escàs, que és captat amb mètodes senzills, com una petita excavació del terreny; emmagatzemat en recipients de poca capacitat, com un abeurador o un simple ribell; i distribuït per síquies que poden ser temporals, fetes de terra. És indiferent si el recurs és present tot l'any o aprofitable sols després de les èpoques més plujoses. La sola possibilitat d'accedir al recurs de l'aigua, per molt que fos temporal, ha justificat pràcticament qualsevol tipus d'obra al llarg de la història.

Sigui com sigui, les captacions d'aigua han estat generadores d'un paisatge i un patrimoni tradicionals i característics durant segles, diferenciats del què els envoltava,

² En el cas de Segòvia l'aigua tenia el seu origen a Fuenfría, desviant l'aigua del riu Acebeda a una distància de 15 km de la ciutat. La ciutat de Roma arribà a tenir onze aqüeductes que provenien de diferents agrupacions de fonts i de captacions als rius. Per exemple, l'*Aqua Marcia* neixia a les fonts anomenades *Caeruleus* i *Curtius*, situades 300 passes romanes (444 m) a l'esquerra del mil·liari 38 (quilòmetre 56,2) de la *Via Sublacensis* (DEMBSKEY, 2009: 122).

ahora que afavorien el desenvolupament del medi rural. No obstant, a Mallorca, des de finals del segle XIX i, sobretot, durant tot el segle XX, com a resultat de la introducció de la tecnologia derivada de la Revolució Industrial, l'expansió dels molins de vent aiguaders i la introducció de les motobombes, ha canviat totalment el paisatge. L'home ha adaptat el medi a les seves necessitats com no s'havia fet mai i la hidràulica tradicional s'esvaeix en el món modern.

És en aquest punt, amb la desaparició de les infraestructures i dels usos històrics, en què es fa necessari reconèixer i estudiar les fonts i les seves estructures que, en molts casos, fa dècades que estan en desús i ja han estat oblidades per la major part de la població després de, potser, segles o mil·lennis de servei.

L'estudi de la hidràulica tradicional s'ha de plantejar en conjunt, perquè no és sinó la suma de tots els elements el que dóna sentit al sistema hidràulic; no s'entendria una captació sense explicar el seu aprofitament o, potser, no seria comprensible un canvi en un espai irrigat sense conèixer l'evolució de la captació. Per això mateix, i perquè el sistema és resultat de la societat que l'ha creat i de la seva evolució sobre un medi físic concret, aquest estudi ha d'intentar, a partir de la localització de les captacions, donar peu al futur coneixement complet de l'espai que les envolta.

2. Objectius i metodologia

2.1. Objectius

Els objectius de la primera part del present estudi són l'elaboració d'un sistema de classificació de les surgències d'aigua dolça de l'illa de Mallorca a partir de la seva tipologia constructiva i la creació d'una base dades que permeti introduir, conservar, gestionar i explotar la informació recollida. A més de recollir tota la informació possible sobre usos passats i actuals del seu cabal i sobre la cronologia de les fonts.

Una base de dades completa de les fonts de Mallorca ha de permetre, en el futur, realitzar estudis sobre les societats que crearen i utilitzaren els sistemes hidràulics corresponents, de forma semblant als estudis inclosos en el camp de l'arqueologia hidràulica (KIRCHNER i NAVARRO, 1993). Alhora, l'anàlisi de les característiques de les fonts i el seu entorn ha de permetre ampliar i completar l'estudi del medi físic i humà que les envolta.

La segona part de l'estudi té l'objectiu de comprovar la idoneïtat de les propostes realitzades, aplicant el mètode a les fonts situades a la conca hidrogràfica dels torrents de la Badia de Son Servera.

Almenys fins a la primera meitat del segle XX, les fonts conservaren certa importància econòmica, ja fos pel seu ús d'abastament urbà o rural, per als humans o per al ramat, o fos per la seva utilitat per al regadiu de petites o grans extensions. A més, representen una part del patrimoni cultural, tant pel que fa a l'enginyeria com per a l'arquitectura popular, afectant de forma significativa a la configuració del paisatge. A l'actualitat, l'estat de les fonts permetria parlar, també, de la salut del medi natural que les envolta i dels canvis culturals i socials ocorreguts durant les darreres dècades.

2.2. Metodologia

L'inventari de les fonts és exhaustiu: és indispensable la consulta prèvia de la documentació a l'abast per identificar la major quantitat de fonts abans de realitzar el treball de camp, incloent-hi fonts existents a l'actualitat i desaparegudes amb el pas dels anys. Seguidament, s'ha d'efectuar la inspecció directa de la font. El treball de camp no es limita a visitar les fonts documentades, sinó que és completat per la recollida d'informacions orals i les dades sobre la localització i característiques d'altres surgències que puguin oferir (Figura 1).

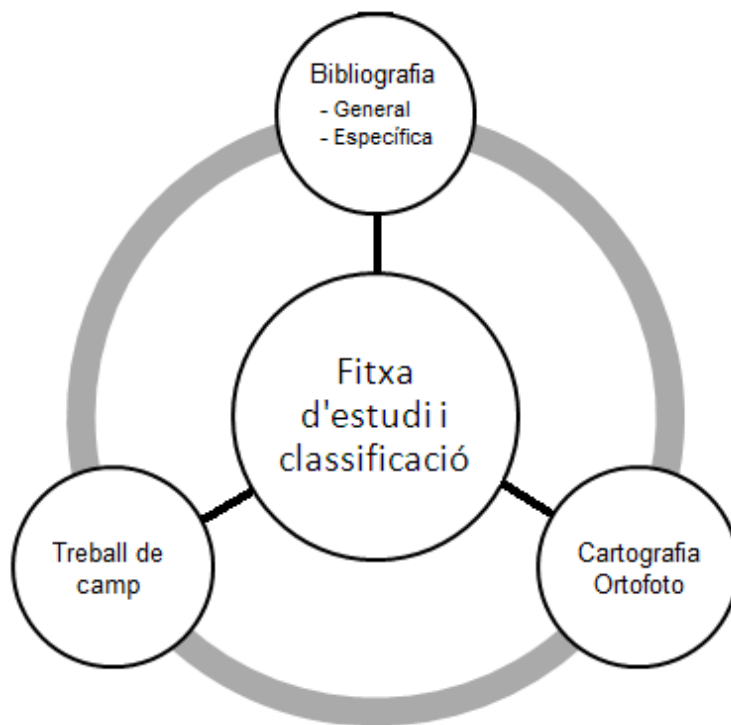

Figura 1. La interacció entre les diverses fonts d'informació ha de ser contínua i amb la profunditat suficient per localitzar totes les fonts i completar la fitxa d'estudi i classificació (Elaboració pròpia).

La primera identificació de les fonts inclou la revisió de **bibliografia** general i específica: degut a la seva importància per a la societat, algunes fonts poden haver deixat documentació específica o poden haver estat referenciades dins estudis sobre la història d'indrets concrets. Poden ser especialment interessants llibres descriptius escrits a segles passats, en els que és possible que hi hagi informació sobre l'estat de les surgències, els seus usos i l'espai que les envoltava. De forma complementària, es

realitza revisió de la informació existent als **arxius històrics** per millorar o ampliar les dades recollides.

A més, es fa una revisió de la **cartografia** actual a diferents escales (escala 1:25.000 de l'IGN, 2001 i escala 1:5.000 del MTIB, 2006), identificant totes les referències, tan siguin escrites com signes convencionals relacionats amb la presència de surgències. Aquesta revisió es completa amb l'estudi de la cartografia històrica entre la que, per Mallorca, destaquen el *Mapa General de Mallorca* de MASCARÓ (1958), i el *Mapa de la Ysla de Mallorca* de DESPUIG (1785).

La cartografia es va comparant amb la **fotografia aèria** disponible al visor de l'Infraestructura de Dades Espacials de Illes Balears (IDEIB, 2013), corresponent als vols de 1956, 1989, 2002, 2006, 2008, 2010 i 2012. En aquest procés es localitzen els llocs on potencialment s'han de localitzar les fonts identificades, i permet iniciar la programació del treball de camp o enfocar la recerca bibliogràfica. A més, la fotografia aèria de l'any 1956, permet identificar zones humides i regades a cada moment que també podrien indicar la presència de fonts. Les fotografies més modernes, de major qualitat, permeten localitzar estructures que poden estar relacionades amb fonts, com els safareigs, i observar parcel·lars clarament relacionats amb antigues estructures hidràuliques, com són les veles o terrenys de forma allargada i sinuosa paral·lels als cursos dels torrents.

Per a cada font es realitza, almenys, una visita inicial de localització i recollida de dades. Aquesta primera visita es procura fer, sempre que sigui possible, amb l'acompanyament d'alguna persona que hagi tengut relació amb la propietat i/o explotació de les seves aigües. Així, es pot aprofitar per obtenir informació de primera mà sobre les estructures que es conserven i les estructures que ja hagin desaparegut, a més dels usos, sistemes de distribució, emprius, fets rellevants, llegendes o, en general, qualsevol notícia amb relació a la font.

Seguidament, es fa un primer croquis acurat de totes les estructures existents, prenent les mesures necessàries, i una aproximació a l'estat original si han estat molt modificades. Posteriorment, la representació es passa a format digital, amb una escala variable que s'indica a cada croquis. En tot cas s'ha de procurar mantenir les proporcions de les dimensions de les estructures.

Finalment, es demana per l'existència d'altres fonts a la zona fent referència, si és necessari, a la informació extreta de la bibliografia, la cartografia i la fotografia aèria consultada.

A partir de la informació obtinguda es completa la fitxa, comparant les dades amb les que es puguin extreure de la bibliografia o documents diversos. En cas que sigui necessari, per existència d'incongruències o buits importants, es realitzen noves visites a la font i s'amplia la recerca d'informacions orals o escrites complementàries.

La fitxa d'estudi i classificació de la font permet consultar, de forma ordenada, tota la informació que s'hagi pogut recollir, començant per la localització i seguint pels topònims, material gràfic, descripció de les estructures i usos, bibliografia i fonts orals. És el resultat de la compleció d'una base de dades informatitzada que permet introduir, emmagatzemar, gestionar i explotar la informació disponible. Aquesta informació, especialment la descripció de les estructures observades, permet classificar cada font en la tipologia corresponent.

El sistema de classificació tipològica es proposa a partir de les observacions directes realitzades per l'autor durant els darrers cinc anys (2008-2013) a més cinc-centes fonts i de l'estudi de fotografies d'un total de poc més de mil fonts d'arreu de Mallorca, part de Menorca i la zona de Cadaqués (Girona). A més, s'han tengut presents, igualment, els treballs i les metodologies proposades per diferents autors.

Una vegada completades les fitxes es procedirà a la realització d'una anàlisi de la informació recollida, juntament amb una aproximació a les característiques del medi físic, humà i social relacionat amb les fonts.

3. Les fonts com a objecte d'estudi

El concepte de font se sol entendre, de manera simple, com una construcció de pedra, ferro o altre material amb una aixeta o canal per on brolla l'aigua (DCVB). Pel que fa a aquest estudi, el concepte s'entendrà a partir d'una definició més completa: la font és el lloc on, de forma natural o mitjançant una excavació, l'aigua subterrània brolla de la terra i surt a la superfície tan sols per gravetat, sense necessitat de cap enginy mecànic en el seu camí cap a la superfície. L'extracció de l'aigua subterrània és amb la intenció d'aprofitar-la, i no sols es pretén el drenatge d'un terreny.

Els treballs realitzats durant les darreres dècades sobre les fonts d'arreu del món són molt amplis, amb tractaments entesos des de la perspectiva d'àmbits d'estudi diversos. S'ha tractat en profunditat la qualitat de les aigües i la distribució d'espècies des dels camps de l'ecologia i la biologia; s'han estudiat àmpliament, per la necessitat d'abastament urbà, els cabals i el recorregut subterrani de les aigües a partir de l'hidrogeologia..., però sembla que la distribució de fonts en un determinat territori i els seus aprofitaments s'ha tractat, majoritàriament, de forma parcial.

Els estudis sobre les fonts s'han centrat en les fonts cercades, aquelles per a les quals s'ha hagut de realitzar algun sistema de drenatge o excavació del terreny per permetre la sortida d'aigua subterrània a la superfície per gravetat (Figura 2). Diverses raons han duit a l'estudi preferent d'aquestes captacions. Com afirma CARBONERO (1992, 13): destaca la importància històrica de les hortes que es formaren a partir de les galeries de captació i, a més, la complexitat dels sistemes hidràulics implicava, amb freqüència, una organització social per a la distribució de l'aigua. Destaca també, probablement, la complexitat constructiva dels sistemes, que convida a l'investigador a la recerca de l'origen i la dispersió d'avenços tecnològics de tal rellevància històrica.

El qanat (amb totes les seves variants) és el sistema més estudiat a nivell internacional i la bibliografia que el tracta és extensa. Una de les definicions tradicionals pel terme *qanat* és la de CRESSEY (1958: 27): «*The essential idea is that of a gently sloping tunnel, often along the radius of an alluvial fan, which extends upslope until the*

water table is tapped and emerges at the downslope end to supply an oasis. To give access to the tunnel, vertical shafts are dug at closely spaced intervals. The length of a qanat ranges from a few hundred yards to tens of miles, and the upper end may be several hundred feet below the surface. The upper part of the tunnel, below the water table, serves as an infiltration gallery and may have several branches to increase the inflow. The lower, and longer, part is the conveyer channel.»³

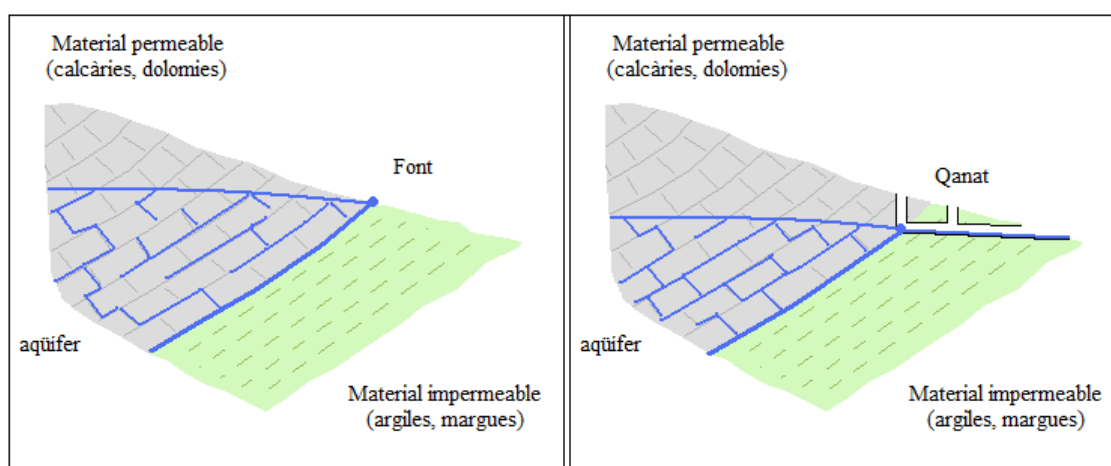

Figura 2. Perfil geològic esquemàtic d'una font natural i un qanat. Existeixen configuracions geològiques més complexes per explicar la presència d'una font, que podrien incloure, per exemple, falles o aqüífers confinats (Elaboració pròpia).

La definició de CRESSEY, pròpia d'un àmbit desèrtic, és aplicable a algunes fonts de Mallorca, sempre que es tengui present la diferència d'escala i de context. Aquest autor es refereix a les grans estructures que es troben al sud-oest asiàtic, que poden mesurar més de 50 km (BEAUMONT, 1971: 42), i no són comparables amb les que podem trobar a Mallorca, on el qanats excepcionalment llargs mesuren tan sols uns 300 m (BARCELÓ, 1986: 103).

³ «La idea essencial és la d'un túnel amb una pendent lleugera, sovint desenvolupat al llarg del radi d'un ventall al·luvial, que s'estén costa amunt fins arribar al nivell freàtic i emergeix costa avall per subministrar un oasi. Per donar accés al túnel, els pous verticals s'excaven a intervals molt curts. La longitud d'un qanat oscil·la des d'uns pocs centenars de metres a desenes de quilòmetres, i l'extrem superior pot arribar a trobar-se diversos centenars de metres per sota de la superfície. La part superior del túnel, per sota del nivell freàtic, serveix com una galeria d'infiltració i pot tenir diverses branques per augmentar el flux d'entrada. La part inferior del túnel, la més llarga, és una canal de transport».

Els pous que caracteritzen els qanats se solen diferenciar en dues tipologies: per una part hi ha el *pou mare*, on neix la font, i per l'altra, els *pous d'aireig* que se situen al llarg de la mina i permeten que entri l'aire i la llum, alhora que serveixen com a punts d'accés (RON, 1996: 389-390).

Entre les fonts cercades, aquelles estructures de menor longitud poden presentar una diferència fonamental amb els qanats: la manca de pous al llarg del seu recorregut. Aquestes fonts sense pous són descrites per BERTRAND i CRESSIER (1985: 123), que les identifiquen amb el que es coneix com *cimbrasa* Almeria (Espanya): «*la cimbra est plus courte, construite par tranchée et non par galerie; elle ne présente donc pas de puits régulièrement espacés sur sa longueur comme le qanat proprement dit[...] .*»⁴

GIL et al. (2012: 189-190) entenen que la diferència entre els qanats i les *cimbras* és essencialment al sistema de captació o construcció, i no a les estructures. Així, els qanats serien galeries de drenatge, «*se localiza el freático mediante una excavación vertical y se diseña el pozo horizontal*»; mentre que les *cimbrasserien* galeries filtrants, «*se abren y construyen mediante una caja o tajea [...]y las aguas subálveas se filtran al interior de la galería por las paredes y el techo de ella*».

Per altra part, RON (1985: 159) afirma que no totes les fonts cercades d'Israel són qanats, sinó que n'hi ha que s'han de considerar «*flow tunnels of springs*» (fonts de mina), en les que «*the shafts are not an essential part of the excavation process*»⁵ perquè no són mines, sinó rases que han estat posteriorment cobertes. Més tard, el mateix autor afegí: l'origen del qanat és el pou mare, que es converteix en un ullal artificial que neix lluny de la font d'aigua, mentre que les fonts de mina s'originen pel desenvolupament horitzontal d'una font (RON, 1996: 389).

Aquesta mateixa idea la recull ARGEMÍ (1997: 275) quan parla de les *fonts de mina* a Mallorca, que «*són una tècnica de captació d'aigua per mitjà d'una galeria horitzontal, generalment construïda a partir d'un aflorament natural d'aigua a la superfície, que excava el terreny natural fins a punxar de ple l'aquífer i aconseguir augmentar-ne el cabal*».

⁴ «La *cimbra* és més curta, construïda fent un tall (una rasa) i no excavada com una galeria; així doncs, no presenta pous repartits regularment al llarg del seu recorregut com el qanat pròpiament dit».

⁵ «Els pous no són una part essencial del procés d'excavació».

És bastant comú, almenys a Mallorca, que les fonts de mina no tinguin cap pou: se solen crear a partir d'un aflorament en superfície, la qual cosa dóna una idea de que el nivell freàtic no es troba a gaire profunditat. Per aquesta raó, les mines són curtes i no s'hi fa necessari afavorir l'entrada d'aire i llum o comptar amb altre punt d'accés que la mateixa sortida.

En alguns casos, la rasa excavada a la superfície per fer aflorar l'aigua subterrània no s'arriba a cobrir. CUSTODIO (1983, citat per PALERM-VIQUEIRA, 2004: 142) descriu la tècnica: «*En materiales consolidados, cuando el nivel freático es poco profundo, la captación del agua subterránea se puede hacer mediante zanjas, que no son más que excavaciones lineales que llegan al nivel saturado*».

Sigui quina sigui la tipologia de font cercada a la que ens puguem referir, s'ha de procurar no confondre-la amb altres construccions que, a primera vista, poden semblar surgències d'algun tipus. Per una part, existeixen els aqüeductes, que normalment es relacionen amb construccions elevades (ponts), però, en realitat, aquest concepte inclou també les canalitzacions d'aigua soterrades. Els aqüeductes subterranis poden tenir pous d'aireig, com un qanat, però no compten amb pou mare sinó amb boca d'entrada i de sortida. Aquests tan sols transporten aigua de qualsevol procedència.⁶

Per altra part, a Mallorca, durant el treball de camp, és relativament fàcil trobar certa confusió entre els conceptes d'abelló i font. L'abelló és, específicament, un construcció de drenatge, talment com pot ser qualsevol font cercada, però la raó de ser d'un i de l'altra és diferent. L'abelló té com a objectiu final el drenatge del terreny, en canvi, el concepte de font du implícit, de forma general, l'aprofitament de l'aigua, provinent d'un drenatge superficial o d'aquífers subterranis.

Degut a la seva raó de ser, les galeries que conformen els abellons solen ser més simples, de molt reduïdes dimensions i sense pous d'aireig malgrat poden assolir grans longituds. El fet de que, a vegades, un abelló sigui esmentat com a font, es pot

⁶ A Mallorca hi ha el conegut exemple del *Túnel d'en Bouvy*, construït al segle XIX per transportar l'aigua de la font de la Vila cap a Palma (GINARD, 1995, 55-68). Un altre cas, que es podria confondre perfectament amb un qanat si no se'n coneguessin els dos extrems, és el de la *mina de ses Piquetes* de Canyamel (Capdepera, Mallorca), totalment de pedra en sec, amb un longitud de 175 m i cinc pous d'aireig.

relacionar amb què, degut a la constància i/o importància del cabal, s'ha acabat donant un ús específic a l'aigua que brolla per la seva boca.

Deixant de banda les fonts cercades, no es pot tampoc menysprear la importància social i humana de les petites surgències naturals. Aquestes són, freqüentment, simples brolls de cabal reduït que es veuen exclosos dels estudis tradicionals, però no s'haurien de deixar de banda perquè també han estat adaptats per satisfer les necessitats de les persones. Potser no són importants per a una gran comunitat però, a través d'un territori amb escassetat d'aigua, qualsevol d'aquests punts és fonamental per al manteniment dels usos dels espais que les envolten. Una petita surgència pot resultar molt important, ser l'únic indret on poder situar un petit hort, la única abeurada per a un ramat o un lloc on la caça sigui especialment fàcil, sense necessitat d'invertir gran quantitat d'energia i temps en l'aflorament de l'aigua a la superfície.

Fins ara, els estudis que inclouen totes les fonts d'una zona, sense tenir en compte tipologies o cabals, s'han reduït a petites àrees on aquestes tenen especial importància, com la Vall de Sóller, Escorca o Petra, a Mallorca, amb exemples semblants a altres indrets.⁷ S'han fet inventaris molt complets però, en general, la informació ha quedat molt reduïda a algun aspecte, ressaltant sols la localització, la història o una descripció senzilla de les estructures.

3.1. L'estudi de les fonts i Internet

L'era d'Internet sembla haver donat un gran impuls a la recerca sobre fonts, almenys a la costa mediterrània espanyola. En els darrers anys han anat apareixent pàgines web on es recopila la informació existent sobre fonts, remarcant la seva localització i algunes dades bàsiques. Cadascuna de les pàgines es dedica normalment a algunes comarques, amb la intenció, més o menys clara, d'identificar totes les surgències existents en aquell espai. En molts casos són projectes sorgits de la iniciativa privada i sense afany de lucre.

⁷ Per a Escorca, veure ROIG (1993); per a Sóller, veure GUAL I ALBERTÍ (2000); per a Petra, veure ANDREU (2004). A les Illes Balears, és molt destacable l'*Inventari del patrimoni hidràulic de les Pitiuses* de JOAN JOSEP SERRA (2005), al que es descriuen pous i fonts..

Són destacables, per la quantitat i qualitat de treball realitzat, pàgines com *La Brolla d'en Toni*, que es refereix a l'entorn natural i cultural dels Parcs de la Serralada Litoral i Marina (Barcelona).⁸ Recentment (juny de 2013), aquesta web fou reconeguda per la Generalitat de Catalunya entre els millors blogs catalans sobre patrimoni. Per altra part, la pàgina personal d'Enric Costa, oberta a l'inici de l'any 2013, ja recull informació de més de 230 fonts de 10 comarques catalanes, incloent la localització, una imatge i una petita descripció.⁹

A nivell internacional es podria destacar el projecte *FindaSpring*, que té la intenció de recollir informació completa de les fonts d'arreu del món. En aquest cas, el seu objectiu no té un fonament patrimonial o històric, sinó que es basa en la idea de poder beure aigua natural, «*més saludable*» que la tractada i embotellada. La major part de la informació es correspon amb fonts dels Estats Units d'Amèrica.¹⁰

Per contra, tan sols en alguns casos s'han impulsat aquests catàlegs complets des de l'administració, entre els que destaca el gran èxit de la *Junta de Andalucía* amb la seva web *Conoce tus fuentes*, on es recull informació de molts aspectes diversos de més de 7.250 fonts.¹¹ Com sol passar, la informació sobre la tipologia, aprofitament i història és bàsica, però s'ha d'entendre aquest gran inventari com la primera passa cap al coneixement complet de les fonts andaluses.

A Mallorca, des de l'any 2011, està en marxa el projecte *Fonts de Tramuntana* (MORELL, A.; CASTRO, P.F., 2011-2013), que es troba a punt de superar les mil fitxes publicades sobre fonts d'arreu de l'illa (juliol de 2013). A més, el projecte compta amb una base de dades amb unes sis-centes surgències més de les quals es té alguna informació.

⁸ La Brolla d'en Toni: <http://labrolla.blogspot.com.es/>.

⁹ Enric Costa: www.encos.cat./fonts/fonts.html.

Es poden destacar també les pàgines següents:

- www.fontsdexixona.com/. *Fonts de Xixona*. Recull informació sobre les fonts i les campanyes per a la seva recuperació per tot Alacant.

- www.fontsnaturals.org/. *Fonts Naturals*. Intenta recopilar «*les fonts que hi ha pel món*», encara que la major part de les catalogades són a Catalunya.

- <http://rutesifontsdesantllorenibac.blogspot.com.es/>. *Rutes i fonts de Sant Llorenç de Munt i l'Obac* (Barcelona). Se centra en les fonts del Parc Natural del mateix nom.

¹⁰ www.findaspring.com.

¹¹ Conoce tus fuentes: www.conocetusfuentes.com/home.php. Fonts d'Andalusia.

4. Sistema de classificació tipològica

El treball de recerca i catalogació sobre les fonts de Mallorca i la variabilitat de les seves tipologies formals ens ha conduït, gairebé de manera obligada, a l'elaboració d'un sistema de classificació tipològica de les fonts estudiades.

L'objectiu és definir les fonts en base a les seves característiques formals, tant des d'un punt de vista físic, com per les estructures constructives i de captació que tenen associades. Aquesta caracterització tipològica ha de ser d'interès, no només per conèixer els diferents sistemes de captació, sinó també per analitzar el grau d'adaptació a les possibilitats que ofereix el medi.

Per a la definició dels tipus de fonts s'ha seguit la terminologia a l'ús, sobretot en el cas dels qanats, però també s'han hagut de fer noves propostes conceptuals i terminològiques, en funció de les característiques particulars dels més de 1.000 casos que hem pogut estudiar.

A les següents pàgines es desenvolupen les descripcions de les categories tipològiques constructives proposades per a la classificació de les fonts. La classificació es realitza a partir de tres grups principals i, dins de cadascun, és donen les característiques de cada categoria. Les descripcions es realitzen partint de les estructures més desenvolupades i passant cap a les estructures més simples, una seqüència que permetrà que la comprensió sigui més senzilla, afavorint la millor apreciació de les característiques de cadascuna de les tipologies.

Els tres grup proposats són les *fonts cercades* que, com s'ha descrit anteriorment, han estat les més estudiades a nivell internacional; les *fonts en base a pous*, un nou concepte que es proposa per primera vegada; i les *fonts naturals*, que afloren a la superfície sense cap intervenció de l'home, encara que poden haver estat modificades per millorar el seu aprofitament.

4.A. Fonts cercades

Les fonts cercades són aquelles estructures amb les que s'intenta, no sempre amb èxit, permetre l'accés a l'aigua subterrània i conduir-la a la superfície sense més esforç que la gravetat. A vegades, l'objectiu de les estructures que denominam fonts cercades ha estat augmentar el cabal d'una surgència que ja aflorava prèviament a la superfície, la qual cosa correspon al que anomenam, en aquest estudi, *font natural*.

Totes les fonts cercades foren anomenades qanats, de forma genèrica, a Mallorca, en els primers estudis sobre el que BARCELÓ et al. (1986) denomina «*captacions per drenatge*». Posteriorment, CARBONERO(1992: 15-16) insisteix en evitar la confusió general, distingint entre qanats i «*altres formes de captació*», acceptant com a qanat «*qualsevol galeria de drenatge caracteritzada per la fixació d'un punt de captació de l'aigua per mitjà d'un pou mare o inicial, s'acompanyi aquest o no d'altres pous intermitjos al llarg de la galeria*», i independentment del fet que l'excavació sigui a cel obert o no.

A partir de la informació recollida i de les observacions realitzades arreu de Mallorca, es proposa la classificació de les fonts cercades en quatre categories bàsiques: qanat complex, qanat simple, font de mina i rasa.

4.A.1. Qanat complex

Els qanats complexos són aquelles estructures que presenten les característiques constructives de la definició realitzada per CRESSEY (1958: 27): mina de pendent suau amb pou mare i pous d'aireig al llarg del seu recorregut. Posam l'exemple de la *font de Ferrutxelles* (Algaida) (Figura 3).

A Mallorca, és complicat distingir entre la part alta de la mina (de captació) i la part baixa (de transport), degut a la poca longitud de les mines i pel fet de trobar-se, normalment, paredades en sec de dalt a baix, la qual cosa no permet veure la litologia on es troba excavada. Així i tot, a vegades el canvi entre una part i l'altra és identificable per l'inici d'una canalització impermeable en algun punt del seu recorregut.

Per altra part, i seguint la definició dels qanats ja feta per CARBONERO, no consideram necessària l'existència d'un tram de mina amb funció de drenatge (o captació) per poder classificar la font com a qanat, sinó que es pot tractar tan sols d'un punt, normalment a la base del pou mare.

Els qanats complexos més desenvolupats se solen trobar a les zones de poca pendent, perquè la seva longitud podria donar lloc a pous de gran profunditat a pendents moderats. A les zones especialment planes és comú que la sortida de la mina sigui reduïda, degut a la pèrdua d'alçada que s'hi produeix a mesura que s'acosta a la superfície. A més, pot existir algun tipus d'estructura per davallar a l'interior del pou mare.

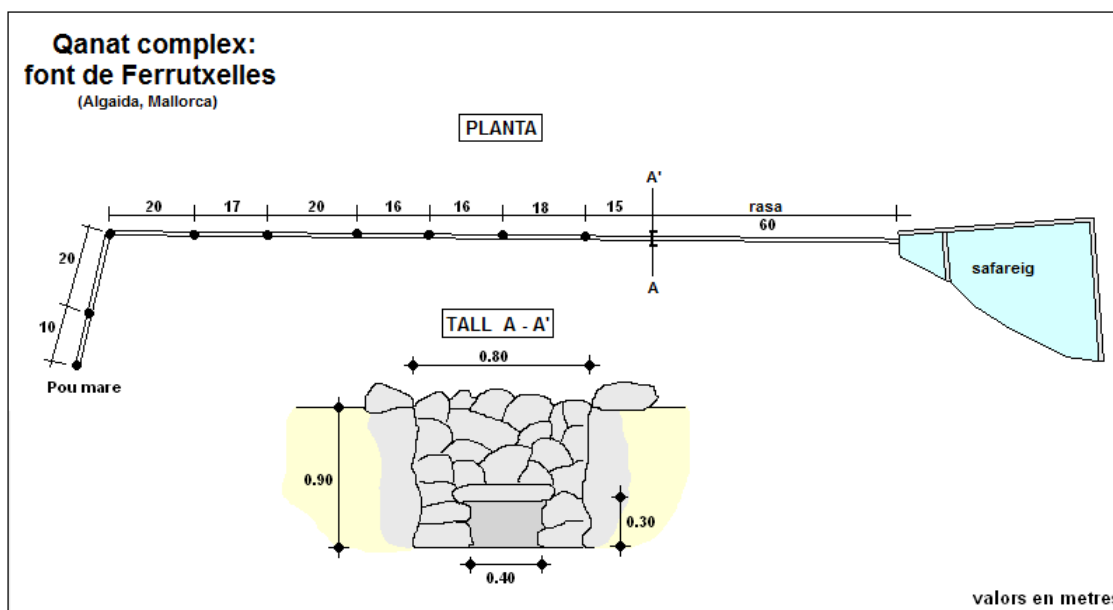

Figura3. Exemple de qanat complex situat a una àrea de baixa pendent (Elaboració pròpia).

4.A.2. Qanat simple

El terme *qanat simple* es refereix a fonts de mina que compten amb el típic pou mare dels qanats, una forma intermèdia entre el qanat i la font de mina.¹² RON (1985: 159) no contempla fer aquesta diferenciació entre la font de mina i el qanat simple, però si que afegeix que la seva longitud és menor que la dels qanats complexos: «*qanats are unquestionably longer than the spring flowtunnels*».¹³

El seu recorregut serveix principalment per transportar l'aigua a la superfície, i no compta amb la galeria d'infiltració, observable a Mallorca sols en el cas d'alguns qanats complexos. L'aigua neix a un ullal en el lloc on es troba el pou mare, o vessa del

¹² Vegeu l'apartat següent: 3. Font de mina.

¹³ «Els qanats són inqüestionablement més llargs que les fonts de mina».

pou si aquest és sobre-excavat, més profund que la mina, com en el cas de la *fonteta des Abeuradors* (Capdepera) (Figura 4).

En alguns casos és possible l'accés directe al pou mare mitjançant una escalonada, un recurs no gaire comú per a aquestes estructures a Mallorca, però que és molt recurrent en els casos d'Eivissa, segons es pot extreure del treball de SERRA (2005).

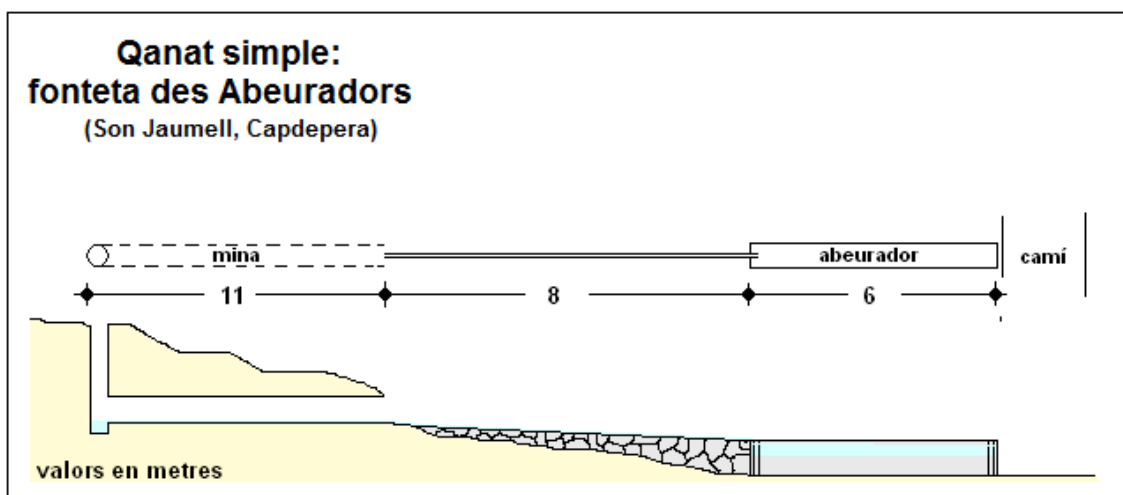

Figura 4. Exemple de qanat simple amb pou sobre-excavat (Elaboració pròpia).

4.A.3. Font de mina

La font de mina és el resultat del desenvolupament d'una estructura horitzontal amb un lleuger pendent a partir d'un ullal detectat a la superfície del terreny. La sortida i l'interior de la font de mina han de tenir les dimensions suficients com per permetre el pas de la persona que n'ha de fer el manteniment, perquè no té altre punt d'accés a l'interior.

La construcció de la mina comença, en la gran majoria dels casos, amb l'excavació d'una rasa que, una vegada localitzat un ullal amb el cabal desitjat, es cobreix. El fet de cobrir la font permet evitar que col·lapsi o hi caiguin pedres i terra a l'interior. Alhora, suposa un impediment al creixement de vegetació. És important perquè, a les fonts de menor cabal, una vegetació densa absorbiria la major part de l'aigua i no la deixaria córrer (RON, 1985: 153). En alguns casos, es pot observar que no ha existit una rasa prèvia i tot el recorregut ha estat directament excavat a la roca, com

per exemple a la font dita *es Riuet de Pedrafort* (Llucmajor) (Figura 5) o a la *font de Son Vida* (Palma).

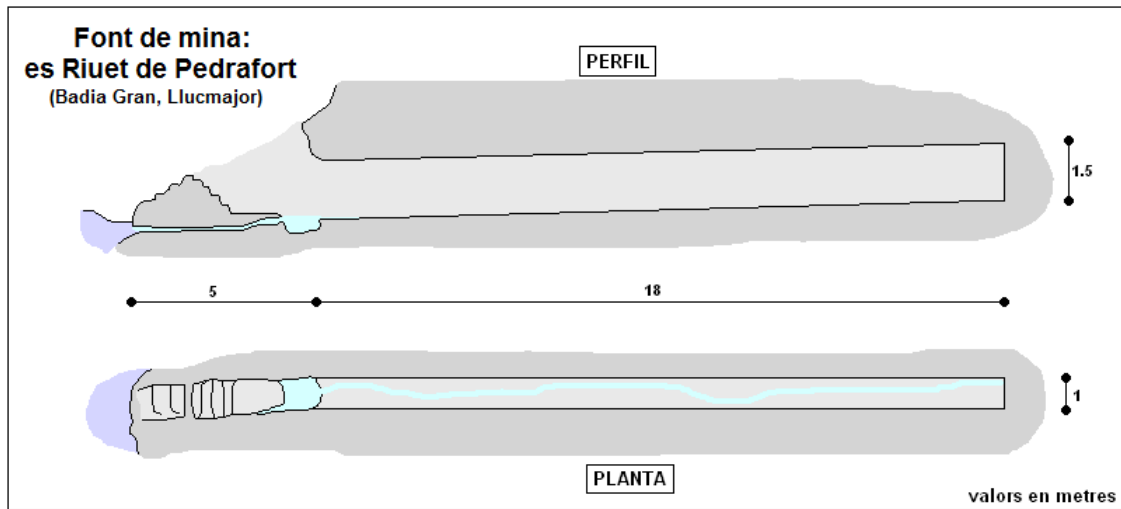

Figura 5. Exemple de font de mina (Elaboració pròpia).

4.A.4. Rasa

La rasa és la tipologia més senzilla entre les fonts cercades. Consisteix en una excavació simple, llarga i estreta, fins arribar al nivell freàtic (Figura 6). És la que presenta problemes més clars per a la seva conservació perquè és un punt de fàcil accés a l'aigua tant per animals com per les plantes. Necessita un manteniment continu, sobretot si els materials del punt on aflora no estan ben consolidats i no està paredada, perquè contínuament hi apareixen esbaldrecs que poden tallar el pas de l'aigua.

L'exemple és el de *sa Font Soberana II* (Artà) (Figura 6).

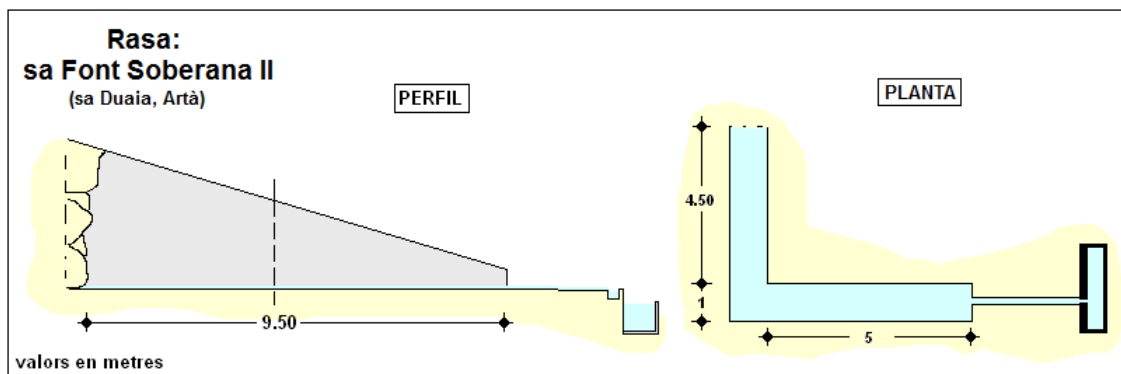

Figura 6. Exemple de rasa (Elaboració pròpia).

4.B. Font en base a un pou

El concepte de *fonts en base a pou* es vol referir a aquelles surgències d'aigua en què l'element més important no és una mina o galeria sinó el pou. Contràriament al cas de les fonts cercades, les fonts en base a pou sembla que no han estat tractades ni definides anteriorment en altres estudis. Per primera vegada, en aquest estudi, es vol donar una passa envant cap al coneixement d'aquestes tipologies que trobam a Mallorca, com també a Eivissa, i que possiblement es puguin trobar també a altres llocs.

Es proposentres estructures bàsiques per classificar aquestes fonts: *pou albellonat*, *pou escalonat* i *pou*. La segona i tercera tipologies apareixen clarament també a l'inventari de patrimoni hidràulic de les Pitiüses de SERRA (2005), encara que no hi són definides ni tractades diferenciadament de la resta de fonts.

La primera, el *pou albellonat*, és la més semblant al que s'entén típicament com una font perquè, malgrat les seves característiques especials, transporta fins a la superfície l'aigua simplement per gravetat.

El segon cas, el *pou escalonat*, permet l'accés a l'aigua i la seva extracció sense necessitat de cap enginy mecànic, però tan sols en casos excepcionals l'aigua aflora a la superfície de forma natural, per gravetat. Fora de les Illes Balears, les estructures més semblants que s'han pogut veure estudiades ho han estat en el camp de l'arqueologia, però es tracta d'elements a una escala significativament diferent ala que proposam: s'han anomenat «*underground watersystems hewn down to level of watertable*»¹⁴ i compten amb galeries escalonades (WARNER, sd).

A les Illes Balears l'únic exemple d'aquesta tipologia esmentada per WARNER que ha estat estudiat, malgrat se'n coneixen altres, ha estat el Pou de na Patarrà (Torralba d'en Salord, Menorca) (TRIAS, 1980). Aquest sistema de captació d'aigua subterrània, com els altres de la seva tipologia, té una profunditat de més de 40 m i es troba totalment excavat a la roca, un fet que el fa molt diferent al *pou escalonat* que es defineix en aquest estudi.

La tercera categoria, el simple *pou*, és un cas especial que s'explica a l'apartat corresponent. La seva inclusió en aquesta caracterització de fonts pot ser discutible, com

¹⁴ «Sistemes d'aigua subterranis excavats fins al nivell freàtic.»

en el cas del *pou escalonat*, però el fet que aquestes estructures, tan semblants a pous comuns, siguin anomenades *fonts* repetidament pels informants i la documentació ens du a incloure-les i estudiar-les com a fonts.

4.B.5. Pou albellonat

El *pou albellonat* és també una font cercada. És una estructura que té una gran similitud amb els qanats simples: l'ullal neix al fons d'un pou, creat a partir d'una rasa, des d'on l'aigua és canalitzada a la superfície per la força de la gravetat. Així, la gran diferència amb els qanat s'ha de cercar en l'absència de mina, que és substituïda per una simple canal o canonada totalment enterrada i a la que no és possible l'accés de cap de les maneres. L'exemple és la *font de Can Toni de ses Terres* (Son Servera) (Figura 7).

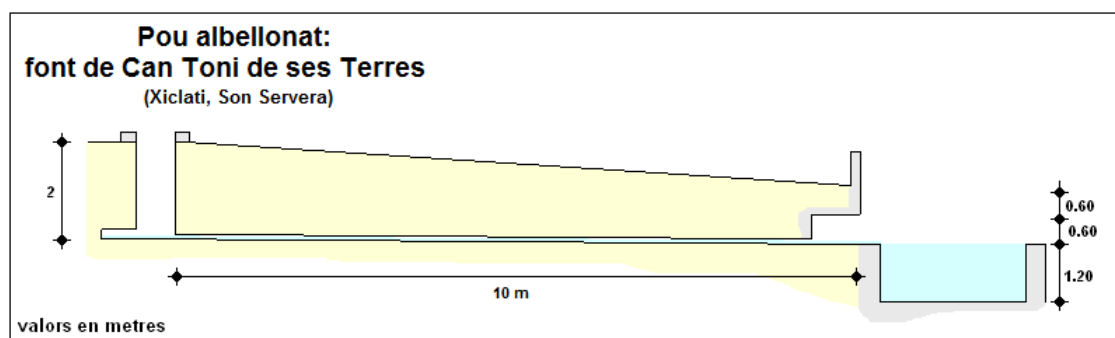

Figura 7. Exemple de pou albellonat (Elaboració pròpia).

Si la font de mina tenia una longitud més curta que el qanat, és comú que la distància entre el pou i la sortida de l'aigua a la superfície, en el cas dels pous albellonats, sigui encara menor. A més, el pou no assoleix una gran profunditat i la canalització no és a gaire profunditat perquè, per força, si en algun moment s'ha de netejar es fa necessari excavar altra vegada la rasa original.

No es pot descartar que, en alguns casos, l'accés al pou es pugui realitzar per una escalonada com la que caracteritza la següent tipologia descrita, el *pou escalonat*.

4.B.6. Pou escalonat

El pou escalonat és el resultat d'una excavació vertical fins arribar a l'aigua. Existeixen però, diverses característiques que els diferencien dels pous típics i que han permès classificar-los com a fonts.

Com el seu nom indica, és possible l'accés a l'aigua mitjançant una escalonada, i es pot recollir directament amb un poal o una gerra, sense necessitat de corda ni corriola. De fet, sol resultar impossible l'extracció vertical perquè l'escalonada comporta un important desplaçament horitzontal entre la boca del pou i el nivell de l'aigua.

A més de la construcció escalonada, tenen una capella que protegeix tot el conjunt, com a *sa Fonteta* de Xiclai a Son Servera (Figura 8), o també la *font d'en Tanqueta* a Eivissa (SERRA: Tom 2, p. 178).

Les fonts amb aquesta tipologia permeten utilitzar l'aigua malgrat el nivell freàtic sigui molt variable i, de fet, a algunes s'observa com l'aigua pot arribar fàcilment fins als escalons superiors o, fins i tot, sobreixir amb regularitat. La seva profunditat no sol sobrepasar els 4 o 5 m; normalment tot el conjunt es troba paretat en sec, encara que és possible que en alguns casos sigui totalment excavat a la roca.

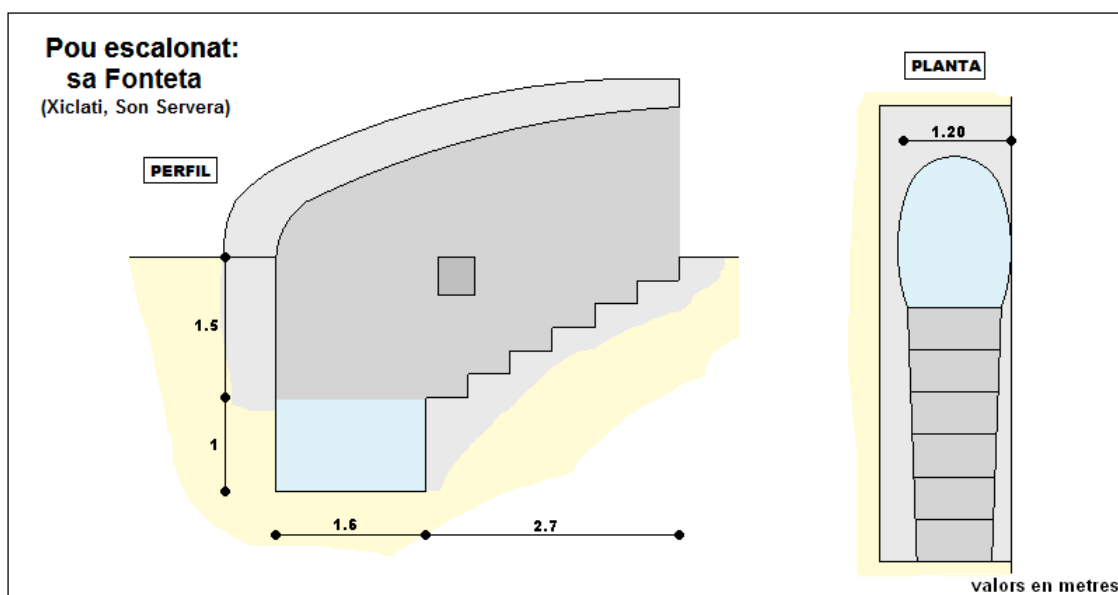

Figura 8. Exemple de pou escalonat (Elaboració pròpia).

4.B.7. Pou

Els pous, entès el terme en la seva accepció més comuna,¹⁵ no són fonts. La inclusió d'unes font *de pou* a la classificació tipològica es deu al fet que es tracta d'un element que sovint arriba a substituir l'estructura original de la font quan s'ha d'anar a cercar l'aigua cada vegada a major profunditat.

Existeixen fins a cinc mètodes diferents d'augmentar el cabal d'una font quan aquest no és suficient o s'està eixugant (RON, 1985: 153-155),¹⁶ però en alguns casos pot no resultar possible, o no ser útil, realitzar les actuacions necessàries per recuperar el cabal. Així, la millor solució és eliminar l'estructura de la font i convertir-la en un pou, on s'hi pot instal·lar una corriola, posar una sínia o, fins i tot, instal·lar-hi una motobomba.

Les fonts classificades dins aquesta categoria són aquelles que han estat totalment substituïdes però, documentalment, se sap que antigament havien estat fonts d'algun dels altres tipus, com sembla que és el cas de *sa Font Grossa* a Eivissa (SERRA: Tom 2, p. 170) o, potser, la *font de Son Prohenç* a Felanitx. Malgrat tot, no es pot descartar la possibilitat que, en alguns casos, la font fos originalment un pou excavat sobre una surgència i que l'aigua, per tant, sortís de forma natural a la superfície permetent aprofitar-la per gravetat, com podria ser l'exemple de la *font de na Cotana*, a Son Servera.¹⁷

4.C. Fonts naturals

El grup de tipologies de fonts agrupades sota el títol de *fonts naturals* està compost per aquelles surgències que afloren a la superfície sense ajuda de la mà de l'home o, en tot cas, mitjançant tan sols una petita excavació del terreny per augmentar el cabal o tenir-ne un millor control. Existeix la possibilitat de fer excavacions a la roca d'entre 5 cm i 20 cm d'ample i 1 m de fons que ajudarien a millorar el drenatge.

¹⁵ «Cavitat molt profunda feta per excavació a la terra fins a trobar aigua de vena» (DCVB).

¹⁶ En l'ordre en que són citats per RON, els mètodes per augmentar el cabal d'una font són els següents: excavació de galeries subsidiàries, meandrització de la mina original, excavació de galeries paral·leles, allargament de la galeria principal o aprofundiment del nivell de tota la galeria, a més de les combinacions de tots els mètodes.

¹⁷ La *font de na Cotana* (fitxa SSE 1125-12).

El concepte de *font natural* es correspon amb el que GUAL I ALBERTÍ (2000: 118) anomenen *gorg*: «es tracta d'una surgència natural no cercada, però sí generalment treballada. L'aigua compareix de forma espontània creant un embassament natural que l'home s'encarrega d'adequar a les seves necessitats».

És en funció de la forma amb que s'ha adaptat la captació a les necessitats humanes que s'han establert les diferents tipologies: *ullal captat*, *ullal anegat*, *ullal lliure* i *degotís*.

4.C.8. Ullal captat

L'ullal captat és aquella font natural que ha estat lleugerament modificada per conduir el seu cabal cap a l'indret on interessa aprofitar-la, evitant el seu embassament al lloc on neix (Figura 9). El punt on es dirigeix l'aigua pot ser proper, com sol passar amb els abeuradors, o molt llunyà.

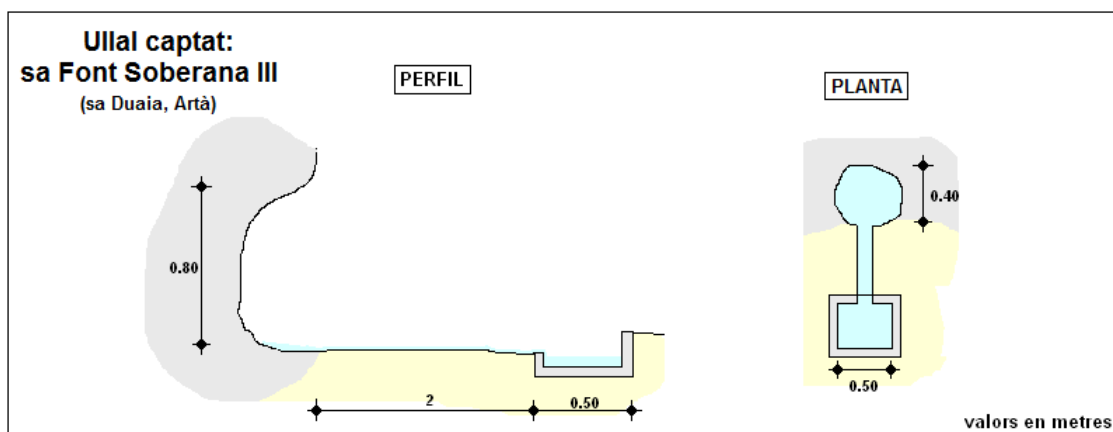

Figura 9. Exemple d'ullal captat (Elaboració pròpia).

4.C.9. Ullal anegat

En els ullals anegats, l'aigua sorgeix a la superfície per un broll o diversos brolls dispersos que formen un conjunt. L'aigua queda embassada en el mateix punt de sortida com a resultat d'una lleugera excavació del terreny i/o la construcció d'una paret baixa (Figura 10). Aquest mateix punt és el lloc on es fa aprofitament de l'aigua. En èpoques humides pot haver-hi un sobrant d'aigua que sobrepassi els límits de la bassa, però no és aprofitat.

L'estructura constructiva de la font es pot completar amb una capella, que no afecta l'ullal més que protegint-lo de la caiguda de terra i pedres a l'interior.

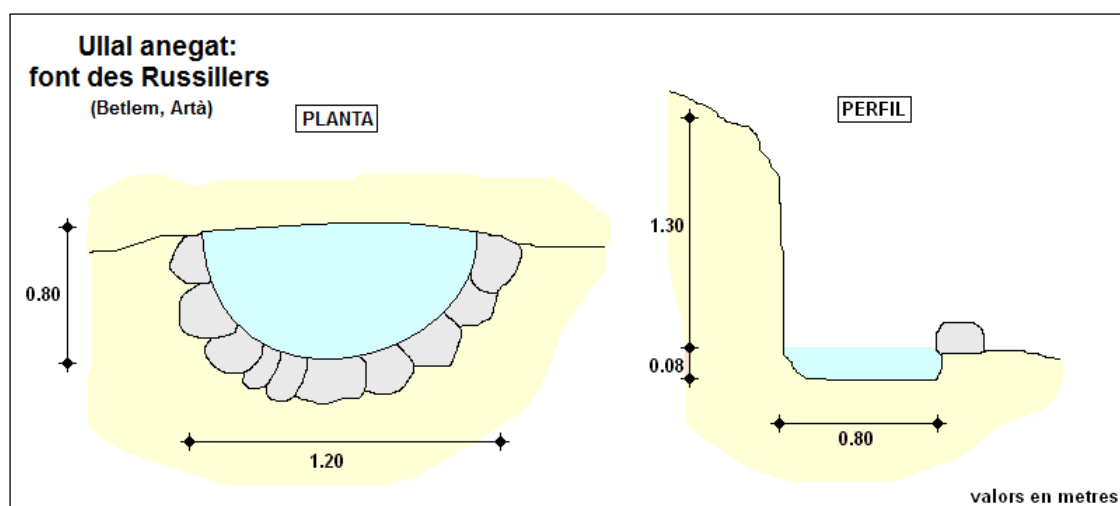

Figura 10. Ullal anegat (Elaboració pròpia).

4.C.10. Ullal lliure

La característica principal d'aquest tipus de fonts anomenat *ullal lliure*, és l'absència d'una estructura dedicada a l'emmagatzematge o la captació de l'aigua al punt on neix. L'ullal o el conjunt d'ullals no ha estat modificat per la mà de l'home, però la seva aigua s'acumula a una bassa permanent o que pot ser aprofitada pels animals i també pels humans. Els usos més comuns són l'abeurada del ramat i la caça d'ocells a l'abeurada.

S'inclouen dins aquesta tipologia els brolls que neixen al llit d'un torrent i la seva aigua hi circula fins que és extreta mitjançant un assut. Finalment, també en formen part *les Aigües dolces*, genèric que es refereix a les "*fonts que emergeixen ran de mar i fins i tot dins la mateixa mar, ran de la costa, o bé que es filtra per les esclertes rocoses d'una cova marina on solen beure els pescadors de barca i s'hi abeuren els coloms*"(GEM:Volum 1, p. 51).

4.C.11. Degotís

En el cas dels degotissos, la paret traspua l'aigua (*sua*) o goteja d'una balma o sostre i, mitjançant una estructura fixa o mòbil, és recollida per al seu futur ús. Es tracta de la tipologia més simple de font i, sovint, la que dona un cabal més minso i menys aprofitable, però continu.

És comú trobar fonts d'aquesta tipologia dins les coves o a grans balmes. El seu aprofitament sol fer-se a partir de cocons naturals o lleugerament excavats a la roca,

encara que hi podria haver gerres, alfàbies o, fins i tot, dipòsits de grans dimensions com cisternes o safareigs a les que una calçada o síquia hi transporti l'aigua.

5. La fitxa d'estudi i classificació

La informació recollida durant tot el procés de recerca és introduïda i arxivada a una base de dades mitjançant l'emplenament d'un formulari. Aquest, inclou gran varietat de camps per a cada registre, per tal de permetre una millor gestió i explotació de la informació. És una base de dades oberta, que permet afegir o eliminar registres i fer totes les modificacions que siguin necessàries en funció de la informació que es va incorporant.

Resulta bàsic que la informació recollida sigui recolzada pel treball de camp. Malgrat es pugui obrir una fitxa amb informació bibliogràfica o oral, no resulta adient completar-la, i molt menys tancar-la, sense la corresponent visita a la surgència, que serveix per comparar les dades obtingudes per altres mitjans amb la realitat física de l'objecte d'estudi.

A continuació es descriuen els camps que formen la base de dades. Es fa referència també al procés seguit a l'hora de crear una nova fitxa o d'emplenar diversos camps que podrien resultar problemàtics.

5.1. Informació bàsica

El primer pas a l'hora de crear la fitxa d'una font és completar la informació bàsica, la que ha de permetre, en el futur, localitzar ràpidament la font dins la base de dades per afegir-hi la nova informació general que es pugui aconseguir. Inclou els apartats *Codi identificador*, *Topònim* i *Localització*:

5.1.1. Codi identificador

Cada font té un identificador únic. Està format per dos elements bàsics separats per un espai. A més, la fitxa per imprimir inclou un camp variable per indexar les fitxes en format paper, apareix separat per un guió (-).

5.1.1.1. *Sigla*

Formada per tres caràcters. Fa referència al municipi on es troba la font i s'emplena de forma automàtica segons la localització de la font. El llistat de sigles amb el seu significat és a la taula 1.

Municipi	Codi	Municipi	Codi
Alaró	ALR	Llucmajor	LLC
Alcúdia	ALC	Manacor	MNC
Algaida	ALG	Mancor de la Vall	MNV
Andratx	AND	Maria de la Salut	MRS
Andratx - sa Dragonera*	ADG	Marratxí	MAR
Ariany	ARN	Montuïri	MON
Artà	ART	Muro	MUR
Banyalbufar	BAN	Palma	PMA
Binissalem	BIN	Palma – Cabrera*	PMC
Búger	BUG	Petra	PET
Bunyola	BUN	Pollença	POL
Calvià	CAL	Porreres	POR
Campanet	CMT	Puigpunyent	PUG
Campos	CMS	Sa Pobla	SPO
Capdepera	CPP	Sant Joan	SJO
Consell	CON	Sant Llorenç des Cardassar	SLC
Costitx	COS	Santa Eugènia	SEU
Deià	DEI	Santa Margalida	SMG
Escorca	ESC	Santa Maria del Camí	SMC
Esporles	ESP	Santanyí	STN
Estellencs	EST	Selva	SLV
Felanitx	FEL	Ses Salines	SSL
Fornalutx	FOR	Sineu	SNE
Inca	INC	Sóller	SLL
Lloret de Vistalegre	LLV	Son Servera	SSE
Lloseta	LLS	Valldemossa	VLL
Llubí	LLB	Vilafranca de Bonany	VLB

* L'arxipèlag de Cabrera i l'illa de sa Dragonera tenen identificador propi.

Taula 1. Sigles que formen l'apartat referent al municipi del codi identificador de cada font.

5.1.1.2. *Identificador únic*

És el nombre, de fins a cinc xifres, que identifica el registre de la font, únic per a cada unitat descrita.

5.1.1.3. *Nombre d'impressió*

Nombre variable a emplenar segons les fitxes que es vulguin imprimir, per permetre l'indexat una vegada impreses.

Un exemple del conjunt que forma el codi identificador podria ser el següent: "SSE 536 – 48" fa referència a una font del municipi de Son Servera (SSE) amb l'identificador únic "536" i que, entre les fitxes per imprimir, ocuparà la posició 48.

5.1.2. Topònim

Al costat del codi identificador, cada fitxa és encapçalada per un topònim referit a la font, amb els següents condicionaments:

- a. Si es recull més d'un topònim, s'opta pel que sigui més reconegut o estigui més ben documentat.
- b. Si ja existeixen altres fonts amb el mateix nom al mateix municipi, s'hi afegirà un nombre amb caràcters romans.
- c. Si no es recull cap topònim específic per a aquesta font se'n proposarà un, procurant respectar la característica més usual en la denominació de les fonts de Mallorca: el nom de la propietat en què es troba (CASTRO, 2010: 258). Per fer notar que es tracta d'un topònim proposat s'escriurà en lletra cursiva.

5.1.3. Localització

L'apartat de localització inclou els camps següents:

5.1.3.1. *Municipi*

Nom del municipi on es localitza la font.

5.1.3.2. *Finca*

Propietat dins la que se situa font, independentment de si és o no la mateixa que la propietària de l'aigua. Si la zona ha estat establida, però la surgència es pot relacionar amb l'organització d'una antiga possessió, es posarà el nom d'aquesta.

5.1.3.3. *Coordenades*

Introduïdes en el sistema de coordenades projectades ETRS89 / UTM 31N (EPSG: 25831). Estrictament es tracta de dos camps separats: x i y. A més, s'hi afegeix l'altitud sobre el nivell de la mar (z).

En alguns casos es pot fer impossible identificar les coordenades reals d'ubicació d'una font a partir de la informació inicial a la que s'hagi tengut accés. Per obtenir unes primeres coordenades de referència, es revisa la cartografia disponible al visualitzador de l'IDEIB, identificant possibles localitzacions. Una vegada realitzada aquesta aproximació es podran proposar les primeres coordenades, que es farà necessari valorar d'alguna manera per tal de tenir una idea de la seva qualitat.

5.1.3.4. *Qualitat de les coordenades*

Es completa el valor d'aquest camp amb una de les següents opcions:

- a. **Visitada:** fa referència a coordenades que han estat preses durant la visita a la surgència mitjançant un aparell de GPS. En cas de tractar-se d'una mina d'algun tipus, les coordenades es correspondran amb el punt de sortida de l'aigua a la superfície, sempre que sigui possible.
- b. **Exacte:** les coordenades han estat extretes d'un document de comprovada fiabilitat o han estat obtingudes d'una persona que l'ha visitada personalment amb un aparell GPS. En cap cas es considera una font d'informació digna de confiança una cartografia generalista. Cap document es considera fiable fins que no s'han realitzat algunes comprovacions sobre el terreny.
- c. **Aproximat:** la informació disponible permet oferir una localització bastant fiable, encara que és possible que l'emplaçament real se situï a certa distància del lloc indicat. A no ser que es tengui millor informació, aquesta serà la classificació normal de les fonts a les que la propietat no ha permès l'accés.
- d. **Eteri:** la informació és molt minsa. Es pot suposar que la font es troba a la zona indicada, però pot haver-hi errors importants que dificultin la seva localització. Es refereix, per exemple, a aquelles fonts que apareixen tan sols a cartografia generalista, a zones de muntanya a les quals la fotografia aèria no permet distingir canvis a la vegetació o estructures relacionades amb la gestió de l'aigua.
- e. **Desconegut:** No s'han proposat coordenades a causa del desconeixement absolut de la seva localització. Aquest fet es pot donar en documents històrics que ofereixen topònims en desús i que, amb la informació disponible, és impossible localitzar actualment.

5.2. Informació general

Una vegada definida la identificació i la localització s'ha d'incloure la informació recollida a la base de dades i la descripció de la font.

5.2.1. Material gràfic

5.2.1.1. Fotografia

Camp que recull una única fotografia que es considera representativa. Es procura que no faci referència tan sols a un detall. Hi ha l'opció d'indicar si el propietari permet o no la difusió de les imatges. A més de la fotografia principal, existeix la possibilitat d'afegir-ne de complementàries. Totes es recullen amb informació addicional:

- a. Títol.
- b. Data de presa de la imatge.
- c. Autor.
- d. Descripció(característiques principals del que s'observa a la imatge).

5.2.1.2. Croquis

En cada cas s'elabora, sempre que sigui possible, un esquema amb les línies bàsiques de la font i les seves mesures: alçat, planta i perfil. Malgrat l'escala a la que es realitza el croquis és variable, s'ha de procurar sempre respectar les proporcions de les estructures.

En el cas que la font hagi desaparegut, es pot optar per una fotografia aèria de l'espai on es trobava, indicant també l'extensió que es regava.

5.2.2. Estudi toponímic

La correcta identificació dels topònims obtinguts és essencial per poder estar segurs de la font a la que fan referència, i/o a quina s'haurien de referir en el cas de que existeixin problemes de nomenclatura. Es volen evitar errors com els que s'esmenten a altres estudis, on es fa referència al fet, cada vegada més comú, de la confusió dels topònims. Per exemple:

«Verger (font des). Dita també, però incorrectament, de sa Costera. En els periòdics i revistes es sol confondre [...]» (ROIG, 1993: 118).

Per evitar aquestes confusions i, alhora, permetre posteriors estudis toponímics, es procedirà a recollir la informació i classificar-la segons la proposta de CASTRO(2010). S'hi afegeix un camp per ordenar els diferents topònims referits a una mateixa font, segons si són més o menys utilitzats o documentats. Finalment, existeix la possibilitat d'aportar alguna explicació sobre el significat o l'origen del topònim.

5.2.3. Descripció

L'apartat de descripció té tan sols un camp, que fa referència als següents aspectes relacionats amb la font, que s'han de completar en la mesura que sigui possible:

- a. Titularitat.
- b. Entorn.
- c. Estructures de la font, característiques i mesures.
- d. Estat de conservació de totes les estructures.
- e. Usos documentats i actuals.
- f. Referències històriques.

5.2.4. Estat de conservació

És un camp per definir de forma ràpida l'estat de conservació de l'estructura on neix la font. Les opcions són les següents:

- a. **Desapareguda:** es té constància que la font ha estat eliminada i no en queda cap testimoni.
- b. **Restes disperses:** la font es troba en molt mal estat i tan sols algunes restes disperses poden suggerir que ha existit en el lloc assenyalat.
- c. **Esbaldregada:** l'estructura presenta desperfectes, però les restes permeten reconèixer els elements que en formaven part. Es podria arribar a restaurar respectant les formes originals.
- d. **Bo:** no s'observen desperfectes importants a l'estructura. La font, en ús o no, pot presentar així mateix acumulació de sediments.
- e. **Desconegut:** si la font no ha pogut ser visitada i no se sap en quin estat es pot trobar, sense tenir tampoc constància de la seva possible desaparició.

5.2.5. Classificació tipològica

En base a la descripció de les característiques de la font, se n'indica la tipologia entre les proposades al sistema de classificació tipològica.

En casos excepcionals, és possible que l'estructura de la qual s'està elaborant la fitxa no es correspongui amb cap de les descrites amb anterioritat. Si es dóna aquest fet, el camp es deixa lliure i se n'expliquen les raons a l'apartat de descripció de la font. Per altra part, si la font ha desaparegut i no s'ha pogut recollir informació que la permeti classificar amb seguretat, s'indicarà que el tipus de font és *desconegut*.

5.2.6. Paraules clau

Per tal de millorar la gestió i l'aprofitament de la informació inclosa a la base de dades es permet la inclusió d'un conjunt de paraules clau. Cadascuna d'aquestes paraules serveix per fer-se una idea ràpida sobre diferents aspectes de la font o del seu entorn.

Les paraules clau s'agrupen en diverses categories, se'n pot triar una o diverses segons convengui. Són les següents:

5.2.6.1. Usos

Proposam diverses paraules clau fan referència als usos donats a l'aigua de la font, que poden ser actuals o documentats. L'absència d'una paraula clau a la fitxa d'una font no indica que no se'n fes l'ús corresponent, sinó que no hi ha estat documentat.

- a. **Abeurada:** l'aigua era o és utilitzada, sobretot, per abeurar animals.
- b. **Caça:** l'aigua era usada per la caça. Les tècniques emprades solien ser el visc i els filats.
- c. **Consum humà:** l'aigua era o és destinada al consum humà, bé conduint-la a una cisterna o aljub, o bé les persones hi anaven a cercar aigua amb gerres o bótes.
- d. **Era:** l'aigua era emprada en el procés de batre a l'era. L'era es regava el dia abans de batre per fer desaparèixer els clivells de la terra i deixar-la ben plana. Així s'evitava perdre ni un gra.
- e. **Hort:** l'aigua era o és aprofitada per regar un hort.
- f. **Jardí:** l'aigua serveix o servia per regar i/o decorar un jardí.

- g. **Molí d'aigua:** l'aigua era destinada a moure un o més molins hidràulics.
- h. **Rentar:** l'aigua era emprada per a l'abastament d'uns rentadors públics o privats.
- i. **Tafona:** l'aigua era aprofitada en el procés de producció d'oli. L'aigua bullint afavoria la separació de l'oli i la pasta d'oliva. També purificava l'oli i en permetia separar les substàncies no desitjades.
- j. **Vila:** l'aigua era o és destinada al subministrament d'un nucli de població.

5.2.6.2. *Localització*

Es tracta d'un conjunt de paraules per descriure l'espai on es troba la font.

- a. **Camí:** l'aigua de la font arriba o arribava fins a un camí on podia ser utilitzada per qualsevol persona.
- b. **Espai transformat:** el lloc on brolla o brollava la font ha estat modificat totalment, canviant les línies de rigidesa de l'espai hidràulic, durant el darrer segle.
- c. **Litoral:** la font neix o naixia al litoral, on podia ser usada per pescadors.
- d. **Nucli:** la font brolla o brollava a l'interior d'un nucli urbà.
- e. **Torrent:** la font aflora o aflorava al llit d'un torrent.

5.2.6.3. *Cronologia*

Són dues paraules clau per indicar si es té constància de l'antiguitat de la font o de les seves estructures.

- a. **Documentada:** la informació de què es disposa permet donar una data exacta o aproximada de construcció de la font, de l'inici del seu aprofitament o de modificacions significatives. Cas que sigui així, la datació és citada a la descripció de la font.
- b. **Islàmica:** la documentació indica que la font ja era aprofitada probablement a l'època islàmica, abans de l'any 1229. El fet que estigui documentada la seva presència no permet assegurar que les estructures actuals tinguin cap semblança amb les més primitives. Tampoc permet assegurar que l'inici del seu aprofitament no sigui anterior a la dominació islàmica.

5.2.6.4. *Bibliografia*

Les paraules clau permeten fer-se una idea dels treballs que s'han realitzat amb anterioritat sobre la font.

- a. **Monografia:** existeix un treball monogràfic sobre aquesta font, sigui un llibre o un article.
- b. **Específica:** la font és esmentada a un text que tracta específicament sobre sistemes hidràulics o fonts.

5.2.6.5. *Titularitat*

Sempre que sigui possible es fa referència a la titularitat de la font, indicant una de les tres següents possibilitats:

- a. **Comunitat:** la font és de titularitat privada i pertany a un grup de propietaris o usuaris que la gestiona o gestionava a través d'una comunitat.
- b. **Privada:** la font és de titularitat privada i pertany a un sol propietari. Independentment de si hi havia rotes o prats llogats amb un dret d'aigua associat.
- c. **Pública:** la font és de titularitat pública.

5.2.6.6. *Construccions associades*

És una referència a les estructures que se solen trobar relacionades amb la presència de fonts, encara que no apareguin al costat de la surgència.

- a. **Gruta:** la font, o l'entrada a la galeria si en té, es troba al fons d'una construcció en forma de gruta.
- b. **Dipòsit interior:** la mina de la font està impermeabilitzada i és emprada com a dipòsit de l'aigua que hi brolla. És una solució poc comuna.
- c. **Sínia:** l'aigua de la font era elevada mitjançant una sínia per tal de regar un espai a un nivell superior al de l'ullal.
- d. **Calçada:** l'aigua és transportada fins al lloc on ha de ser utilitzada mitjançant una calçada.
- e. **Aqüeducte:** la conducció que du o duia l'aigua des de la font fins al lloc on ha de ser aprofitada passa per una construcció en forma de pont.

- f. **Hort tancat:** la font era o és utilitzada per regar un hort tancat de paret elevada.
- g. **Molí aiguader:** l'aigua de la font era elevada mitjançant un molí de vent aiguader per tal de regar un espai a un nivell superior al de l'ullal.
- h. **Pedris:** a les proximitats de la font hi ha un pedris on descansar i potser també una taula de pedra.

5.2.6.7. **Conservació**

En aquest punt s'afegeixen altres paraules clau que aclareixen algun aspecte relacionat amb l'estat de conservació, que pot ampliar la informació de l'apartat corresponent.

- a. **Eixuta:** la font és totalment seca i no hi ha perspectives que torni a brollar.
- b. **Protegida:** l'estructura de la font està protegida a un àmbit municipal o superior. Si és així, el document corresponent apareix a la bibliografia de la font.

5.2.7. **Bibliografia**

Es pren nota de cadascuna de les referències que s'hagin obtingut sobre la font. Es completa una fitxa per cada element consultat, sigui bibliogràfic, documental, cartogràfic, electrònic o oral. Cada fitxa conté un camp amb la informació llesta per a la publicació de la bibliografia, però a efectes d'una millor gestió també conté tots els camps propis d'una fitxa bibliogràfica per separat.

A l'hora d'especificar les referències de cada font es pot seleccionar la fitxa corresponent a l'element consultat i afegir-hi la informació que completa la referència:

a. **Bibliogràfica / Documental / Cartogràfica / Electrònica:**

- i. Edició: a seleccionar entre totes les fitxes dels elements consultats.
- ii. Pàgina.
- iii. Text: existeix la possibilitat d'afegir el text complet, en cas que es consideri especialment interessant.
- iv. Observacions: en aquest punt es pot afegir alguna informació breu sobre possibles dubtes relacionats amb el text referenciat.

Per exemple, hi ha casos en què el text podria referir-se a diverses fonts o la descripció no s'avé amb la resta d'informació existent sobre la font en concret.

b. *Oral:* en el cas de disposar d'informació oral, la fitxa recull les dades obtingudes. En cada cas es respectarà la decisió de la persona a l'hora de publicar les seves dades personals.

i. Nom, llinatges i malnom de l'informador si escau. A seleccionar entre totes les fitxes d'informador creades, que també inclouen:

1. Any de naixement.
2. Lloc de naixement.
3. Ocupació.
4. Zona sobre la que informa.
5. Qualitat de la informació.
6. Entrevistador.
7. Data de l'entrevista.
8. Observacions.

Segona part

El cas de les fonts de la conca hidrogràfica de la badia de Son Servera

6. Elecció de la zona d'estudi

La recerca i el treball de camp sobre les fonts, tant en el seu abast espacial, com en els plantejaments metodològics, té un abast general, que inclou la totalitat de l'illa de Mallorca. No obstant, amb l'objectiu de comprovar la validesa i l'adequació del mètode de treball proposat i aplicat fins ara, s'ha optat per restringir la recerca a una zona específica: la conca hidrogràfica de la badia de Son Servera.

La zona s'ha elegit per diferents raons. Primera, pel coneixement directe de l'espai estudiat i l'accés directe als possibles informadors. Segona, perquè a l'àrea d'estudi l'estat de la recerca està realitzat pràcticament en la seva totalitat, de manera que s'ha fet amb un criteri exhaustiu i es pot considerar gairebé completat. Tercera, perquè dur a terme la investigació i aplicar els criteris teòrics i metodològics a un àmbit territorial concret, prèviament definit, ha de permetre identificar i analitzar una notable diversitat de casos i d'exemples particulars, suficientment representatius com per comprovar la utilitat -o les possibles correccions a incorporar- dels plantejaments generals, proposats per a una recerca a escala de Mallorca.

A més, pel que fa a l'àrea de Son Servera, durant el segle XIX era coneguda com una zona amb abundància de fonts: *«ocupa un dels més bells paisatges de la nostra Illa [...] Les seues valls, plenes de frondosa vegetació y regades per caudaloses fonts, umplen el cor i l'ànima de dolços recorts de poesia [sic]»*(GAYÀ, 1899: 2). La mateixa idea arriba a l'actualitat expressada d'una forma menys poètica per CARBONERO (1992: 40): *«[...] si s'ha de jutjar per les característiques de la zona i les informacions orals, la densitat de captacions per drenatge a Artà i Son Servera sembla important.»*

7. L'estudi de les fonts de la conca de la badia de Son Servera

7.1. Metodologia

Per dur a terme l'estudi s'han seguit les pautes metodològiques exposades i definides prèviament a la part general. S'ha procedit a aplicar de manera sistemàtica i exhaustiva tots els apartats, qüestions i observacions que es plantegen a la metodologia general.

Els continguts i els resultats de la recerca per a cada una de les fonts s'han traslladat a la fitxa corresponent, que es reuneixen a l'Annex. D'acord a les indicacions que s'han indicat als apartats de metodologia, de classificació tipològica i de criteris sobre la fitxa d'estudi, en resum, les fitxes s'estructuren amb els següents apartats.

0. Encapçalament: codificació i denominació de la font.
1. Localització i coordenades.
2. Toponímia, amb dades sobre possibles orígens dels topònims.
3. Material gràfic, que conté una fotografia i el croquis de la unitat estudiada.
4. Descripció, que incorpora els aspectes informatius bàsics.
5. Referències, amb la inclusió de bibliografia, recursos electrònics, cartografia i fonts orals.
6. Paraules clau: sobre usos, localització, cronologia, titularitat, construccions associades i estat de conservació.
7. Classificació tipològica.

7.2. Treball de camp

Com s'ha expressat en reiterades ocasions, la recerca sobre les fonts de Mallorca es fonamenta en una premissa essencial: el treball de camp i la visita a cada una de les surgències. Només d'aquesta manera és possible identificar, conèixer, descriure i estudiar les estructures de cada font; fer-ne les fotografies i els croquis corresponents i arribar, finalment a una proposta de classificació tipològica per a cada unitat. Tot

complementat per les referències informatives, bibliogràfiques, documentals o procedents dels informadors orals.

A cada fitxa, a l'apartat localització, s'ha indicat la qualitat de les coordenades, que en la majoria dels casos hauria de ser *visitada*, com s'especifica a l'apartat metodològic, però tant a la zona de Son Servera com a altres indrets de Mallorca, hi ha casos en què no es pot efectuar la visita de treball de camp, ja que la impossibilitat d'accedir a la font suposa un obstacle insalvable, en moltes ocasions per la negativa de la propietat, però també, simplement, perquè n'ha desaparegut qualsevol resta identificable.

El treball de camp s'ha realitzat durant tot el període 2009-2013, amb moments d'especial dedicació durant la primera meitat dels anys 2012 i 2013.

7.3. Objectius i hipòtesis de treball

L'execució del treball, en conjunt, sigui a l'escala que sigui, ha de respondre a una diversitat d'objectius i d'hipòtesis.

El primer objectiu és el de comprovar i contrastar la validesa de la metodologia proposada per a la recerca. Per tal de complir-lo s'ha d'aplicar la metodologia a una conca hidrogràfica que pugui donar la suficient varietat tipològica i quantitat de registres per obtenir informació de tota mena.

L'experiència prèvia a l'inici del treball fa pensar que les característiques de la conca de la badia de Son Servera són les adients. La configuració del terreny i la informació recollida permeten intuir una densitat de fonts superior a la mitjana de Mallorca (fins ara calculada al voltant de 0,43 fonts / km²), que hauria de permetre localitzar exemples de la major part de les tipologies proposades.

Així, s'han d'inventariar i catalogar les fonts de la conca de la badia de Son Servera, fent especial incidència a aquells aspectes que permetin l'estudi del medi físic i humà que les envolta i la seva evolució.

La hipòtesi principal és que s'ha produït un gran canvi en tot el que envolta les fonts durant el darrer segle, sobretot, a partir de la segona meitat del segle XX.

S'han de documentar en profunditat les característiques físiques de les fonts i els seus usos tradicionals i actuals, el que permetrà constatar la transformació, l'evolució i els canvis d'usos de les fonts. És previsible que es documentin usos i aprofitaments fora dels tradicionalment més comuns, com són el reguiu, l'abeurada i l'abastament humà. Alhora, s'han de documentar i analitzar els impactes de l'activitat humana sobre el règim de les fonts.

S'han de documentar i descriure els elements patrimonials associats a les fonts i els sistemes d'aprofitament de l'aigua, ja sigui per part d'un sol propietari a un terreny reduït o per part d'un conjunt de persones al llarg de grans espais irrigats.

8. La zona d'estudi

8.1. Delimitació

La badia de Son Servera és a llevant de Mallorca, entre la Punta de n'Amer (S) i el Cap des Pinar (N), i té uns 11,500 km de costa (Mapa 1). Inclou majoritàriament el litoral del municipi de Son Servera. Està al costat nord-oriental de l'extrem nord-est de les serralades de Llevant, lluny de les zones més muntanyoses i humides de l'illa, les de la serra de Tramuntana, on hi ha la major densitat de sistemes hidràulics relacionats amb surgències naturals i cercades.

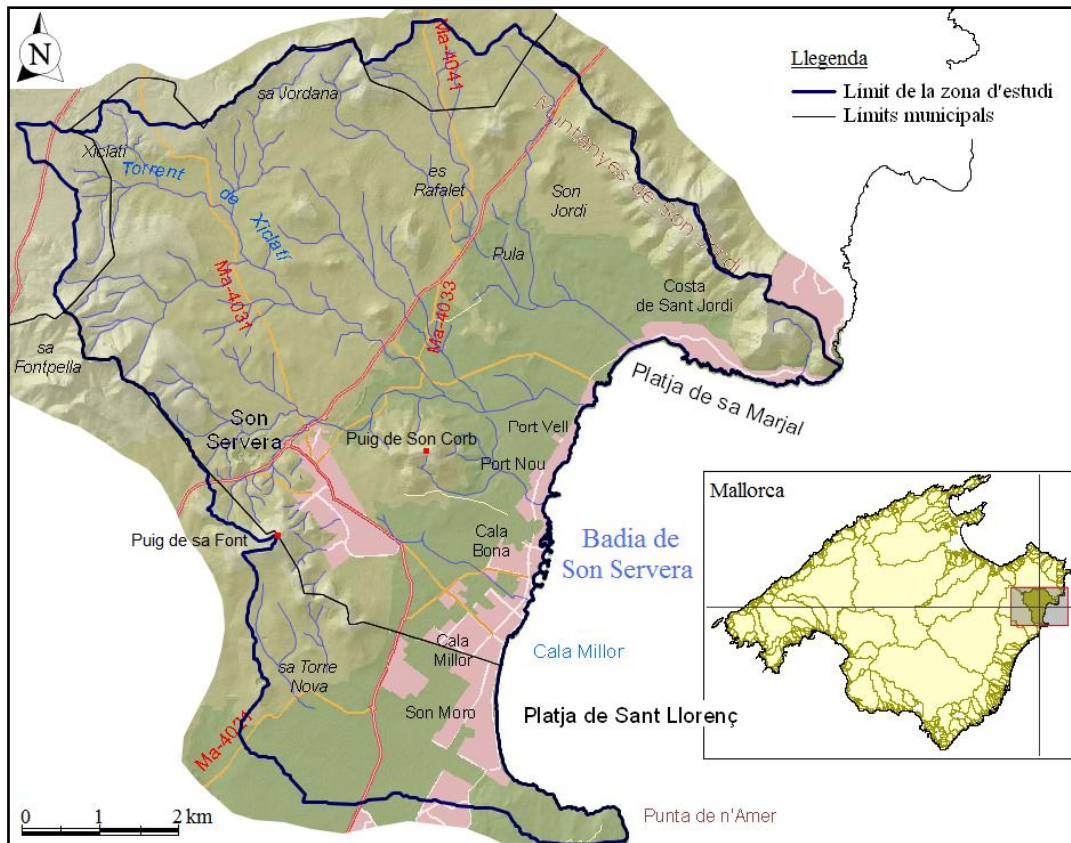
Les conques hidrogràfiques que drenen cap a la badia de Son Servera estan limitades, al nord-est, per les muntanyes de Son Jordi (313 m); al nord i nord-oest, pel Coll de Son Catiu i la serra de sa Corballa (218 m); a l'oest, per la serralada que va des del Puig de s'Estepar fins a na Penyal, on hi ha el punt més elevat de la conca, el Puig des Coll (372 m); al sud, per la punta de n'Amer; i, a l'est, per la mar.

L'interior de la conca està formada per una gran plana aturonada que davalla suaument cap a la mar; hi sobresurten alguns puigs, com el de Son Corb, el de Son Pentinat i el de Son Gener (tots amb 181 m d'alçada). Amb tot, la conca de la badia de Son Servera té unes dimensions de poc més de 53 km², aproximadament l'1,45 % del total de l'illa de Mallorca.

Els límits del municipi de Son Servera i de la conca de la Badia del mateix nom són molt semblants. Tan sols és destacable que la conca té els seus límits al sud ja dins el terme de Sant Llorenç, abastant el torrentó que alimentava l'antic Estanyol d'en Roig. A més, la conca arriba més enllà dels límits municipals de Son Servera als extrems oest i nord, incloent algunes terres ja dins el terme d'Artà.

8.2. L'entorn físic

A l'hora d'analitzar la presència de surgències d'aigua, naturals o cercades, és imprescindible conèixer les característiques físiques bàsiques del territori. Així, el clima i la pluviometria donaran una primera idea de la disponibilitat del recurs aigua en el territori, però és principalment l'estructura geològica i la distribució de les diferents litologies la que ens acostarà a la comprensió de la seva localització explícita i les seves possibilitats d'aprofitament.

Mapa 1. Zona d'estudi: conques de la Badia de Son Servera a l'illa de Mallorca (Elaboració pròpia a partir de IDEIB).

La precipitació mitjana anual la zona de Son Servera és de 527,3 mm i es produeix majoritàriament en forma de pluja. El màxim de precipitació es dona a la tardor i el mínim a l'estiu, la qual cosa provoca un període d'aridesa acusat. La temperatura mitjana anual es troba al voltant dels 23 °C; a l'hivern, les mitjanes no davallen de 15 °C i, a l'estiu, se situen a l'entorn dels 32 °C.

L'àrea d'estudi es caracteritza, pel que fa a la geologia, per un sistema imbricat d'encavalcaments d'edat miocena inferior. Les làmines encavalcants presenten una sèrie estratigràfica des del Triàsic al Miocè Inferior.

Les litologies més permeables, representades principalment per dolomies del Juràssic, conglomerats del Miocè Inferior i conglomerats del quaternari, afloren arreu de la conca, sobretot a la serra de Son Jordi (al nord i nord-est) i a la zona situada entre es Rafalet i el nucli de Son Servera (de nord a sud), així com també a les muntanyes que tanquen la conca per l'extrem de ponent, des del puig de s'Estepar fins a na Penyal i al cim del Puig de Son Corb. La resta dels terrenys amb gran permeabilitat està format per les calcarenites i calcàries d'escull, que es desenvolupen al llarg de la costa, des del Port Verd, a la meitat de la badia, cap a la Punta de n'Amer, al sud.

Contràriament, els terrenys més poc permeables són els dominats per les margues del Cretaci i del Miocè, que ocupen principalment les planes de la part alta de la conca (nord-oest) i les dels voltants del nucli de Son Servera i la conca baixa del torrent de Son Jordi (centre i llevant).

Coneguda l'estructura geològica de la conca, és previsible que les surgències es trobin, generalment, als contactes entre els materials permeables, com les dolomies triturades del Triàsic Inferior – Juràssic Superior, i els materials impermeables, com les margues pelàgiques blanques del Cretaci Inferior i Mitjà. En altres casos, sobretot els més propers als torrents, existeix la possibilitat que la font es tracti d'un drenatge subsuperficial de materials quaternaris. Al contrari, seria estrany localitzar alguna font de certa importància dins les calcàries d'escull i calcarenites del Miocè Superior que caracteritzen la costa sud de la badia de Son Servera.

La hidrologia superficial està definida per un seguit de cursos que duen aigua tan sols en els moments de pluges intenses. L'excepció és el torrent de Son Jordi, que en el seu curs baix sol dur aigua tot l'any per les aportacions de diverses fonts que neixen al seu llit. Els únics torrents que tenen una sortida clara a la badia són el de Son Xerubí–torrent Nou, amb una conca de 21 km², i el de Son Jordi (12,1 km²). La resta del territori està cobert per una gran quantitat de petites conques, de les quals només es poden destacar la del torrent de l'estany d'en Xinet–torrent Vell (1,8 km²) i la del torrent de Ca s'Hereu (3 km²).

Els llits dels torrents de la conca han estat, en general, molt poc modificats. En cap cas hi ha grans superfícies entrespolades i, per tant, la infiltració pot ser important després de les pluges. Els cursos torrencials segueixen el seu camí natural amb un sola excepció, la del torrent de Xiclati, que fou desviat probablement a la segona meitat del segle XIX. Aquest torrent desembocava a l'Estany d'en Xinet, al centre de la badia, però actualment arriba a la mar al Port Vell, 1,4 km al nord de la seva sortida natural.

8.3. L'entorn humà

En termes generals, quant a l'activitat agrària, a mitjan segle XIX, Son Servera era el municipi amb el major percentatge de població activa agrària del llevant de Mallorca, que se situaria en un 88%, front al 80% i al 75% d'Artà i Capdepera, respectivament (MASSANET et al., 2008: 25). En la seva evolució cap a l'actualitat, segons l'Observatori del Treball de les Illes Balears (sd), a l'any 2010, el 86,3% dels treballadors estan ocupats al sector serveis (el 65% dels quals a l'hoteleria i la restauració), mentre que el sector primari concentra únicament un 0.9% dels treballadors.

Aquestes dades són prou indicatives de la transformació experimentada al municipi de Son Servera, sobretot arran de la implantació de l'activitat turística, a partir de la dècada de 1960.

En els següents punts ens introduïrem a l'evolució d'alguns aspectes d'aquest canvi radical ocorregut a l'àrea d'estudi. Canvis que han pogut afectar a les fonts, tant pel que fa als seus usos i aprofitaments com al seu estat de conservació. Primerament, ens centrarem en el canvi general en els usos del sòl i els cultius per, posteriorment, fixar la vista en els cultius de regadiu. Per acabar, farem una breu introducció sobre les extraccions d'aigua subterrània a partir de sondejors, explicant la seva importància i possibles efectes sobre les fonts de la conca.

8.3.1. Usos del sòl i cultius

Si es planteja el paper de la utilitat de les fonts, en termes històrics i en un món agrari de caràcter tradicional, uns dels usos prioritaris en sentit econòmic és l'aprofitament de l'aigua per a regadiu, encara que aquest tipus de cultius intensius sigui sempre minoritari a un àmbit mediterrani, on l'aigua és un factor limitant, que condiciona el predomini absolut dels cultius extensius de secà (Taula 2).

En la mesura que sigui assimilable un màxim aprofitament dels recursos hídrics de les fonts en contextos històrics agraris anteriors a la segona meitat del segle XX, és possible visualitzar aquestes circumstàncies a partir dels valors de la utilització del sòl al municipi de Son Servera entre 1860 i 1960, segons les dades procedents de l'estudi de SALVÀ (1975), i fins a dates més recents (2008).

A Son Servera, l'any 1860, els cultius extensius de secà eren absolutament dominants i ocupaven un 97,51 % de la terra cultivada del municipi, fins i tot per damunt de la mitjana de Mallorca (96,85 %). L'any 1960, l'extensió total de la terra cultivada i la dels cultius de secà s'havien reduït lleugerament, però seguien ocupant un 94,32% de la superfície municipal cultivada, que ha augmentat a les darreres dècades per arribar, l'any 2008, al 99,6% de l'extensió de les terres conreades.

Son Servera		Superfície1860			Superfície1960			Superfície 2008	
		Has	%	% Mallorca	Has	%	% Mallorca	Has	%
Regadiu		72,59	2,49	3,15	159,55	5,78	0,06	9,79*	0,35
Secà	Cereals i llegums	2.098,97	72,88	62,42	370,91	13,43	0,35	-	-
	Ametler	23,62	0,80	2,70	1.434,43	49,00	0,31	-	-
	Garrover	26,99	0,92	3,86	180,39	6,33	0,07	-	-
	Figuera	121,11	4,13	6,52	161,57	5,85	0,09	-	-
	Olivera	549,25	18,76	13,19	516,23	18,78	0,08	-	-
	Vinya	29,66	1,01	7,90	0,24	0,01	0,02	-	-
	Fruiters	-	-	-	18,73	0,67	0,02	-	-
	Total de secà	2.855,29	97,51	96,85	2.601,54	94,32	0,94	2.764,70	99,65
Terra cultivada		2.928,08	71,53	54,37	2.761,09	64,50	0,58	2.774,49	65,19
Incultà**		1.165,27	28,47	45,63	1.519,36	35,50	0,42	1.481,51	34,81
Extensió total***		4.093,35			4.280,45			4.256,00	

* Per a l'any 2008, DGRRHH (sd, a) indica que el total és de 93 ha, incloent les 53 ha dels camps de golf.
** A l'any 2008, el 27% (394 ha) de la terra inculta és urbana.
Dins aquest conjunt s'hi inclouen els camps de golf, que no s'han afegit al regadiu.
*** Les variacions en l'extensió total de l'àrea venen donades, probablement, per l'evolució dels mètodes de mesura.

Taula 2. Ocupació del sòl al terme municipal de Son Servera als anys 1860, 1960 i 2008. Elaboració pròpia a partir de SALVÀ (1975) i GAAT (2008).

8.3.2. Regadiu

Pel que fa a les terres regades a Son Servera, les dades demostren la seva escassa importància. L'any 1860, els cultius de regadiu representaven gairebé una excepcionalitat, ocupant unes 72,5 hectàrees, tan sols un 2,50 % de la terra cultivada al municipi, un valor relatiu inferior a la mitjana de l'illa (3,15 %). Aquest fet, podria reforçar el significat de l'ús de l'aigua de les fonts, que hauria estat determinant per mantenir les petites extensions regades, essent una de les úniques possibilitats de disposar d'aigua a l'espai de Son Servera. La producció se centrava indubtablement en regar hortalisses.

És important igualment remarcar que, per a la segona meitat del segle XIX, l'única alternativa real d'accés a l'aigua per a reg al llevant de Mallorca eren les sínies. Aquestes, segons dades de CALATAYUD-MARTÍNEZ (2005: 87), regarien, cadascuna, una mitjana de 0,5 ha a les Illes Balears.¹⁸ Per altra part, l'any 1872, hi havia 56 sínies a Son Servera (CAÑELLAS, 1993: 37), el que suposaria que la superfície regada per aquestes seria d'un 28 ha, (38,6 % de la superfície dedicada al regadiu l'any 1860) i, per tant, la major part de les terres podrien haver-se regat per surgències, naturals o cercades, fins al voltant de 44,5 ha (71,4 %).

Malgrat la poca importància del regadiu a Son Servera, és destacable que, dins el conjunt de municipis de Mallorca, es trobava entre els que comptaven amb major superfície agrícola dedicada als cultius de regadiu, en termes relatius (Mapa 2).

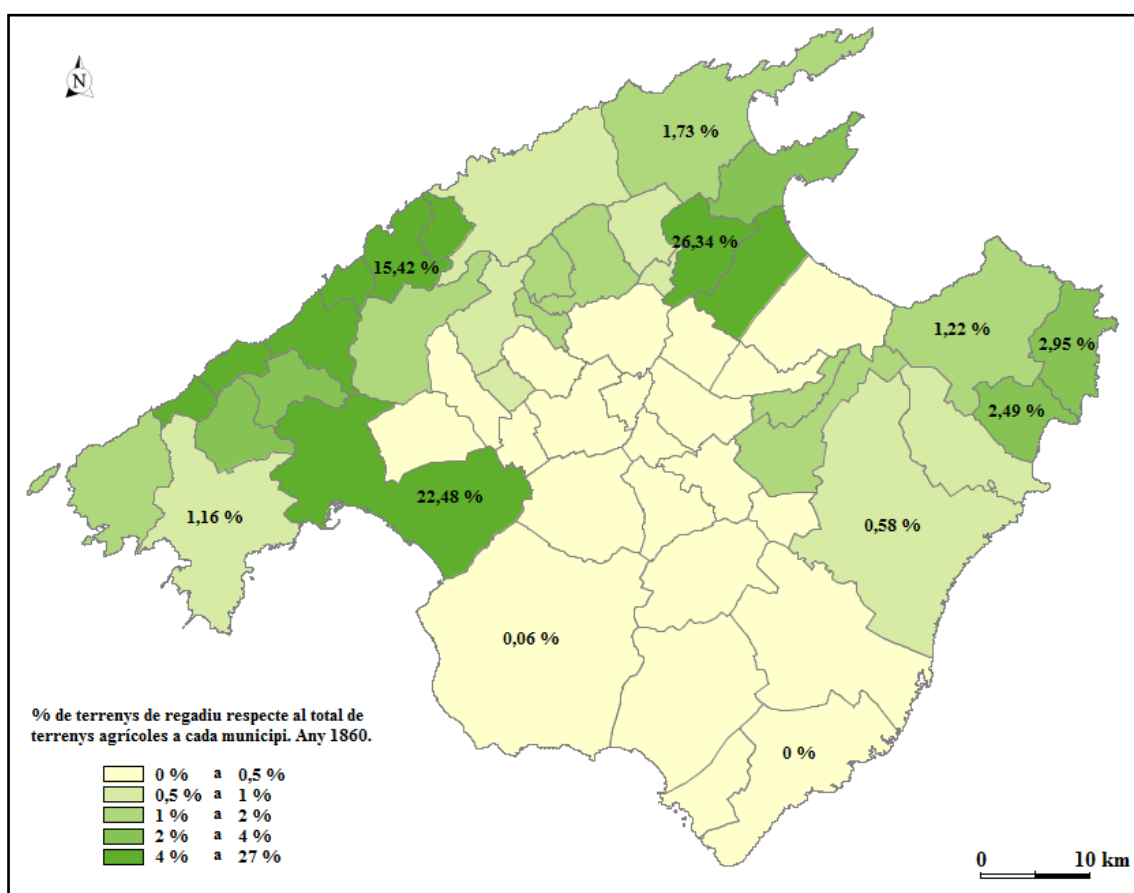
S'ha de tenir en compte que, en els casos amb un percentatge superior al 20 % de superfície irrigada respecte al total de superfície agrícola municipal, eren de municipis amb grans albuferes i disponibilitat d'aigua del subsòl que s'estava començant a extreure amb molins de vent aiguaders. La resta de municipis amb un percentatge superior al 4 % es troben a les zones muntanyoses, amb poc espai agrícola i amb gran presència d'aigua procedent de fonts.

Sobretot durant el segle XX, el regadiu s'incrementava considerablement. A Son Servera, l'any 1960, respecte a cent anys abans, la seva extensió havia augmentat un

¹⁸ Les dades recopilades per CALATAYUD-MARTÍNEZ provenen de documents del Ministeri de Foment de l'any 1918. Les dades referides a les Illes Balears semblen ser les úniques que foren arrodonides.

120 per cent, arribant gairebé a les 160 hectàrees. Encara que el seu significat en termes relatius només fos d'un 5,33 % dels terrenys cultivats del municipi, el valor s'equiparava a la mitjana de Mallorca.

En aquell moment, però, en unes condicions diferents de les tradicionals, la perforació de pous i la motorització de les extraccions d'aigua, amb tota seguretat, superaven àmpliament les capacitats d'abastament d'aigua de les fonts. Per altra part, cap a l'any 1960, l'ús de l'aigua les fonts podria haver començat a mostrar símptomes de decadència, precisament forçada per l'impacte de les captacions dels pous sobre els aqüífers i per la ruptura de l'equilibri hídric global.

Mapa 2. Percentatge de la superfície municipal agrícola dedicada al regadiu l'any 1860 a Mallorca (Elaboració pròpia a partir de SALVÀ (1975).

Per a l'any 2008, els cultius de regadiu passen a representar menys del 0,5% de la superfície municipal cultivada. En tot cas, si ens decidim a incloure-hi els camps de golf (tractats a la taula 2 com espais urbans, no cultivats), l'espai irrigat segueix

representant tan sols el 2,2% de la superfície cultivada, una significació menor a la que havia tengut a les anteriors dates ja comentades.

Gran quantitat de petites propietats que no són explotades avui en dia segueixen sent considerades terres de cultiu, un fet que segurament infla les dades de superfície total cultivada. Pel que fa al regadiu, les dades són molt clares, actualment té una presència testimonial (9,8 ha), concentrada a la gran explotació de Son Jordi. Així i tot, és possible que la realitat s'acosti més a un total de 40 ha, que és el total indicat per la DGRRHH (sd, a), una vegada restades les 53 ha dedicades als camps de golf. Aquesta darrera dada inclouria els petits horts que segueixen funcionant, majoritàriament per a consum propi, i alguns hivernacles.

8.4. Extraccions per sondejos i augment del consum d'aigua

Els sondejos mitjançant pous permeten l'accés a les aigües subterrànies, fins a profunditats d'alguns centenars de metres. L'impacte d'aquest nou sistema d'extracció, dóna lloc, des del primer moment, una davallada del nivell freàtic que, amb tota seguretat, afecta les surgències naturals més properes reduint el seu cabal o secant-les definitivament, sense descartar que puguin rajar cabals ocasionals en períodes especialment plujosos.

Tot i que més endavant es farà referència a la incidència dels sondejos sobre l'estat actual de les fonts, la perforació de pous presenta una sèrie d'aspectes generals que es tracten en els següents paràgrafs.

Durant les darreres dècades, és evident que ha crescut la demanda d'aigua, tant per a usos de regadiu, perquè s'han posat en cultiu noves superfícies regades, com per usos urbans, turístics i domèstics. Al llarg del segle XX, i sobretot durant la segona meitat del segle, el creixement del nombre de sondejos de pous i la motorització han volgut donar resposta a aquest increment de les necessitats d'aigua.

Pel que fa als usos urbans, històricament, un dels problemes més ben documentats de Son Servera és de l'abastament d'aigua a la població. Les reunions de la *Comisión de Aguas y Cañerías* són una constant al consistori serverí des de la seva creació fins a la primera meitat del segle XX, cercant sempre possibles solucions a la

manca d'aigua.¹⁹ Amb el començament del turisme de masses a Cala Millor, a la dècada de 1960, la necessitat del recurs es feu urgent. L'augment de la demanda d'aigua per usos urbans s'uní a la possibilitat de disposar de tecnologia més moderna d'accés als aqüífers, a través de sondejors. Aquest increment de necessitats donà lloc a la creació de diverses empreses dedicades a l'extracció i distribució del recurs per a consum urbà i turístic.

Actualment, tres empreses gestionen la major part de l'aigua que es consumeix a la conca de la badia de Son Servera.²⁰ A més, tan sols un dels antics punts d'abastament municipals segueix en funcionament, la *font d'es Puig*, però el seu cabal és extremadament insuficient.

CARULLA i PUIGSERVER (2001, 15-16) calculen que el volum d'aigua de la font d'es Puig és de 2.700 m³ anuals, i les necessitats del nucli urbà són de 700.000 m³ anuals. A més, les necessitats de tota l'àrea que s'abasta amb els pous situats dins la conca de la badia de Son Servera arriben als 5.300.000 m³ anuals.

El subministrament actual prové, gairebé en la seva totalitat, de les perforacions subterrànies. L'extracció d'aigua per a consum humà realitzada, oficialment, dins la conca, s'ha mantingut, durant la darrera dècada, al voltant dels 2.000.000 m³ anuals (DGRRHH (sd, b)).²¹ Amb l'aigua de la massa denominada *1817M2* s'abasten tots els nuclis turístics de Son Servera i la costa de Sant Llorenç (Port Vell, Port Verd, Cala Bona, Cala Millor, Son Moro, sa Coma) a excepció de la Costa dels Pins, que rep el cabal d'una massa diferenciada, la *1817M1*.

Per altra part, en relació al nombre total de sondejors, segons les dades oferides per l'IDEIB (2013), existien, a l'any 2012, un mínim de 436 sondejors registrats de diferents tipologies (Taula 3). En general, els sondejors es concentren a l'entorn de les

¹⁹ Es pot seguir l'evolució d'aquesta comissió a través dels llibres d'actes de l'Ajuntament, que es poden consultar a l'Arxiu Municipal de Son Servera. Entre molts documents relacionats, és especialment aclaridor el següent paràgraf:

«La Comisión de Fuentes y Cañerías que suscribe vive preocupada desde hace mucho tiempo del abastecimiento de agua a la población y estudia con toda la atención que se considere el asunto de vital interés para el pueblo debido en parte a la sequía persistente de hace más de tres años que hace sentir más la carencia de este líquido que es de necesidad imprescindible para la vida. [...] Son Servera, 1 de marzo de 1912 [sic]» (AMSV 0024/43).

²⁰ Les empreses són: Aguas Son Sard SA, Port Verd SA i Aguas Son Jordi SA.

²¹ GAAT (2008: 10) indica que el volum d'extraccions autoritzat és de 1.750.000 m³ anuals.

diferents branques del torrent de Xiclati i als voltants de Pula. En aquests espais, amb una superfície d'uns 12 km², s'hi troben al voltant de 300 dels sondejors de tota la conca, la qual cosa suposa una densitat de 25 sondejors/km² (vegeu el Mapa 6, a l'apartat següent).

Tipus de sondeig	quantitat
Sense ús o no vinculat	30
Abastiment	32
Domèstic	151
En investigació	4
Establiment turístic	2
Reguiu	217
TOTAL	436

Taula 3. Quantitat de sondejors per tipologia a la conca de la badia de Son Servera. Elaboració pròpia a partir de IDEIB (2013).

No obstant, la gran dificultat que plantegen els sondejors és establir la quantitat exacte de perforacions a causa del gran nombre de sondejors il·legals existents. La gran majoria de les captacions són per a ús domèstic o per a regadiu. El problema major és el control del volum de les extraccions realitzades. Una ullada a la localització dels sondejors que, en teoria, han de ser per a reguiu, permet comprovar que, a hores d'ara, solen estar relacionats amb xalets amb piscines i jardins, on el seu ús declarat no coincideix amb el seu aprofitament real, segurament degut als canvis d'usos que es poden haver produït entre el moment de l'autorització de la captació i l'actual.

9. Resultats: anàlisi de la informació obtinguda

Una vegada efectuada la recerca d'informació i realitzat el treball de camp, s'ha de procedir a la revisió i l'anàlisi dels resultats obtinguts, en base a l'aplicació de la metodologia general proposada i experimentada a la conca de la badia de Son Servera.

En un primer apartat s'especifiquen les dades generals del fitxer creat per continuar, ordenadament, amb l'anàlisi de les dades de cada una de les característiques més rellevants. Així mateix, a cada un dels apartats, quan es consideri adient, s'intentarà establir una relació entre les característiques físiques i humanes del territori, que donen lloc als trets específics de cada una de les surgències i del seu aprofitament.

9.1. Les fitxes de les fonts a través de la informació recollida

Abans d'iniciar l'estudi complet de la zona que ens ocupa, es tenia constància de l'existència de 38 fonts. Una vegada realitzat el treball s'ha arribat a la compleció de fins 51 fitxes, corresponents, com a mínim, a 49 fonts diferents,²² actuals o històriques. (vegeu Mapa 4). Les fitxes s'adjunten a l'Annex, en un document a part.

Volem deixar constància que, just abans del lliurament d'aquest treball, s'han localitzat les restes del que podria haver estat una altra font (*sa Font Gata II*), de la tipologia qanat complex, de la qual no disposàvem cap informació bibliogràfica ni oral, dins els terrenys de la possessió dita *sa Font Gata*.

Aquesta font, que hem anomenat *sa Font Gata II*, té fitxa, amb el codi SSE 1396-51, però, degut a la poca informació recollida fins al moment, no s'ha tengut present a l'hora de realitzar l'anàlisi completa sobre les fonts de la badia de Son Servera.

Per a l'estudi de les fonts localitzades a la conca de la badia de Son Servera ha resultat molt important l'aportació d'un article concret, el de SERVERA (1996), que

²² En alguns casos no és possible assegurar que la informació recollida en relació a diversos topònims es refereixi a la mateixa surgència: com la *font d'en Janer* i la *font des Garrover d'en Xinet*. Per altra part, en el cas de *sa Ufana* s'ha arribat a la conclusió de que no és una font.

conté un inventari amb algunes indicacions sobre la localització de les fonts del terme de Son Servera, amb un total de 34 referències (Taula 4). D'aquestes, una dotzena són referències que no apareixen esmentades a cap altre document escrit al que s'hagi tengut accés. Entre les altres informacions de caràcter bibliogràfic, hi ha casos com el de la *font Verda*, que únicament està documentada a una entrada de la GEM, que fa referència a les pertinences de la possessió anomenada Son Moro al segle XVIII.

Per tant, a més de la bibliografia es fa necessari acudir a la consulta de documentació d'arxiu, a la cartografia i la fotografia aèria, i a les informacions orals. En el cas de les fonts de la badia, les característiques de l'origen de la informació es resumeixen igualment a la taula 3.

Un altre treball important a destacar, sobretot des del punt de vista acadèmic, és el de Mercè ARGEMÍ (1997), realitzat a la Universitat de Barcelona dins el marc de l'estudi de l'arqueologia hidràulica, que recull informació històrica d'alguns dels principals sistemes hidràulics del llevant de Mallorca, i que esmenta, amb més o menys desenvolupament de la informació, fins a 12 fonts incloses dins la nostra àrea d'estudi. A més, l'autora identifica cinc fonts d'origen islàmic. En tot cas, sembla que, malgrat que la *font de Banyeres*, la *font de Son Cardaix*, la *font de sa Jordana*, la *font de Xiclati I* i la *font des Molinet* ja eren aprofitades fa almenys vuit segles, les estructures actuals no es corresponen amb les originals, sinó que són probablement el resultat de modificacions posteriors.²³

El treball de consulta dels arxius municipals només ha donat alguna informació addicional sobre les quatre fonts de propietat municipal que es troben a la conca (Taula 3). La documentació municipal es refereix sovint a la necessitat d'augmentar els cabals disponibles, tot i que també es manifesta d'una manera reiterada la necessitat de conservar o millorar les calçades, d'augmentar la capacitat dels dipòsits municipals i de gestionar les piques i abeuradors a l'interior del nucli urbà.

²³ «[...] en els sistemes hidràulics es produeix una reconstrucció constant de les unitats que el formen, necessària pel seu ús continuat. Tant l'estabilitat del sistema com la pervivència de les solucions camperoles, que reproduïxen les mateixes característiques constructives, comporten que, en molts casos, es pugui haver reproduït l'aspecte físic original d'aquestes unitats hidràuliques» (ARGEMÍ, 1997: 195).

ID	Topònim	Finca	B	A	C	O
SSE 1114-9	Font d'en Just	Penya Roja	X	X	X	X
SSE 574-10	Font d'en Llisa	Penya Roja	X	X	X	X
SSE 946-45	Font d'es Puig	Son Servera	X	X	X	X
SSE 995-16	Font de sa Canal	sa Canal	X	X		
SSE 220-6	Font d'esRafalet	es Rafalet	X		X	X
SSE 333-13	Font de sa Piqueta	Pula	X		X	X
SSE 1351-19	sa Font Gata	sa Font Gata	X		X	X
SSE 295-20	Font de sa Jordana	sa Jordana	X		X	X
SSE 218-22	Font de naRabassa	Son Comparet	X		X	X
SSE 595-24	Font d'en Ros	Son Comparet	X		X	X
SSE 329-33	Font de sa Perera	Son Jordi	X		X	X
SSE 359-34	Font de sa Vaca	Son Jordi	X		X	X
SSE 174-37	Font d'esXingarri	Son Jordi	X		X	X
SSE 696-44	Font des Molins	Son Sard	X		X	X
SSE 1038-8	sa Fonteta I	Fatget	X		X	
SSE 536-48	Font de Xiclati I	Xiclati	X		X	
SSE 1343-49	sa Fonteta II	Xiclati	X		X	
ART 483-1	Font de Son Cardaix	Son Cardaix	X			X
ART 1213-2	sa Fonteta	Son Cardaix	X			X
SLL 1088-3	Font Verda	Son Moro Vell	X			X
SSE 996-7	Font d'en Voreta	Fatget	X			X
SSE 1127-11	Font de Can Toni Xerubinet	Pula	X			X
SSE 1041-15	na Clot	Pula	X			X
SSE 526-17	Font de s'Apotecari I	sa Canal	X			X
SSE 1218-21	Font de s'Estepar	s'Estepar	X			X
SSE 1079-23	Font de Son Comparet	Son Comparet	X			X
SSE 1214-27	Font de sa Punta Roja	Son Corb	X			X
SSE 1216-31	Font de sa Marjal	Son Jordi	X			X
SSE 1210-32	Font de saMurtera II	Son Jordi	X			X
SSE 1345-38	na Reus	Son Jordi	X			X
SSE 1039-39	Font de Son Pentinador	Son Pentinat	X			X
SSE 1352-40	Font d'enMassanet	Son Pentinat	X			X
SSE 1350-41	Font des Secretari	Son Pentinat	X			X
SSE 1215-43	Font de l'Amo en Pere Posader	Son Sard	X			X
SSE 944-46	Font des Molinet	Son Xerubí	X			X
SSE 10094-4	Font de l'amo en Joan Monseriu	Ca s'Hereu	X			
SSE 1035-5	Font d'es Verger	Ca s'Hereu	X			
SSE 1036-25	Font de saMurtera I	Son Corb	X			
SSE 10110-26	Font de s'Era	Son Corb	X			
SSE 1346-35	Font d'enJaner	Son Jordi	X			
SSE 1347-42	Font de Banyeres	Son Sard	X			
SSE 10054-50	Font de Xiclati II	Xiclati	X			
SSE 1217-28	Font d'esPoll	Son Corb			X	X
SSE 1329-30	es Rajolí	Son Jordi			X	X
SSE 1126-14	Font d'enPerllonga	Pula			*	X
SSE 10114-47	Font de Can Toni de ses Terres	Xiclati			*	
SSE 1125-12	Font de na Cotana	Pula				X
SSE 1037-18	Font de s'Apotecari II	sa Canal				X
SSE 1328-29	sa Ufana	Son Janer				X
SSE 1344-36	Font d'es Garrover d'en Xinet	Son Jordi				X

* La primera referència a aquesta font fou la sospita de la seva existència a partir de la fotografia aèria.

Taula 4. Fonts d'informació que han permès completar cadascuna de les fitxes. B: bibliografia, A: arxiu; C: cartografia i fotografia aèria, O: fonts orals. Elaboració pròpia.

A través de la consulta de cartografia s'han localitzat i contrastat les referències de setze fonts ja conegudes i s'han identificat dues fonts noves. És destacable el fet que, al contrari del que semblaria normal, hi ha més referències a les fonts als mapes de menor escala que als de major escala. Així, el mapa de MASCARÓ (1956, escala 1:32.500) esmenta 12 fonts, el de l'IGN (2010, escala 1:25.000) en localitza 9 i al MTIB (2006, escala 1:5.000) exclusivament n'hi apareixen 4.

Per altra part, la revisió de la fotografia aèria de diversos anys permeté intuir l'existència dues fonts, de les quals no se'n tenia cap referència bibliogràfica ni cartogràfica: la *font d'en Perllonga* i la *font de Can Toni de ses Terres*.

El mètode de treball per entrevista directa, ha permès recollir informació oral, bàsica o complementària, que abasta 37 de les 50 fonts (74 % del total). Són destacables el cas de *na Cotana* i de la *font de s'Apotecari II*, de les quals, malgrat sembla que fa dècades que desaparegueren, se n'han pogut recollir dades molt acurades sobre la seva localització, estructures i aprofitament.

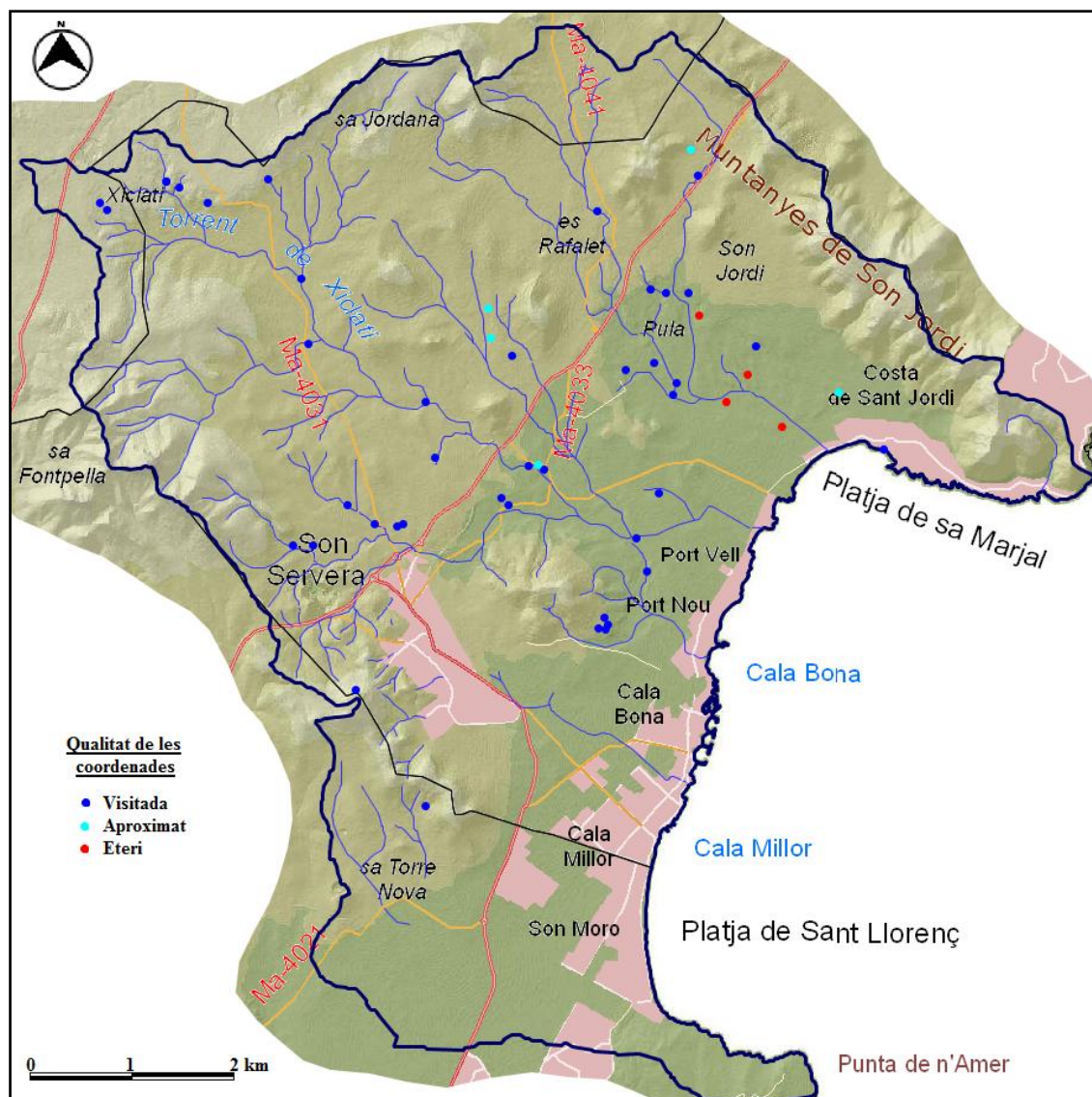
9.2. Localització de les fonts

9.2.1. Qualitat de les coordenades

El treball de camp ha permès visitar la localització de 41 de les fonts (un 82% de les identificades). Sis fonts, de les que ja no en queda cap resta, com les fonts *de s'Apotecari I i II*, s'han pogut localitzar exactament a partir de les indicacions dels informadors (Taula 5, Mapa 3). S'inclouen també entre les visitades tres fonts a les quals no s'ha pogut accedir directament, per estar completament cobertes de vegetació i no haver tengut l'oportunitat de netejar-les; en aquests tres casos (*es Rajolí* i *sa Fonteta de Fatget* i *na Reus*) se n'ha aconseguit una descripció acurada per part d'algun coneixedor.

En cinc casos més, les coordenades oferides a la fitxa són aproximades, ja que han desaparegut, algunes ja fa, com a mínim, més de cinquanta anys, sigui per pluges torrencials històriques, com la *font de Banyeres*, o per la instal·lació d'alguna de les primeres motobombes de la conca, com la *font des Secretari*. No s'ha pogut aclarir la localització exacta d'aquestes darreres, ni tan sols mitjançant les visites efectuades amb informadors que les podien haver conegut.

Finalment, a quatre de les fonts se'ls ha considerat en la categoria de qualitat de coordenades *etèries*, totes dins les terres de Son Jordi, per impossibilitat de realitzar un estudi de detall. Només en el cas de la *font d'en Janer* se sap amb certesa que ha desaparegut, encara que també se sospita la desaparició de la *font d'es Garrover d'en Xinet*, de la qual només es tenen notícies parcials i poc aclaridores.²⁴

Mapa 3. Fonts estudiades i qualitat de les coordenades obtingudes (Elaboració pròpia).

²⁴ No oblidem que, com ja s'ha esmentat anteriorment, la poca informació existent fa pensar en la possibilitat que la *font d'en Janer* i la *font des Garrover d'en Xinet*, siguin diferents topònims referits a una mateixa petita surgència.

ID	Topònim	Finca
ART 483-1	Font de Son Cardaix	Son Cardaix
ART 1213-2	sa Fonteta	Son Cardaix
SLL 1088-3	Font Verda	Son Moro Vell
SSE 10094-4	Font de l'amo en Joan Monseriu	Ca s'Hereu
SSE 1035-5	Font d'es Verger	Ca s'Hereu
SSE 220-6	Font d'es Rafalet	es Rafalet
SSE 996-7	Font d'en Voreta	Fatget
SSE 1038-8	sa Fonteta I	Fatget
SSE 1114-9	Font d'en Just	Penya Roja
SSE 574-10	Font d'en Llisa	Penya Roja
SSE 1127-11	Font de Can Toni Xerubinet	Pula
SSE 1125-12	Font de na Cotana	Pula
SSE 333-13	Font de sa Piqueta	Pula
SSE 1126-14	Font d'en Perllonga	Pula
SSE 1041-15	na Clot	Pula
SSE 995-16	Font de sa Canal	sa Canal
SSE 526-17	Font de s'Apotecari I	sa Canal
SSE 1037-18	Font de s'Apotecari II	sa Canal
SSE 1351-19	sa Font Gata	sa Font Gata
SSE 295-20	Font de sa Jordana	sa Jordana
SSE 1218-21	Font de s'Estepar	s'Estepar
SSE 218-22	Font de na Rabassa	Son Comparet
SSE 1079-23	Font de Son Comparet	Son Comparet
SSE 595-24	Font d'en Ros	Son Comparet
SSE 1036-25	Font de saMurtera I	Son Corb
SSE 10110-26	Font de s'Era	Son Corb
SSE 1214-27	Font de sa Punta Roja	Son Corb
SSE 1217-28	Font d'es Poll	Son Corb
SSE 1328-29	sa Ufana	Son Janer
SSE 1329-30	es Rajolí	Son Jordi
SSE 1216-31	Font de sa Marjal	Son Jordi
SSE 1210-32	Font de saMurtera II	Son Jordi
SSE 329-33	Font de sa Perera	Son Jordi
SSE 359-34	Font de sa Vaca	Son Jordi
SSE 1346-35	Font d'en Janer	Son Jordi
SSE 1344-36	Font d'es Garrover d'en Xinet	Son Jordi
SSE 174-37	Font d'es Xingarri	Son Jordi
SSE 1345-38	na Reus	Son Jordi
SSE 1039-39	Font de Son Pentinador	Son Pentinat
SSE 1352-40	Font d'en Massanet	Son Pentinat
SSE 1350-41	Font des Secretari	Son Pentinat
SSE 1347-42	Font de Banyeres	Son Sard
SSE 1215-43	Font de l'Amo en Pere Posader	Son Sard
SSE 696-44	Font des Molins	Son Sard
SSE 946-45	Font d'es Puig	Son Servera
SSE 944-46	Font des Molinet	Son Xerubí
SSE 10114-47	Font de Can Toni de ses Terres	Xiclati
SSE 536-48	Font de Xiclati I	Xiclati
SSE 1343-49	sa Fonteta II	Xiclati
SSE 10054-50	Font de Xiclati II	Xiclati

Mapa 4. Localització de les fonts dins l'àrea d'estudi (Elaboració pròpia).

ID	Topònim	Qualitat de les coordenades	Estat de conservació
SSE 10114-47	Font de Can Toni de ses Terres	visitada	bo
SSE 995-16	Font de sa Canal	visitada	bo
SSE 295-20	Font de sa Jordana	visitada	bo
SSE 1036-25	Font de sa Murtera I	visitada	bo
SSE 329-33	Font de sa Perera	visitada	bo
SSE 536-48	Font de Xiclati I	visitada	bo
SSE 10054-50	Font de Xiclati II	visitada	bo
SSE 1114-9	Font d'en Just	visitada	bo
SSE 1126-14	Font d'en Perllonga	visitada	bo
SSE 996-7	Font d'en Voreta	visitada	bo
SSE 696-44	Font des Molins	visitada	bo
SSE 946-45	Font des Puig	visitada	bo
SSE 220-6	Font des Rafalet	visitada	bo
SSE 1035-5	Font des Verger	visitada	bo
SSE 1041-15	na Clot	visitada	bo
ART 1213-2	sa Fonteta	visitada	bo
SSE 1343-49	sa Fonteta II	visitada	bo
SSE 1328-29	sa Ufana	visitada	bo
SSE 1215-43	Font de l'Amo en Pere Posader	visitada	amb esbaldrecs
ART 483-1	Font de Son Cardaix	visitada	amb esbaldrecs
SSE 574-10	Font d'en Llisa	visitada	amb esbaldrecs
SSE 944-46	Font des Molinet	visitada	amb esbaldrecs
SLL 1088-3	Font Verda	visitada	amb esbaldrecs
SSE 10094-4	Font de l'amo en Joan Monseriu	visitada	restes disperses
SSE 1210-32	Font de sa Murtera II	visitada	restes disperses
SSE 333-13	Font de sa Piqueta	visitada	restes disperses
SSE 1214-27	Font de sa Punta Roja	visitada	restes disperses
SSE 1079-23	Font de Son Comparet	visitada	restes disperses
SSE 1039-39	Font de Son Pentinador	visitada	restes disperses
SSE 595-24	Font d'en Ros	visitada	restes disperses
SSE 10110-26	Font de s'Era	visitada	restaurada
SSE 1217-28	Font des Poll	visitada	restaurada
SSE 1127-11	Font de Can Toni Xerubinet	visitada	desapareguda
SSE 1125-12	Font de na Cotana	visitada	desapareguda
SSE 218-22	Font de na Rabassa	visitada	desapareguda
SSE 526-17	Font de s'Apotecari I	visitada	desapareguda
SSE 1037-18	Font de s'Apotecari II	visitada	desapareguda
SSE 1218-21	Font de s'Estepar	visitada	desapareguda
SSE 1345-38	na Reus	visitada	desapareguda
SSE 1347-42	Font de Banyeres	aproximat	desapareguda
SSE 1352-40	Font d'en Massanet	aproximat	desapareguda
SSE 1350-41	Font des Secretari	aproximat	desapareguda
SSE 174-37	Font des Xingarrí	aproximat	desapareguda
SSE 1351-19	sa Font Gata	aproximat	desapareguda
SSE 1346-35	Font d'en Janer	eteri	desapareguda
SSE 1329-30	es Rajolí	visitada	desconegut
SSE 1038-8	sa Fonteta I	visitada	desconegut
SSE 1216-31	Font de sa Marjal	eteri	desconegut
SSE 359-34	Font de sa Vaca	eteri	desconegut
SSE 1344-36	Font des Garrover d'en Xinet	eteri	desconegut

Taula 5. Fonts de la conca hidrogràfica de la badia de Son Servera ordenades per l'estat de conservació, indicant la qualitat de les dades sobre la localització de cadascuna (Elaboració pròpia).

9.2.2. Les fonts i la hidrologia superficial

La gran majoria de les fonts es troben repartides pel centre de la zona d'estudi, a les proximitats dels llits del torrents de Son Xerubí i Son Jordi (Mapa 4), a les parts baixes de les valls i, de fet, onze neixen directament a la mateixa llera dels torrents. El cas més representatiu el que forma el conjunt de les fonts de l'anomenat torrent des Molins, que és la denominació de la part central del torrent de Son Xerubí: *font de na Rabassa*, *font des Molins*, i l'antiga *font de Banyeres*. Fins i tot, encara que no es pugui observar a la cartografia, la font d'*es Rajolí* neix al final d'un torrentó que davalla de la Serra de Son Jordi fins a la mar, travessant la urbanització de la Costa dels Pins.

En un altre cas, en dues depressions no tan marcades, es localitzen les cinc fonts dels prats de Pula, actualment convertits en camp de golf, i també les vuit, o nou fonts dels prats de Son Jordi, que acollien una gran densitat de surgències.

Entre la cinquantena de fonts estudiades, només cinc presenten una localització que no sembla lligada de cap manera a la xarxa hidrogràfica superficial (Mapa 4). La *font d'es Puig* i les quatre fonts localitzades al vessant de xaloc del Puig de Son Corb, estan a zones elevades a les que encara no s'observa un desenvolupament clar de la xarxa de torrents. Aquestes s'han de relacionar més amb característiques de caràcter geològic, com veurem a l'apartat següent.

9.2.3. Les fonts i la geologia

La distribució de les surgències en tot el territori sembla estar ben relacionada amb l'estructura geològica de l'àrea d'estudi, consultada sobre el mapa geològic a escala 1:50.000 (Mapa 5). La consulta del full del mapa geològic permet observar que més de la meitat de les fonts es troben al contactes entre els terrenys menys impermeables d'edat Triàsica Inferior – Juràssic Inferior (dolomies taulejades) i els més impermeables del Juràssic Mitjà – Superior (margocalcàries) i els encara més impermeables del Cretaci Inferior – Mitjà (margues). L'exemple més clar és el del conjunt de fonts de Son Cardaix, Xiclati i sa Jordana, a l'extrem de mestral de la conca hidrogràfica de la badia de Son Servera.

Les fonts més cabaloses del terme, la *font de sa Punta Roja*, la *font d'es Molins* i la *font de na Rabassa* sorgeixen sobre les línies del mateix contacte geològic esmentat i sempre al llit d'un torrent. Així i tot, els dipòsits sedimentaris observats a les seves

proximitats fan pensar que es tractaria especialment d'afloraments d'aigües subsuperficials.

Altres fonts situades, almenys a la cartografia, sobre les margues i margocalcàries impermeables del Cretaci Inferior – Mitjà també són, en realitat, surgències que s'alimenten a un nivell quaternari situat per sobre i que sorgeixen a la superfície degut a aquest nivell més impermeable inferior (Figura 11). Alguns exemples són *sa Ufana* i les de la zona de Pula, com *na Clot* o la *font de sa Murtera II*.

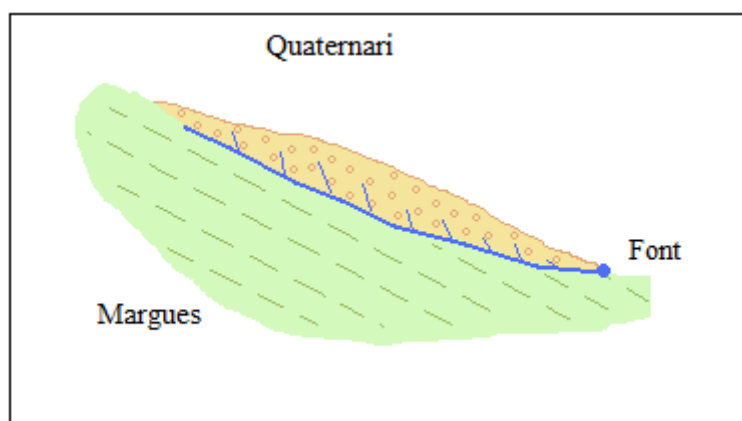

Figura 11. Perfil esquemàtic de surgències com *na Clot* o la *font de sa Murtera II*. Elaboració pròpia.

Més en concret, l'estructura geològica del Puig de Son Corb representada a la cartografia no sembla correspondre totalment amb la realitat del cas, com s'ha pogut constatar al treball de camp. En efecte, la capçalera del puig, que el mapa defineix com a margocalcària o calcària detrítica, està formada per dolomies massisses situades sobre margues del Miocè, això dóna lloc a un seguit de surgències situades al llarg d'un límit geològic clar, al coster de xaloc del puig, que donen sortida a l'aigua d'un aquífer penjat (Esquema 12): les fonts *des Verger*, *de l'amo en Joan Monseriu*, *de s'Era* i *de sa Murtera I*.

Igualment, el puig de sa Font és també un aquífer penjat, on hi ha la *font d'es Puig*, que està format per calcarenites miocèniques amb un base de conglomerats, tot situat sobre dolomies juràssiques. Entre les dues litologies, allà on aflora l'aigua, hauria d'aparèixer un nivell més impermeable que no és visible, perquè si no no existiria la font en aquesta localització.

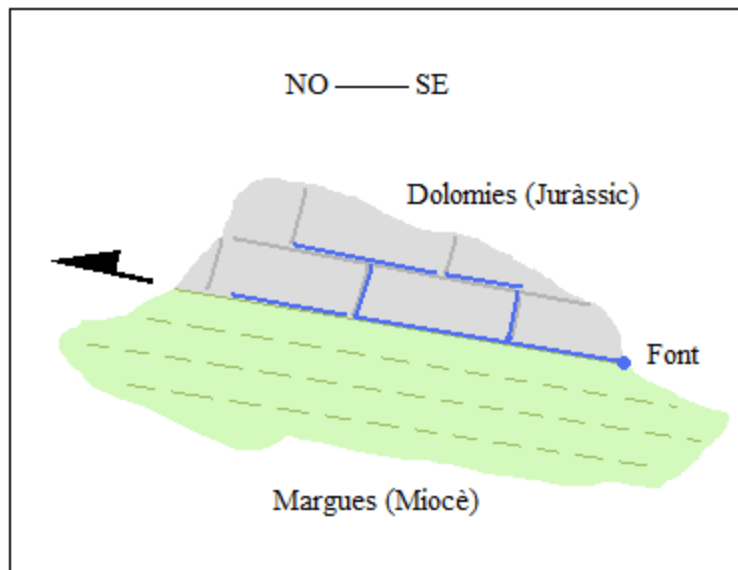
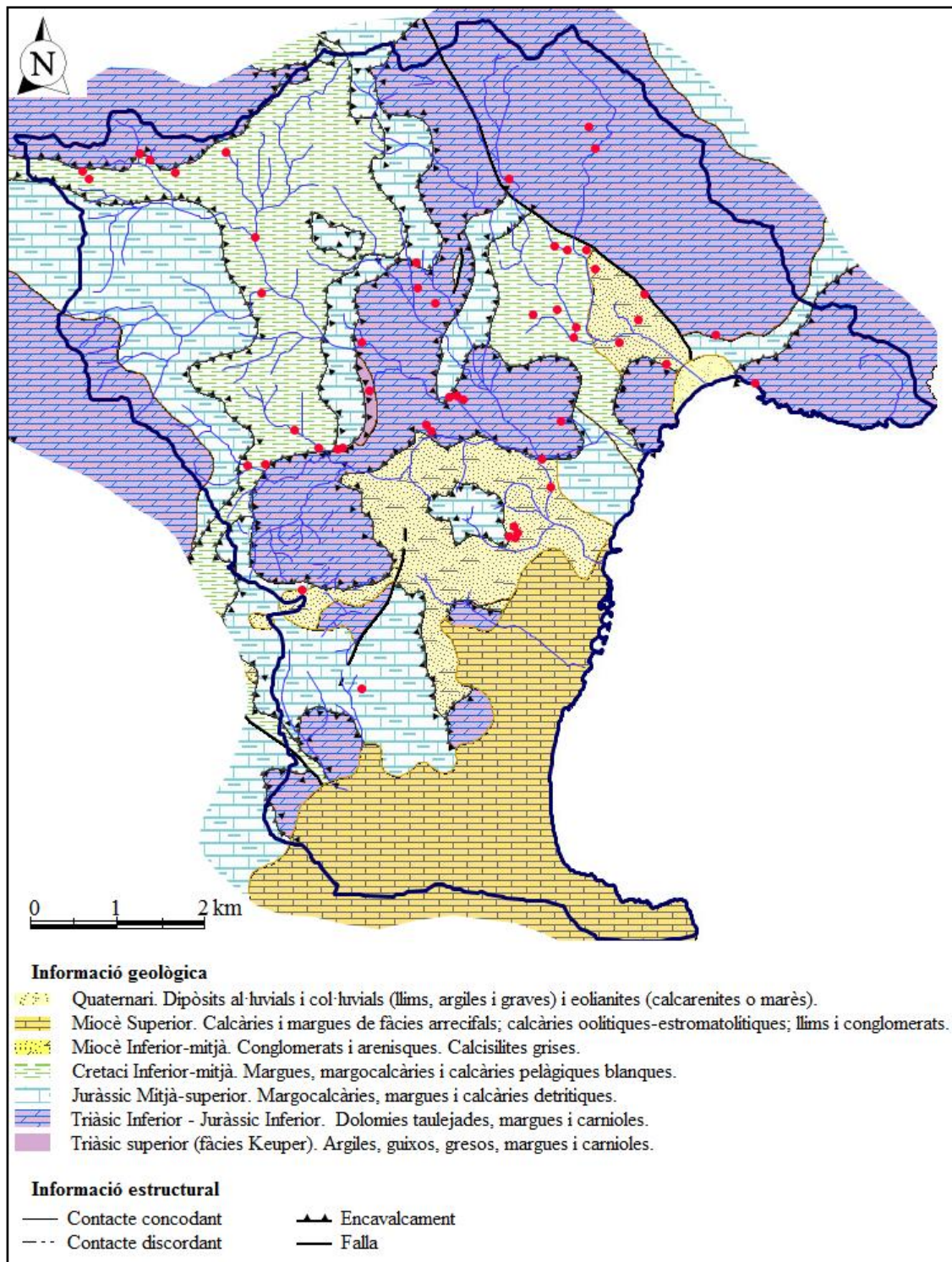

Figura 12. Tall geològic esquemàtic del puig de Son Corb. Elaboració pròpia.

Mapa 5. Fonts de l'àrea d'estudi superposades al mapa geològic escala 1:50.000 de l'IDEIB (2013).

9.3. L'estat i les característiques de les fonts

Fins ara s'ha tractat principalment la localització de les fonts, primerament com a resultat del treball realitzat, seguint la metodologia proposada i, tot seguit, la localització real de les fonts, en funció de les principals característiques físiques de l'àrea d'estudi.

En els següents punts es tractarà de l'estat de les fonts, des de diferents perspectives d'anàlisi, com són el cabal que aporten a hores d'ara i la relació amb els sondejors existents a les seves proximitats; l'estat de conservació de les estructures de les fonts i, finalment, les tipologies de les fonts de la conca, en funció del sistema de classificació tipològica que s'ha definit a la primera part del treball.

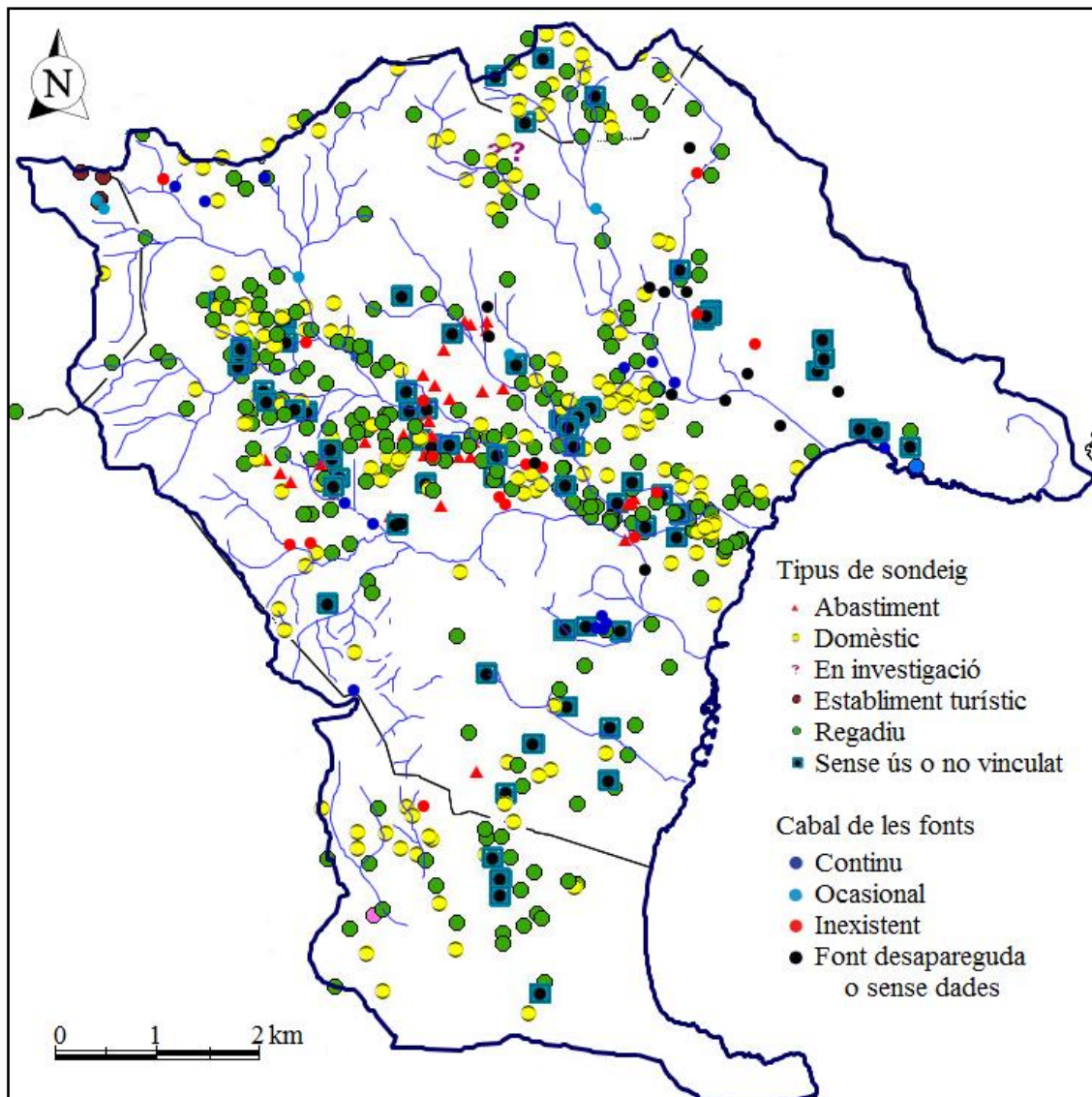
9.3.1. Els sondejors i els cabals actuals

Després d'una primera referència feta, a l'apartat de l'entorn humà, sobre les extraccions d'aigua per sondejors de pous, ara cal relacionar aquest fet amb la seva incidència sobre el cabal de les fonts.

Les antigues surgències presents a la conca de la badia de Son Servera estan, a l'actualitat, envoltades pels sondejors per a l'obtenció de l'aigua subterrània, que han proliferat sobretot des de finals de la dècada de 1960, malgrat que els primers intents d'abastir la població mitjançant pous i motobombes, sense cap èxit, daten dels anys 1953 i 1954 (AMSV 390/3).

Així, el primer aspecte a destacar és que els sondejors extreuen l'aigua, en general, dels mateixos aquífers que alimentaven les fonts:

Comparant les característiques del cabal actual de les fonts amb la quantitat de sondejors existents a les àrees que les envolten podem tenir una idea de quin ha estat l'impacte de les captacions sobre el rendiment de les fonts (Mapa 6). Pràcticament totes les fonts localitzades dins la zona de major densitat de sondejors són, a hores d'ara, totalment seques o tenen un cabal intermitent, que està molt relacionat amb les aportacions de les fonts sobretot en èpoques especialment plujoses.

Mapa 6. Cabal actual de les fonts de l'àrea d'estudi, superposat a la capa de sondejors, extreta de l'IDEIB (2013) (Elaboració pròpia).

En total, actualment, sols 20 fonts (40% de les existents) tenen un cabal permanent o ocasional (Taula 6). Algunes d'aquestes fonts se situen a la part alta de la conca, on hi ha pocs sondejors: les fonts de les terres de Xiclai, Son Cardaix i sa Jordana. D'altres són fonts que s'alimenten d'aqüífers penjats, el nivell freàtic del quals no ha experimentat un descens a causa de l'explotació dels aqüífers inferiors, com és el cas de la *font des Puig*, i les fonts del puig de Son Corb. Per exemple, existeix un sondeig a pocs metres de la *font de l'amo en Joan Monseriu* (al puig de Son Corb), del qual s'extreu aigua regularment, però la font no s'ha secat perquè, segons indicà el propietari, el sondeig és de gran profunditat i es troba ben impermeabilitzat, per evitar la pèrdua de l'aigua de l'aqüífer superior.

Cabal	Nombre de fonts	Percentatge
Permanent	14	28 %
Ocasional	6	12 %
Inexistent	15	30 %
Desapareguda o sense dades	15	30 %

Taula 6. Nombre de fonts segons l'estat actual del seu cabal (Elaboració pròpia).

També mantenen un cabal permanent o ocasional les fonts d'en Voreta i de sa Canal, situades al mateix llit del torrent de sa Canal, una de les branques de la part superior del torrent des Molins-de Son Xerubí, i sa Ufana, a la llera del torrent de Son Xerubí. Totes tres són surgències que, molt probablement, brollen per les aportacions d'aigües subsuperficials.

Les fonts que encara ragen a l'àrea de Pula i de Son Jordi (la font d'en Perllonga, na Clot i la font de sa Murtera II) tenen les mateixes característiques que les anteriors - d'aigües subsuperficials-, però és possible que el seu cabal sigui mantengut, també, per les aportacions a la zona de recàrrega que de manera contínua és regada del camp de golf, que es troba immediatament per damunt de la ubicació de les fonts.

Per altra part, en diversos casos s'ha pogut relacionar directament l'assecamment definitiu d'una surgència com a resultat de la construcció d'un o diversos sondejors a les proximitats:

- En primer lloc, el cas de les fonts *d'en Just* i *d'en Llisa*, que s'assecaren alhora que es posaren en marxa alguns sondejors a sa Penya Roja, a finals de la dècada de 1960.

- En segon lloc, a partir de l'any 1966, el cabal de les fonts de *na Rabassa* i *des Molins* també anà minvant com a conseqüència dels sondejors de l'empresa Aguas Son Sard SA, fins que els cabals de les fonts desaparegueren definitivament pocs anys després, malgrat els intents de recuperació fets pels propietaris.

- En tercer lloc, les fonts *de s'Apotecari I* i *II* veren el seu final a partir del moment en què s'obria el sondeig de Son Comparet, a principis de la dècada de 1970.

- Finalment, també a la dècada de 1970, desaparegué el gran bram d'aigua que donava la *font de sa Punta Roja*, per la construcció de diversos sondejós a uns 300 m al nord de la localització de l'indret de la surgència.

Igualment, és molt possible, que les causes de l'assecamment d'altres fonts s'hagi produït pel fet d'haver-se vist afectades per la davallada del nivell freàtic ocasionat per les extraccions mitjançant sondejós. CARULLA i PUIGSERVER (2001) indiquen que el nivell piezomètric ha descendit de manera important atot el terme de Son Servera durant els darrers quaranta anys, arribant, en alguns casos, a la pèrdua de dos metres per any.²⁵

9.3.2. Les estructures de les fonts: estat de conservació

Les estructures constructives mitjançant les quals les surgències són captades o adaptades per millorar l'aprofitament del seu cabal, constitueixen la part visible de les fonts. A partir d'aquestes es pot tenir una lleugera idea de tota la vida que envoltava la font, encara que, per desgràcia, en molts casos el desús i el pas del temps estan ocasionant la seva desaparició.

A hores d'ara, queden restes visibles de 32 fonts (el 64 % del total) i se sap que altres dues fonts, que estan totalment cobertes per la vegetació, conservarien almenys una part de les seves estructures (es Rajolí i sa Fonteta de Fatget). Poc més de la meitat de les fonts (19, el 38 % del total) es mantenen en bon estat (Taula 5).

Cinc de les fonts es conserven amb esbaldrecs, que podrien arribar a posar en perill tot el que queda de la font, mentre que altres cinc fonts estan en molt mal estat i a punt de desaparèixer per complet, entre les quals s'han de destacar la *font de sa Piqueta*, la *font de sa Punta Roja* i la *font de Son Comparet*.

Fins i tot, hi ha tres fonts que han estat restaurades: la *font des Poll*, que sembla que fou reconvertida en una bassa per decorar un espai enjardinat al costat d'un torrent; la *font de s'Era*, que era una mina que es va desfer i es reconstruí amb material modern, tot intentant que l'aspecte exterior fos semblant a l'original; i la *font de Son Pentinador*, que fou remodelada per captar millor el seu escàs cabal, de tal manera que no queda res de l'estructura anterior.

²⁵NARCÍS CARULLA i DIANA PUIGSERVER (2001) dediquen tot un capítol a explicar l'evolució dels nivells piezomètrics a Son Servera des de la dècada de 1970, a partir de la informació obtinguda de les taules de control dels sondejós de diferents empreses, amb especial atenció a Aguas Son Sard SA.

Així mateix, la progressiva disminució del nivell freàtic per la gran quantitat de sondejors presents a la conca pot haver duit, en diversos casos, a la destrucció total o parcial de les fonts, com pot ser el cas de la *font de Can Toni Xerubinet*, que s'assecà degut a un sondeig proper i fou destruïda per haver passat a ser un element sense utilitat aparent.

Per altra part, sobre les estructures originals, allà on havia sortit sempre aigua, semblava el millor lloc per realitzar el sondeig assegurant l'èxit: a tocar de l'ullal de la *font des Rafalet* es realitzaren grans obres a la dècada de 1950, que modificaren completament les estructures del qanat original; la *font de s'Estepar* fou substituïda per un pou en quedar seca; i la *font de sa Piqueta* desaparegué amb la instal·lació de diversos sondejors que, originalment, serviren per regar el camp de golf de Pula.²⁶

Així, encara que les fonts no s'haguessin assecat, les seves estructures podien haver estat substituïdes per un pou amb motobomba o directament per un sondeig d'aigua moderns si se'n volia augmentar el cabal, com va succeir amb la *font des Secretari*, a la dècada de 1950, i *sa Font Gata* respectivament.

En tot cas, malgrat l'aspecte de la font també s'hagi modificat, no s'han de confondre les actuacions que intentaven augmentar el cabal d'aigua disponible amb aquelles que únicament cercaven incrementar l'espai irrigable, mitjançant l'elevació de l'aigua per damunt del seu nivell natural: aquesta hauria estat la intenció de la incorporació d'una estructura de sínia, situada sobre el pou mare de la *font de Son Cardaix* o, també, el cas del molí de vent aiguader, situat per damunt un pou, connectat mitjançant una mina, a la *font d'en Voreta*.

9.4. Tipologies de les fonts

Un objectiu específic del treball és definir les tipologies de les fonts, d'acord al sistema de classificació tipològica proposat. Una primera constatació, de caràcter general i que valida la bondat de l'elecció de l'àrea d'estudi, és el fet que a la conca de la badia de Son Servera s'han pogut definir fonts de totes les tipologies proposades al sistema de classificació, aportant alguns exemples molt clars (Taules 7 i 8).

²⁶Actualment, allà on era la *font de sa Piqueta*, s'hi poden trobar canonades i maquinària en funcionament. No queda clar si l'extracció es produeix en aquell mateix punt o l'aigua prové d'un altre lloc.

Entre les fonts de les que s'ha pogut avaluar la seva tipologia, quasi la meitat (21) són fontscercades, metre que vuit (un 18,6 %) són fonts en base a un pou. Per tant, únicament tretze fonts (un 32,6 %) mantenen les característiques de les quatre tipologies que s'inclouen a la categoria de les fonts naturals. Altres vuit fonts no han pogut esser classificades segons la seva tipologia; la majoria són surgències desaparegudes de les quals no s'ha aconseguit la informació suficient.

Grup	N	%	Tipologia	N	%
Fonts cercades	21	50,0%	qanatcomplex	6	14,0%
			qanat simple	4	7,0%
			font de mina	3	9,3%
			rasa	8	18,6%
Font en base a un pou	8	19,0%	poualbellonat	4	9,3%
			pouescalonat	2	4,7%
			pou	2	4,7%
Font naturals	13	31,0%	ullalanegat	1	2,3%
			ullalcaptat	10	23,3%
			ullal lliure	2	4,7%
			degotís	1	2,3%
Altres	8	-	desconegut	5	-
			sense valorar	1	-
			altres	1	-

Taula 7. Resum de la quantitat de fonts segons grup i tipologia. Els percentatges són sobre el total de fonts de les que s'ha pogut aclarir la seva tipologia. (Elaboració pròpia).

9.4.1. Les fonts cercades

La categoria de les fonts cercades està ben representada a la conca, en cada una de les quatre tipologies, segons podem veure a la taula resum (Taula 7).

9.4.1.1. Qanat complex

Sis fonts responen al tipus de qanat complex, alguns dels quals d'origen probablement islàmic andalusí. No obstant, en el cas de la *font de Son Cardaix* i la *font de Xiclai I*, com ja s'ha esmentat anteriorment, és poc probable que les estructures actuals siguin les originals, encara que segurament hi guarden una gran semblança. Els altres quatre qanats complexos, excepció feta de la *font des Rrafalet*, presenten similituds amb els dos abans esmentats, pel que fa a la distribució dels pous d'aireig, que es troben separats per una distància mitjana de 30 m i són de petites dimensions, amb diàmetres inferiors a un metre.

La *font des Rrafalet* fou molt modificada a mitjans del segle XX, per la construcció de galeries subsidiàries que tenen l'origen a nous pous mare; a més, es

davallà el nivell de base una altura d'1,7 m, obligant a refer una nova mina i allargant la galeria fins a un total de 182 m (Figura 13). La nova mina s'executà amb grans pous d'aireig, protegits amb ampits i separats, només per una distància mitjana de poc més de 17 m. En canvi, les restes de les estructures més antigues conserven una mina de 93 m de llarg amb un únic pou d'aireig.

Si bé primer hem indicat que, independentment del mètode utilitzat per crear la galeria (rasa coberta o excavació), considerariem com a qanat les estructures caracteritzades per la fixació d'un punt de captació a partir d'un pou, pel que fa al mètode de construcció dels qanats complexos estudiats és important remarcar que, en els casos de la *font d'en Voreta* i la *font d'en Ros*, a més del tram modern de la *font des Rafalet*, es pot assegurar que, almenys una part, si no tota la mina, fou excavada directament a la roca i no feta en rasa i posteriorment coberta. No és possible fer la mateixa afirmació en relació a la resta de casos estudiats, perquè es troben totalment paredats de pedra en sec i no és possible veure si la roca aflora al sostre de les mines.

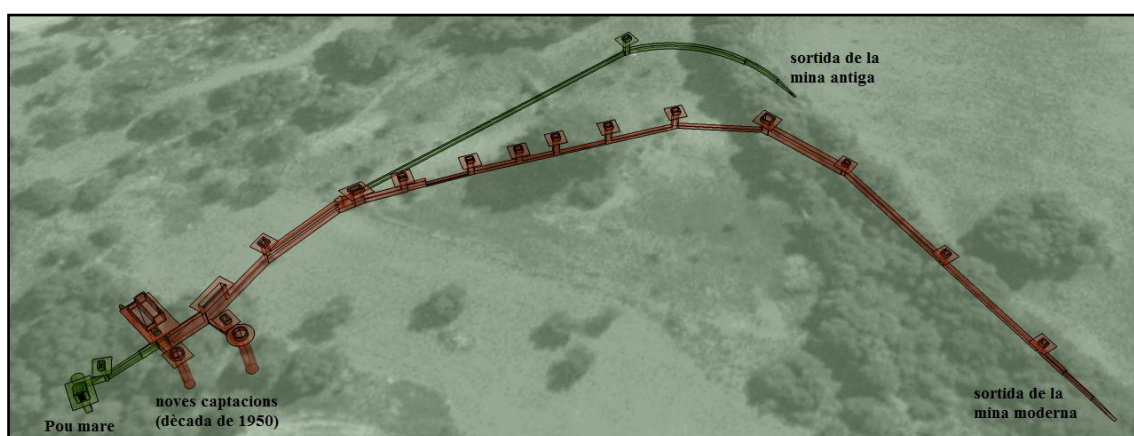

Figura 13. *Font des Rafalet*, exemple de qanat amb modificacions realitzades amb la intenció d'augmentar-ne el cabal. Esquema d'elaboració pròpia sobre ortofoto de l'any 2012 (IDEIB).

9.4.1.2. *Qanat simple*

S'han pogut estudiar quatre fonts que es corresponen amb la definició feta de qanat simple. Tenen estructures diferenciades entre elles, sobretot pel que fa a la longitud i dimensions de la mina.

Malgrat les dues fonts *de s'Apotecari (I i II)* ja fa temps que desaparegueren, s'ha pogut arribar a aclarir que es tractava d'estructures de tipus qanat simple. Ambdues fonts tenien un pou de diàmetre reduït i asseca profunditat, a més d'una mina de poca

alçada i de gran longitud. Això fa pensar que, probablement, havien estat excavades en rasa i posteriorment cobertes per tal de permetre el cultius del marge que travessaven.

La *Font Verda* té un pou mare de majors dimensions que les anteriors i, encara que la mina, paredada de pedra en sec, estigui parcialment esbaldregada, sembla que fou excavada directament a la roca (Figura 14). És, per tant, una estructura més semblant a la dels qanats complexos, que segurament pogués haver arribat a ser si haguessin estat necessaris alguns metres addicionals per treure l'aigua a la superfície per gravetat.

La *font de sa Murtera I* presenta un pou mare de molt poca fondària i de petit diàmetre. Aquestes dimensions serien semblants a les que degueren tenir les esmentades fonts de *s'Apotecari*, tot i que la longitud de la mina de la *font de sa Murtera I* és molt més curta i les seves mides permeten el pas d'una persona (baixa) dreta, almenys en el tram on es conserva el paredat antic. Sembla que fou excavada fent una rasa.

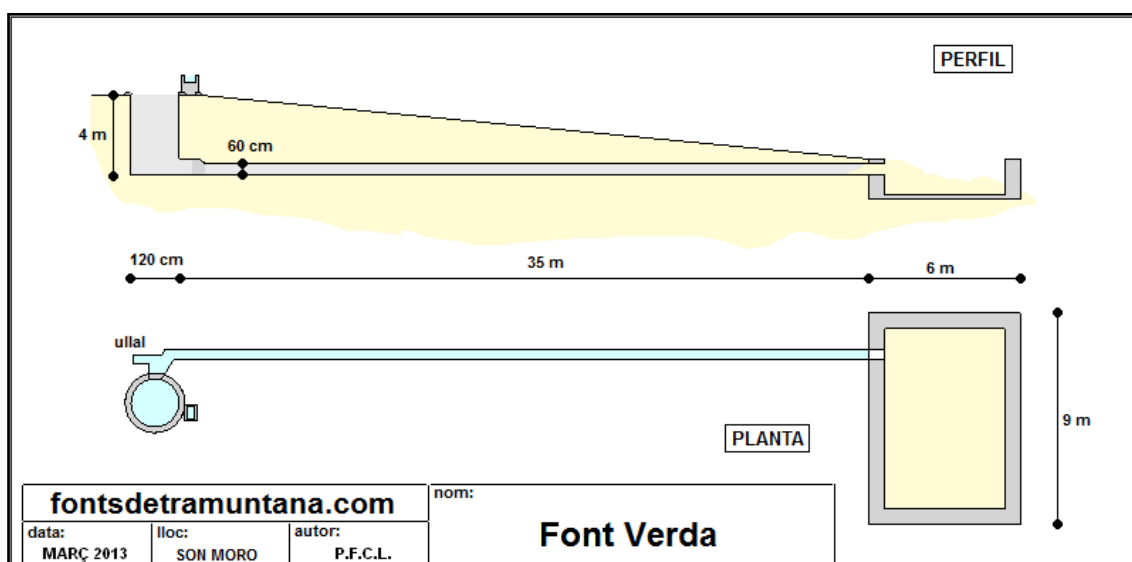

Figura 14. *Font Verda*, exemple de qanat simple (Elaboració pròpia).

9.4.1.3. *Font de mina*

Les fonts de mina són una tipologia menys comuna que les anteriors i només se n'han pogut identificar tres. La longitud de la galeria és més curta que en les tipologies anteriors, però la seva alçada també permet el pas de les persones.

La *font de Xiclati II* no s'ha pogut datar, però és clarament una construcció moderna, excavada en rasa i posteriorment coberta amb una volta rebaixada de formigó. Tampoc no s'ha pogut accedir a l'interior i, en conseqüència, no es pot descartar que

sigui una estructura superposada a una antiga font de mina o qanat, amb la qual podria guardar alguna relació el pou, parcialment reblit, que es troba per sobre de la mina, en la mateixa direcció que segueix aquesta.

La *font des Molins* és també una font de mina moderna, resultat de l'intent de recuperar el cabal que havia perdut la surgència primitiva, com a conseqüència dels primers sondejos a les seves proximitats l'any 1966. Per això, s'excavà una rasa al torrent, començant en el punt allà on brollava prèviament un ullal captat anterior; posteriorment es cobrí la rasa amb lloses de marès per evitar que es reblís amb el material transportat pel torrent.

La *font de s'Era* és, igualment, resultat de modificacions modernes. En aquest cas, per permetre una millor captació de l'aigua per a consum humà, està paredada amb material d'obra.

En definitiva, les tres fonts de mina estudiades són sempre estructures relativament recents, fetes cobrint una rasa. No s'ha pogut accedir a cap font de mina a partir de la qual es pugui constatar quines eren les seves característiques reals abans dels processos de canvi, succeïts sobretot durant la segona meitat del segle XX.

9.4.1.4. Rasa

Les rases estaven ben representades a la zona d'estudi. N'hi havia com a mínim vuit exemples, és a dir, més casos que els de qualsevol altre tipologia de font cercada. En general, la longitud de les rases és molt variable en cada cas, des d'uns 12 m la més curta fins a 100 m la més llarga, tot i que l'amplària sempre es manté al voltant d'1 m i la major profunditat mesurada no passa dels 3 m.

Actualment, només una rasa, la *font de sa Jordana*, es conserva en perfecte estat i sense perill de desaparició perquè està paredada en sec. La resta de rases foren excavades a terrenys més o menys consolidats i s'han conservat mentre han tengut alguna utilitat però, des del moment en què s'ha abandonat el seu aprofitament, han quedat ràpidament cobertes per la vegetació, que amb les seves arrels remou el terreny i pot provocar esbaldrecs que acabin definitivament amb l'estructura de la rasa.

Així, les fonts *de sa Punta Roja* i *de Son Comparet* pràcticament han desaparegut i, de fet, tan sols en queden algunes restes identificables gràcies a les descripcions dels informadors. Ambdues fonts s'han vist afectades per construccions

més modernes als voltants de la seva ubicació original. Tot fa pensar que les mateixes circumstàncies han afectat la desapareguda *font des Xingarrí*, comparada normalment amb la de *sa Perera*, i que sembla que desaparegué amb la construcció del Golf Son Servera. Així mateix, la *font de Son Pentinador* quedà totalment modificada perdent tota l'estructura original, per obres de condicionament.

Les úniques fonts sense paredar que es conserven en estat acceptable i que són representatives d'aquesta tipologia, encara que estan abandonades i la rasa és plena de vegetació, són: la *font d'en Perllonga* i *na Clot*, que segueixen aflorant aigua a la superfície dins uns terrenys si no cultivats, almenys nets. En canvi, la *font de sa Perera* que ja fa anys que deixà de brollar, està dins un pinar espès allà on abans hi havia terres de cultiu.

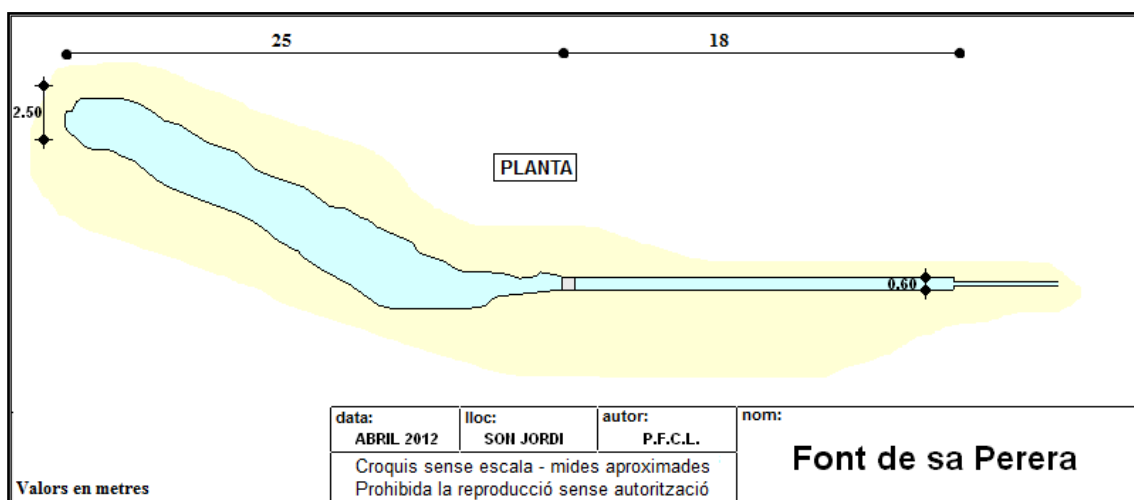

Figura 15. *Font de sa Perera*, exemple de rasa (Elaboració pròpia).

ID	Topònim	Tipologia	L (m)
SSE 220-6	Font des Rafalet	qanatcomplex	182 (15) + 93 (1)*
ART 483-1	Font de Son Cardaix	qanat complex	120 (4)
SSE 574-10	Font d'en Llisa	qanat complex	100 (3)
SSE 536-48	Font de Xiclati I	qanat complex	90 (3)
SSE 595-24	Font d'en Ros	qanat complex	65 (2)
SSE 996-7	Font d'en Voreta	qanat complex	58 (2)
SSE 526-17	Font de s'Apotecari I	qanat simple	67
SSE 1037-18	Font de s'Apotecari II	qanat simple	60
SLL 1088-3	Font Verda	qanat simple	35
SSE 1036-25	Font de saMurtera I	qanat simple	8
SSE 10054-50	Font de Xiclati II	font de mina	30 aprox.
SSE 696-44	Font des Molins	font de mina	21
SSE 10110-26	Font de s'Era	font de mina	5
SSE 1214-27	Font de sa Punta Roja	rasa	?
SSE 1079-23	Font de Son Comparet	rasa	?
SSE 174-37	Font des Xingarrí	rasa	?
SSE 1041-15	na Clot	rasa	100
SSE 329-33	Font de sa Perera	rasa	43
SSE 1039-39	Font de Son Pentinador	rasa	15
SSE 1126-14	Font d'en Perllonga	rasa	14
SSE 295-20	Font de sa Jordana	rasa	12
SSE 995-16	Font de sa Canal	pou albellonat	200
SSE 944-46	Font des Molinet	pou albellonat	105
SSE 10114-47	Font de Can Toni de ses Terres	pou albellonat	23
SSE 1114-9	Font d'en Just	pou albellonat	4
ART 1213-2	sa Fonteta	pou escalonat	-
SSE 1343-49	sa Fonteta II	pou escalonat	-
SSE 1125-12	Font de na Cotana	pou	-
SSE 1352-40	Font d'en Massanet	pou	-
SSE 1217-28	Font des Poll	ullal anegat	-
SSE 1347-42	Font de Banyeres	ullal captat	-
SSE 1127-11	Font de Can Toni Xerubinet	ullal captat	-
SSE 10094-4	Font de l'amo en Joan Monseriu	ullal captat	-
SSE 218-22	Font de na Rabassa	ullal captat	-
SSE 1210-32	Font de saMurtera II	ullal captat	-
SSE 1218-21	Font de s'Estepar	ullal captat	-
SSE 946-45	Font des Puig	ullal captat	-
SSE 1035-5	Font des Verger	ullal captat	-
SSE 1038-8	sa Fonteta I	ullal captat	-
SSE 359-34	Font de sa Vaca	ullal lliure	-
SSE 1351-19	sa Font Gata	ullal lliure	-
SSE 1329-30	es Rajolí	degotís	-
SSE 1216-31	Font de sa Marjal	desconegut	-
SSE 333-13	Font de sa Piqueta	desconegut	-
SSE 1346-35	Font d'en Janer	desconegut	-
SSE 1344-36	Font des Garrover d'en Xinet	desconegut	-
SSE 1350-41	Font des Secretari	desconegut	-
SSE 1345-38	na Reus	desconegut	-
SSE 1215-43	Font de l'Amo en Pere Posader	sense valorar	-
SSE 1328-29	sa Ufana	altres	-

*La font des Rafalet té dues mines.

Taula 8. Llistat de fonts segons la tipologia constructiva. S'indica la longitud de cada mina i, entre parèntesi, el total de pous que hi ha al llarg del seu recorregut (Elaboració pròpia).

9.4.2. Les fonts en base a un pou

Les fonts en base a un pou ofereixen diversos exemples a l'àrea d'estudi, especialment pel que fa a les tipologies més desenvolupades, el pou albellonat i el pou escalonat. En canvi, les dues fonts que responen al tipus pou han desaparegut i, per tant, no se n'han pogut estudiar les seves característiques concretes.

9.4.2.1. Pou albellonat

Els pous albellonats tenen, en tots els casos, profunditats d'entre dos i tres metres, tot i que les longituds dels albellons són molt variables. Els dos casos de pous albellonats especialment llargs, la *font de sa Canal* i la *font des Molinet*, sembla que són estructures modernes. En el primer cas, està documentat el procés de modificació de la *font de sa Canal* original, que era un pou escalonat, transformat en l'actual pou albellonat als voltants de l'any 1912. En aquest cas l'albelló, que suposam que era la forma tradicional, fou substituït per una canonada de plom. En el segon cas, a la *font des Molinet*, és possible observar que l'albelló tampoc no és de pedra, sinó que es tracta d'una canonada de ceràmica.

Els altres dos pous albellonats són la *font d'en Just* i la *font de Can Toni de ses Terres*. Els albellons són de pedra i molt més curts i els pous tenen dimensions molt més reduïdes.

9.4.2.2. Pou escalonat

La tipologia de pou escalonat s'ha identificat en dos casos, que se situen a la part alta de la conca, a l'extrem de mestral de l'àrea d'estudi. Ambdós comparteixen gran quantitat de característiques: *Sa Fonteta* de Xiclati i la homònima de Son Cardaix es troben prop del que sembla que haurien estat espais irrigats d'origen islàmic andalusí, al costat de qanats complexos documentats des del segle XIII (la *font Xiclati* i la *font de Son Cardaix*). Les dues *fontetes* se situen per damunt del nivell irrigable per les font principals del sistema, i eren aprofitades per a consum de persones.

Ambdues *fontetes* són seques. A la de Xiclati no hi hem arribat a veure aigua, però a la de Son Cardaix sabem que n'hi havia sovint fins fa pocs anys i, de fet, l'aigua arribava a sortir a la superfície i anegava una part dels terrenys circumdants. Per aquesta raó, la font fou modificada, convertint-la en un pou albellonat que desembocava, mitjançant una gran canonada de plàstic, al costat del segon pou d'aireig de la *font de Son Cardaix*. Així i tot, hem assignat la classificació corresponent a les característiques

de la tipologia antiga. El propietari assegura haver respectat totalment la configuració heretada, fins i tot recol·locant cada pedra al seu lloc en el moment de la reforma.

9.4.2.3. Pou

Els dos exemples documentats de fonts que podríem incloure a la categoria de *pou* han desaparegut. En ambdós casos la classificació tipològica s'ha realitzat en base a la informació oral de persones que conegueren les fonts abans de la desaparició de les estructures associades.

La *font d'en Massanet* desaparegué no fa molts anys, però, tanmateix, l'informador mai hi va arribar a veure aigua. En canvi, la *font de na Cotana* sí que fou coneguda en funcionament per alguns informants i, segons es pot veure a la fotografia aèria, l'any 1956 encara era utilitzada per regar.

9.4.3. Les fonts naturals

El darrer grup de tipologies de surgències és el format per les fonts naturals que està molt ben documentat en el cas dels anomenats ullals captats, dels quals se n'han trobat nou exemples. Per a les altres tipologies hi ha menys casos representatius: un cas d'ullal anegat, dos casos d'ullals lliures i un únic exemple de degotís.

9.4.3.1. Ullal captat

La tipologia d'ullal captat és la més representativa a la zona d'estudi amb 10 casos, un 23,3 % de les fonts amb tipologia definida, per damunt de les rases, amb 8 casos (un 18,6 %). Els ullals captats de l'àrea d'estudi es poden dividir en dos grups:

- El primer grup està format per aquells brolls que neixen o naixien directament al llit d'un torrent i que són els següents: *font de Banyeres*, *de na Rabassa*, *de sa Murtera II*, *de s'Estepar*, *sa Fonteta* de Fatget i *na Reus*. Les quatre primeres degueren ser captades d'assuts o altres estructures perpendiculars a la direcció de la corrent situades no gaire enfora del seu naixement, però no s'han localitzat restes de cap d'aquestes. *Sa Fonteta* es pot dir que era el lloc on naixia un branca secundària del torrent de Xiclati, i es captava directament cap a un safareig dins el mateix xaragall. *Na Reus* naixia a la base d'un parat, al centre d'un xaragall.

La *font de Banyeres* i les seves possibles estructures desaparegueren amb una torrentada històrica.²⁷ Pel que fa a la *font de na Rabassa*, totes les estructures de dins el torrent foren arrasades per les obres de neteja que s'hi realitzaren a la dècada de 1990, amb maquinària pesant. La *font de s'Estepar* fou destruïda i després es construï un pou no gaire enfora. La *font de sa Murtera II* és l'única que segueix brollant, però l'aigua es perd pel torrent, perquè actualment no hi ha cap estructura que la desviï per poder aprofitar-la.

- El segon grup dels ullals captats es caracteritza per situar-se a la base d'algunes penyes que sobresurten al terreny i, com és natural, el seu cabal és directament conduit, mitjançant una canalització, cap al lloc on ha de ser aprofitat. Les fonts *des Verger* i la de *l'amo en Joan Monseriu*, totes dues al Puig de Son Corb, i la *font des Puig*, al Puig de sa Font, són totes tres a la base de les roques que formen el cim dels corresponents puigs. La *font de Can Toni Xerubinet* era a un espadat, des d'on es recollia per enviar-la directament al safareig per regar.

9.4.3.2. *Ullal anegat, ullal lliure i degotís*

Les altres tipologies de fonts naturals es troben poc representades i únicament hi trobam els següents exemples:

- L'**ullal anegat** que és la *font des Poll* fou molt modificat i no queda clara quina era la seva configuració original.

- Els dos **ullals lliures**, el de la *font de sa Vaca* i el de la *Font Gata*, no han pogut ser visitats. El primer per trobar-se a una zona a la qual no s'ha tengut accés i el segon per haver desaparegut totalment amb la substitució, mitjançant un pou primerament i un sondeig més tard. Ambdós s'han hagut de definir en base a informació oral.

- Finalment, l'únic **degotís** localitzat, *es Rajolí*, prop de la mar, està totalment cobert de vegetació.

²⁷ No queda clar si desaparegué al segle XVIII o al segle XIX, però vista la informació obtinguda ens decantarem per la primera opció.

9.5. Usos i aprofitaments tradicionals

Una de les utilitats més evidents de l'aigua de les fonts és dedicar-la a cultius de regadiu. En alguns casos, l'aigua de la font pot tenir usos relacionats amb els ramats, principalment la seva abeurada, però també pot servir a la ramaderia indirectament, mitjançant el regadiu de plantes farratgeres, com l'alfals (*Medicago sativa*). A més, les necessitats humanes també han de ser cobertes i l'aigua de les fonts és una de les millors opcions per a l'abastiment, sempre que mantengui un cabal de quantia i regularitat suficient.

Finalment, no ens podem oblidar dels usos industrials que pot arribar a tenir l'aigua, principalment relacionats amb l'enginyeria hidràulica utilitzada per moure molins amb funcions diferents, com poden ser moldre cereals i lleguminoses, abatanar o fer pasta de paper, però també té usos més directes, com millorar la producció d'oli a les tafones o, simplement, regar l'era per aplanar-la i reduir al mínim la pèrdua de gra a l'hora de batre.

9.5.1. L'espai del regadiu

Seguidament realitzam un repàs a la informació recollida sobre els espais irrigats de la conca d'estudi al llarg de la història, començant per l'època islàmica i arribant a la meitat del segle XX. L'evolució més recent es tractarà a l'apartat 9.7., de transformacions i canvis en els usos i aprofitaments..

9.5.1.1. *El regadiu a l'època islàmica*

La documentació que ens ha arribat permet remuntar l'aprofitament agrícola i ramader de les fonts fins al final de l'època de dominació islàmica (principis del segle XIII), encara que és molt probable que moltes de les fonts, almenys les naturals, ja fossin aprofitades, per al regadiu i l'abeurada, fins i tot a la prehistòria.

Pel que fa a l'època islàmica les fonts identificades que millor es conserven són la *font de sa Jordana*, la *font de Son Cardaix I*, i la *font de Xiclai I*. En tots tres casos existeix un espai irrigat ben delimitat per un conjunt de parets i marges, amb extensions diverses. L'aigua de la *font de sa Jordana*, amb un cabal minso, sembla que permetia regar una extensió de devers un quartó (0,178 ha) i, en canvi, les altres dues fonts, qanats complexos, permetien mantenir un regadiu d'unes tres quarterades (2,131 ha) cadascuna (Taula 9).

ID	Topònim	Irrigat (ha)	Ús actual
SSE 1125-12	Font de na Cotana	0,089	desapareguda
SSE 1346-35	Font d'en Janer	0,089	desapareguda
SSE 1035-5	Font des Verger	0,178	regadiu
SSE 10094-4	Font de l'amo en Joan Monseriu	0,178	jardí
SSE 1127-11	Font de Can Toni Xerubinet	0,178	desapareguda
SSE 1039-39	Font de Son Pentinador	0,178	regadiu
SSE 295-20	Font de sa Jordana	0,178	abeurada
SLL 1088-3	Font Verda	0,178	seca
SSE 1036-25	Font de sa Murtera I	0,178	abastiment
SSE 595-24	Font d'en Ros	0,178	seca
SSE 1352-40	Font d'en Massanet	0,178	desapareguda
SSE 10110-26	Font de s'Era	0,178	abastiment
SSE 1350-41	Font des Secretari	0,178	desapareguda
SSE 1218-21	Font de s'Estepar	0,266	desapareguda
SSE 1215-43	Font de l'Amo en Pere Posader	0,355	seca
SSE 1126-14	Font d'en Perllonga	0,355	sense ús
SSE 1041-15	na Clot	0,355	sense ús
SSE 995-16	Font de sa Canal	0,355	sense ús
SSE 10114-47	Font de Can Toni de ses Terres	0,355	sense dades
SSE 1038-8	sa Fonteta I	0,710	seca
SSE 1079-23	Font de Son Comparet	0,710	seca
SSE 220-6	Font des Rrafalet	0,710	seca
SSE 996-7	Font d'en Voreta	0,710	regadiu
SSE 1210-32	Font de sa Murtera II	1,066	sense ús
SSE 329-33	Font de sa Perera	1,066	seca
SSE 526-17	Font de s'Apotecari I	1,421	desapareguda
SSE 1345-38	na Reus	1,421	sense dades
SSE 174-37	Font des Xingarri	2,131	desapareguda
ART 483-1	Font de Son Cardaix	2,131	seca
SSE 944-46	Font des Molinet	2,131	seca
SSE 333-13	Font de sa Piqueta	2,131	seca
SSE 536-48	Font de Xiclati I	2,664	seca
SSE 1216-31	Font de sa Marjal	3,552	sense dades
SSE 218-22	Font de na Rabassa	5,682	desapareguda
SSE 696-44	Font des Molins	8,879	seca
SSE 1214-27	Font de sa Punta Roja	10,655	seca
SSE 946-45	Font des Puig		abastiment del nucli
SSE 574-10	Font d'en Llisa		abastiment del nucli
ART 1213-2	sa Fonteta		abastiment
SSE 1343-49	sa Fonteta II		abastiment
SSE 1114-9	Font d'en Just		abastiment del nucli
SSE 1037-18	Font de s'Apotecari II		abastiment
SSE 1329-30	es Rajolí		abastiment
SSE 359-34	Font de sa Vaca		abeurada
SSE 1347-42	Font de Banyeres		reguiu
SSE 10054-50	Font de Xiclati II		reguiu
SSE 1351-19	sa Font Gata		sense ús
SSE 1344-36	Font des Garrover d'en Xinet		sense dades
SSE 1217-28	Font des Poll		torrent
SSE 1328-29	sa Ufana		torrent

Taula 9. Llistat de fonts indicant la corresponent superfície irrigada tradicional, a la primera meitat del segle XX, en ha. Les dades provenen de la conversió de la mesura tradicional amb què s'han recollit: 1 quarterada = 4 quartons = 0.7103 ha. En cas de no tenir ús per a regadiu s'indica l'aprofitament principal de l'aigua.

També a l'èpocaislàmica, era utilitzada per al regadiu i la mòlta la *font de Banyeres*, però desaparegué, com hem vist anteriorment, i, a l'actualitat, es fa complicat imaginar quina superfície es podia regar amb la seva aigua. Fins i tot, si hem de fer cas a la llegenda de *sa flor falguera i es dimonis boiets* (ALCOVER, 1896-1936. Tom XXIV, p. 32-40), hauria existit una calçada de més de 8 km que, si s'hagués aprofitat per regar, podria haver donat lloc a una gran superfície irrigada. El més segur és que la superfície màxima regada s'acostés, com a molt, a la suma de les dues fonts que la substituïren, la *font de na Rabassa* i la *font des Molins*: unes vint quarterades i mitja (14,561 ha), una extensió molt superior a la de cadascuna de les altres fonts per separat.

Així, l'extensió dels espais de reguiu islàmics esmentats es troba dins del que es considera la normalitat segons els anàlisis d'EUGÈNIA SITGES (2006, citat per KIRCHNER, 2011: 46): la gran majoria d'espais irrigats (78,3 %) tenen una superfície inferior a les 2 ha, i els més extensos mesuraven entre 7 i 15 ha.

9.5.1.2. *El regadiu entre el segle XIII i el segle XVIII*

Lògicament, una tasca futura ha de ser documentar l'evolució de les fonts i dels horts o altres aprofitaments durant l'edat mitjana i l'edat moderna, tot i que aquest treball de recerca bibliogràfica i documental encara no s'ha acabat, sobretot pel fet d'haver prioritzat el treball de camp.

Se suposa que, de manera directa o indirecta, han d'existir referències per fer un seguiment històric de les fonts i els espais de reguiu en aquesta època.

9.5.1.3. *El regadiu al segle XVIII*

Ja al segle XVIII, Jeroni de Berard (1789: 133-136) aporta un resum de les característiques de les principals propietats de la zona. Utilitza una terminologia que podríem assimilar a les paraules clau que hem aplicat a les fitxes de les fonts, però no especifica exactament a què es refereix amb cadascuna d'elles. Parla de possessions amb *agua*, *huerto* i, fins i tot, *lagunas* (Taula 10).

Potser les propietats amb *agua* eren aquelles que tenien accés al recurs, fos per mitjà de pous o fonts, i aquelles amb *huerto*, eren les que podien mantenir almenys una extensió de regadiu, a partir de sínies o fonts. Així i tot, no es pot descartar que aquelles propietats en què no sigui esmentat comptessin també amb el recurs.

Les aigües esmentades per Berarda les propietats de sa Canal i el puig de sa Font es podrien relacionar directament amb dues fonts de certa importància històrica: *la font des Puig* i *la font de sa Canal*. La primera era d'empriu públic, i la segona es trobava a un camí i, potser, devia ser ben visible pels viatgers.

De Son Jordi i Pula, totes dues propietats amb *agua* i *huerto*, ja hem indicat diverses vegades que eren terrenys amb abundància d'aigua i diverses fonts cadascuna. En el cas d'aquestes dues possessions, de fet, ens podem remuntar més enrere en el temps, perquè la GEM (Volum 15, p. 360) recull que l'any 1581 tenien hort. A més, l'any 1752, eren pertinences de Son Jordi diverses zones d'horta i de prats: l'hort d'en Cigala; l'hort de sa Piqueta, que podem relacionar amb *la font de sa Piqueta*; l'hort des Garrot; el prat de ses Veles, topònim que s'aplica a l'actualitat a un altre prat que també es regava de l'aigua de *la font de sa Piqueta*, a vegades anomenat prat de ses Veletes; el prat de na Reus, que podem relacionar amb la documentada font del mateix nom; els prats Nous i el tancat del prat des Polls de sa Marjal.

Berard, dóna, també, notícia de les aigües i els horts de sa Jordana i Son Cardaix, però, en canvi, no esmenta la possessió de Xiclati, que està entre les dues anteriors. L'hort de sa Jordana també apareix recollit a la GEM (Volum 7, p. 210) com a existent l'any 1747.

És destacable que, malgrat que Berard fa referència als horts de Son Sard, no menciona algunes de les que devien ser les aigües i les fonts més importants del terme, les de *la font de na Rabassa* i *la fonts des Molins* o, en tot cas, les aigües de *la font de Banyeres* si encara no havia estat substituïda per les anteriors.

Per altra part, és molt probable que les *lagunas* de Son Corb fossin el que es coneixia com s'Estany d'en Xinet, actualment urbanitzat, i que, almenys durant la primera meitat del segle XX, fou un espai de regadiu associat a la font de sa Punta Roja.

Finalment, tot i que ens hem centrat en la presència d'aigua, s'ha de remarcar la predominança del cultiu de secà durant el segle XVIII, entre el que destaca clarament el cultiu de cereals, seguit de l'olivera.

Propietat	Agua	Huerto	Lagunas	Trigo	Aceite	Viña	Ganado	Alsinas
<i>Rafalet</i>				X				
<i>Son Jordi</i>	X	X		X			X	
<i>Pula</i>	X	X		X				
<i>Son Sard</i>		X		X				
<i>Son Pentinat</i>				X	X			
<i>Castallet</i>		X		X				
<i>Son Corp</i>			X	X				
<i>Puig de la Font</i>	X							
<i>Cal Hereu</i>		X		X	X	X		
<i>La Canal</i>	X			X				
<i>Son Comparet</i>				X	X			
<i>Fetjet</i>				X				
<i>Estepar</i>				X				
<i>Son Janer</i>				X	X			
<i>Son Xerubi</i>				X	X			
<i>Can Capelloti</i>				X	X			
<i>Son Mal</i>				X	X			
<i>Son Punal</i>				X	X			
<i>Refal de Baix</i>				X	X			
<i>Son Marray</i>				X	X			
<i>Jordana</i>	X	X		X	X			
<i>Son Cardaix</i>	X	X		X	X	X		X

Taula 10. Propietats esmentades per BERARD (1789) i paraules clau que utilitza.

9.5.1.4. *El regadiu al segle XIX*

La informació recollida a l'Amillament de Son Servera de 1864 (AMSV 1399) permet fer una aproximació molt acurada a la superfície regada amb l'aigua de les fonts dins el municipi de Son Servera. Seguint amb la mateixa tònica que al segle anterior, pràcticament la totalitat de les terres són dedicades al secà, però existeixen algunes referències al reguiu que s'inclouen en els següents termes registrats a l'Amillament:

- *regadio de noria*, que es refereix a la superfície regada a partir de sínies.

- *regadio de a pié*, que fa referència a la superfície regada mitjançant l'aigua captada a les fonts o extreta dels torrents amb assuts (Taula 11).

La necessitat de valorar els terrenys per organitzar la recaptació d'imposts fa que, en tot el document, cadascuna de les propietats esmentades hagi estat mesurada, relacionada amb un propietari i classificada segons el seu ús i la seva qualitat. Així, al llarg de tot l'Amillament hem localitzat un total de 45 referències al *regadio de a pié*, amb les corresponents superfícies i classificació, des de la millor qualitat (1º) a la pitjor qualitat (4º), que donen un total de 49,455 ha de superfície regada amb l'aigua de les fonts a l'any 1864.

Nº	Propietari	Lloc	Qualitat	Q	q	d
450	Servera y Santander, D. Ramon	Ca s'Hereu	1º		1	
450	Servera y Santander, D. Ramon	Ca s'Hereu	3º		1	25
395	Servera y Guiscagré, D. Fco	Camp del Molí	1º		2	50
395	Servera y Guiscagré, D. Fco	Camp del Molí	2º		2	50
395	Servera y Guiscagré, D. Fco	Camp del Molí	3º		1	60
280	Nebot y Bennazar, D. Pedro	es Molinet	2º	1		3
280	Nebot y Bennazar, D. Pedro	es Molinet	3º		2	40
124	Gili Moranta de Fuster, Sr Felipe	Fetget	1º		1	
124	Gili Moranta de Fuster, Sr Felipe	Fetget	2º		1	
124	Gili Moranta de Fuster, Sr Felipe	Fetget	3º		1	
153	Lliteras y Ginart de Pula, Antº	la Canal	2º		1	
153	Lliteras y Ginart de Pula, Antº	la Canal	3º		1	
421	Servera y Melis, Jaime	la Canal	2º			45
421	Servera y Melis, Jaime	la Canal	3º			30
190	Massanet y Serra, D. Antº	Pula	2º		3	75
190	Massanet y Serra, D. Antº	Pula	3º	1		
190	Massanet y Serra, D. Antº	Pula	4º	2	1	
46	Brunet de la Real, Bartolomé	Son Comparet	2º			50
47	Brunet de Pula, Catª	Son Comparet	2º			90
75	Brunet Vey, Miguel	Son Comparet	2º			78
196	Massanet Saballina, Apolonia	Son Comparet	2º			75
255	Nebot y Esteban Rabosta, Vª Antª Mª	Son Comparet	3º			45
395	Servera y Guiscagré, D. Fco	Son Comparet	1º		2	
419	Servera y Sancho Blanc, Jaime	Son Comparet	2º			76
419	Servera y Sancho Blanc, Jaime	Son Comparet	3º			38
424	Servera y Sancho Blanc, José	Son Comparet	2º			30
424	Servera y Sancho Blanc, José	Son Comparet	3º			15
394	Servera y Garcia de March, Sra Dª Dolores	Son Corp	1º	3		84
394	Servera y Garcia de March, Sra Dª Dolores	Son Corp	2º	5	2	85
394	Servera y Garcia de March, Sra Dª Dolores	Son Corp	3º	5	2	18
394	Servera y Garcia de March, Sra Dª Dolores	Son Corp	4º	9	2	11
281	Nebot y Bordoy, D. Pedro	Son Floriania / es Verger	2º			64
1	Sr Conde de Ayamans*	Son Jordi	1º	1	2	12
1	Sr Conde de Ayamans	Son Jordi	2º	1	3	88
1	Sr Conde de Ayamans	Son Jordi	3º	7		33
1	Sr Conde de Ayamans	Son Jordi	4º	18	2	83
476	Serra y Grau Melindra, Fca Ana	Son Pentinat	2º			50
476	Serra y Grau Melindra, Fca Ana	Son Pentinat	3º		1	
124	Gili Moranta de Fuster, Sr Felipe	Son Sard	1º		3	
124	Gili Moranta de Fuster, Sr Felipe	Son Sard	2º		3	
124	Gili Moranta de Fuster, Sr Felipe	Son Sard	3º	1		
283	Nebot y Bennazar, D. Salvador	Son Xerubí	2º			2
305	Quint Zaforteza y Tugores, Sr D José	Xiclati	1º		1	
305	Quint Zaforteza y Tugores, Sr D José	Xiclati	2º		1	
305	Quint Zaforteza y Tugores, Sr D José	Xiclati	3º		1	50

* Senyor Josep Togores i Zanglada.

Taula 11. Referències al regadió de a pié existents a l'Amillament de 1864 (AMSV 1399), amb la corresponent qualitat del terreny i la superfície en Quarterades (Q = 7103 m²), quartons (q = 1776 m²) i destres (d = 17,76 m²).

Mesura tradicional

Terrenys	Q	q	d	Ha	%
<i>el Verger</i>	0	0	64	0,114	0,23%
<i>Son Pentinat</i>	0	1	50	0,266	0,54%
<i>Son Xerubi</i>	0	2	0	0,355	0,72%
<i>Ca l'Hereu</i>	0	2	25	0,400	0,81%
<i>la Canal</i>	0	2	75	0,488	0,99%
<i>Fetget</i>	0	3	0	0,533	1,08%
<i>Xiclati</i>	0	3	50	0,622	1,26%
<i>Camp del Moli</i>	1	2	60	1,172	2,37%
<i>Son Comparet</i>	1	2	97	1,238	2,50%
<i>el Molinet</i>	2	1	40	1,669	3,38%
<i>Son Sard</i>	2	2	0	1,776	3,59%
<i>Pula</i>	4	0	75	2,974	6,01%
<i>Son Corp</i>	23	3	98	17,044	34,46%
<i>Son Jordi</i>	29	1	16	20,805	42,07%
	69	2	50	49,455	

Categoria	Q	q	d	ha	%
1°	7	1	46	5,231	10,58%
2°	14	1	56	10,221	20,67%
3°	17	1	54	12,349	24,97%
4°	30	1	94	21,654	43,78%
	69	2	50	49,455	

Taula 12. Resum de la informació obtinguda de l'Amillament, per finca on es troba el terreny i categoria de l'espai regat.

La taula de resum de la informació obtinguda de l'Amillament (Taula 12) ens permet analitzar millor les dimensions, la distribució i les característiques dels espais irrigats l'any 1864.

Pel que fa a les extensions, és palès que, en la gran majoria dels casos, els espais irrigats eren superfícies reduïdes i, com en el cas, abans esmentat, dels sistemes andalusins, tenen unes dimensions inferiors a les 2 ha. En el cas de Pula, amb una superfície irrigada de quasi 3 ha, s'ha de recordar que és el resultat de la suma dels espais de reguiu amb l'aigua de tres o quatre fonts, incloent la *font des Rafalet*, dins els terrenys que antigament s'havien anomenat *es Rafalet de Pula*.

Tan sols dues possessions tenen espais irrigats amplis, però amb tota seguretat són casos amb grans diferències des del punt de vista físic. A Son Corb, durant el segle XIX, tan sols hi arribava l'aigua de la *font des Molins* i una part de l'aigua de la *font de na Rabassa*. A més, al Plànol General Parcel·lari de Son Servera (PEÑA, 1859-60) no surt la calçada de la *font de sa Punta Roja* i, en canvi, la calçada de la *font des Molins* continua fins a sa Punta Roja.

Per altra part, la gran extensió d'espai irrigat dins Son Jordi s'hauria d'entendre com la suma d'almenys sis espais diferenciats, regats amb aigua de les corresponents fonts i, potser, zones de reguiu amb l'aigua extreta del torrent.

Finalment, respecte a la superfície regada, és destacable l'absència de cap referència a l'hort de sa Jordana, d'origen islàmic, documentat als segles anteriors i que ha arribat fins a l'actualitat.

Pel que fa a la categoria dels espais irrigats, s'observa que la gran majoria (43,78 %) eren de la més baixa qualitat, però tan sols se'n troben dins les tres possessions amb major superfície irrigada: Son Jordi, Son Corb i Pula. Les categories de 2na i 3ra qualitat són les més comunes a la resta de possessions. Les terres de regadiu de primera categoria són escasses i el 43,6 % d'aquestes es troba a Son Corb.

9.5.1.5. *El regadiu entre el segle XIX i el segle XX*

La informació recollida en el treball de camp i que s'ha traslladat a les fitxes es podria correspondre, aproximadament, a la situació real de l'ús de l'aigua de les fonts a finals del segle XIX i principis del segle XX. Tan sols amb algunes excepcions, la informació es refereix a l'aprofitament durant aquesta època, donat que, pràcticament en cap cas, el usos actuals tenen alguna cosa a veure amb els usos i aprofitaments històrics o tradicionals.

Com es pot observar a la taula de resum de la informació extensa de la taula 9 (Taula 13), un total de 36 fonts (72 % del total) eren aprofitades per mantenir terres irrigades. Més de la meitat de les fonts (23) devien tenir un cabal no gaire important, donat que la superfície regada no superava la hectàrea i, en conjunt, regaven poc més de 7 ha, el 13,5 % de tota la superfície irrigada de la conca. A l'extrem contrari, tan sols les tres fonts de major cabal (la *font de na Rabassa*, la *font des Molins* i la *font de sa Punta Roja*²⁸) mantenien pràcticament el 50% de l'extensió dedicada al regadiu.

Segons les dades recollides, la superfície total regada a partir de l'aigua que aflorava a les fonts era d'un total de 51,947 ha. Per poder fer la comparació amb les dades de 1860, amb les quals podrien ser equiparables aquests resultats, hem de

²⁸ No sabem exactament quan es captà l'aigua de la *font de sa Punta Roja*, però és molt probable que fos al darrer terç del segle XIX. Aquesta nova captació, permetria regar els que eren els terrenys més marginals que havien rebut l'aigua de la *font des Molins* i, a més, donaria aigua al *molí de sa Punta Roja*.

recordar que la *font d'en Perllonga* fou captada a la primera meitat del segle XX, probablement a la dècada de 1920, i que la *font de sa Canal* era un pou escalonat abans de 1912, i sols servia d'abeurada. A més, les dades de 1860 es limiten exclusivament al terme municipal de Son Servera, així que, per fer una correcta comparació, també s'haurà d'eliminar del total la superfície regada amb la *Font Verda*, al municipi de Sant Llorenç des Cardassar, i les dues fonts localitzades a Son Cardaix (Artà).

En conclusió, la superfície regada es trobaria en unes 49,105 ha, no gaire lluny de les 44,5 ha que havíem calculat que eren regades a partir de l'aigua de fonts a partir de les dades de superfície de regadiu l'any 1860 (SALVÀ, 1975) i, sobretot, una quantitat perfectament equiparable a les 49,45 ha recollides a l'Amillament de 1864 (AMSV 1399) . Així, en el primer cas les diferències es podrien deure a una no del tot correcta assignació de superfície regada per les sínies i/o a la posada en funcionament de nous espais irrigats per l'aigua de les fonts entre 1860 i mitjans del segle XX.

Superfície regada	nº fonts	total (ha)
menys d'1 ha	23	7,017
entre 1 i 2 ha	4	4,974
entre 2 i 5 ha	6	14,74
més de 5 ha	3	25,216
TOTAL	36	51,947

Taula 13. Taula resum de la superfície regada per fonts fins a mitjans segle XX.

9.5.1.6. Les agrupacions de regants

Sota la denominació d'agrupacions de regants ens podem referir, per una part, a les comunitats de regants, conjunt de propietaris d'una font que fan un ús lliure de la seva aigua respectant unes normes acordades per tots, però també ens podem referir al conjunt de persones o famílies que tenien un prat llogat, amb la corresponent tanda d'aigua d'alguna font.

La *font de sa Punta Roja* és l'exemple més important de surgència que agrupava a un conjunt de regants per al seu aprofitament. En aquest cas, l'aigua era d'un sol propietari, que alhora ho era de la major part de les terres entre el naixement de la font i la mar. Era una surgència amb un gran cabal, continu, però lleugerament variable al llarg de l'any, la qual cosa permeté arribar a llogar al voltant d'un centenar de prats

(potser fins a 120, unes 15 ha). Els prats tenien, normalment, una extensió de mig quartó (dos horts o 0,089 ha), i es llogaven per una renda anual.

El mateix sistema documentat a la *font de sa Punta Roja* sembla que també era aplicat a la *font des Molins* i a la *font de na Rabassa*, com ho era als grans sistemes de prats de la conca del torrent de Canyamel, situada immediatament al nord de la conca de la badia de Son Servera.²⁹ Així, sembla que les grans propietats aprofitaven l'existència de cabals importants i la disponibilitat de terres per llogar-les a tota aquella part de la població que no hi tenia accés directe.

A les fonts *des Molinet* i *de s'Apotecari I*, com també a *sa Fonteta* de Fatget, és possible que s'apliqués en algun moment el mateix sistema que a les anteriors fonts, però el seu, en comparació, reduït espai irrigable (entres dues i tres quarterades), fa pensar que originalment devien ser l'hort principal d'una possessió, respectivament: Son Xerubí, sa Canal i Fatget. En el moment d'establir les grans propietats, el procés hauria inclòs la propietat de la font i la seva aigua en funció de l'extensió dels establits, donant lloc a petites comunitats de regants.

9.5.2. L'ús ramader

L'ús de l'aigua de les fonts per a la ramaderia no ha pogut ser gaire documentat. El cabal necessari per abeurar un ramat és, en general, molt inferior al que es necessita per al reguiu, malgrat sigui encara més important la regularitat en l'accés al recurs.

²⁹ Degut a la falta d'informació sobre el funcionament de les agrupacions de regants a la zona d'estudi, se cercaren fonts orals a espais de regadiu propers. Jaume Mayol (Capdepera, 1940) aportà informació sobre el sistema de lloguer de prats de les fonts *de Can Móra* i *de na Mateva* (ambdues a Artà) i de l'*assut des Clos d'Anell* (Capdepera).

En el primer cas, l'any 1965, el darrer any que es pagà, el preu anual de l'aigua de *na Móra* fou de 25 pessetes, a pagar el primer diumenge després de Tots Sants (1 de novembre). En aquest cas, els terrenys s'havien establert anteriorment i eren propietat dels regants, però no tenien dret a l'aigua si no la pagaven. A partir de l'any 1966 l'aigua de *na Móra* es gestionà com si fos propietat d'una comunitat de regants després d'un plet amb la família Quint Zaforteza, l'anterior propietària de la font. La font encara raja aigua, molta menys des de la construcció d'un sondeig de l'empresa Aguas Capdepera SA als seus voltants, i la comunitat segueix en funcionament, amb Jaume Mayol com a president.

En el segon cas, la *font de na Mateva* servia per regar els prats de la possessió anomenada *na Maians*, a Artà, a més de moure la maquinària del *molí de na Maians*. Es llogaven les terres, amb el corresponent dret d'aigua, a famílies d'Artà. El sistema funcionà fins a la dècada de 1960. Actualment el sistema hidràulic i les terres estan totalment abandonats.

En el tercer cas, l'aigua extreta del torrent de Canyamel, que es dirigia *as Clo d'Anell* i *sa Bassa Martina*, era, com la de les fonts anteriors, propietat de la família Quint Zaforteza. Quan, l'any 1933, s'establí *s'Heretat*, possessió de Capdepera on s'aprofitava aquesta font, es creà una comunitat de regants. El cabal d'aigua al que es tenia dret era proporcional a l'extensió de la propietat. Funcionà de la forma tradicional fins a la dècada de 1990; avui en dia hi ha canonades i no hi ha control dels cabals perquè sols queden tres pagesos. Jaume Mayol també en fou president i n'és el pagès més jove.

No es pot descartar que l'aigua de moltes de les fonts fos, a més de per al reguiu, utilitzada per a l'abeurada del ramat, però el fet és que, segurament per ser un ús secundari, l'ús ramader just és esmentat en quatre casos.

La *font de s'Apotecari II* és l'únic cas en què s'especifica un aprofitament especialment ramader. Era una font de cabal escàs amb una gran pica de pedra. Les terres irrigables més properes a aquesta font ja eren abastides per l'altra *font de s'Apotecari*, de major cabal i, per tant, la dedicació principal de la primera font podia ser el ramader.

La *font de s'Apotecari I* i la *font d'en Ros* eren fonts amb un cabal superior i tenien una zona irrigada pròpia. La zona irrigable a partir d'aquestes fonts era reduïda en comparació amb el cabal disponible i, com que existia un sobrant, es situava una pica al final del sistema hidràulic, abans de llençar l'aigua al torrent. La pica, a més, es trobava, en ambdós casos, a camins molt transitats, per ser els principals accessos a algunes de les més grans possessions a gregal i mestral del nucli de Son Servera.

L'aigua de la *font de ses Piquetes* era utilitzada per regar, però sembla que, abans d'arribar al terreny corresponent, era aprofitada per abastir un gran conjunt d'abeurador pels diversos ramats de Pula i, anteriorment, també de Son Jordi.

En darrer lloc, la *font de sa Canal* també era utilitzada per a l'abeurada. Com en el cas de les anteriors, l'ús ramader està documentat com a secundari. En aquest cas, l'ús principal era el d'abastir els rentadors, però el fet de ser pública i estar situada al costat d'un dels camins cap a Artà, la feu molt útil per a l'abeurada del ramat. Cal recordar que aquest havia estat el seu aprofitament principal fins a l'any 1912.

9.5.3. L'ús per a consum humà

Un aprofitament bàsic per a la supervivència és el fet d'emprar l'aigua per a beure: la de petites fonts per a un abastament familiar i la de les surgències de major cabal per a l'abastament dels nuclis de població (Taula 14).

9.5.3.1. L'abastament domèstic

Com en el cas de l'ús ramader, és probable que l'ús domèstic de l'aigua de les fonts estigui documentat en molt poques fonts en relació a les que devien ser aprofitades per a consum humà. S'han documentat fins a vuit fonts aprofitades per a consum humà i tres fonts dedicades a l'abastament públic.

La *Fonteta* de Son Cardaix tenia un ús molt específic dins la propietat: servia per abastir el consum de les treballadores temporals que cada any arribaven a aquelles terres per realitzar la collida de l'oliva. Així mateix, sembla que la *Fonteta* de Xiclati tenia un ús semblant. En ambdós casos són fonts de cabal escàs i que no estan adaptades per a l'ús de l'aigua al regadiu, són pous escalonats.

La *font de sa Jordana* es troba a un dels antics camins entre Son Servera i Artà. Segons ha indicat un informador, els habitants de les terres situades entre s'Estepar i sa Jordana tenien per costum anar a cercar aigua a aquesta font que, de fet, és un dels pocs punts amb aigua fresca d'aquelles terres, on sols hi ha alguns petits pous.

ID	Topònim	Finca	Ús
ART 1213-2	sa Fonteta	Son Cardaix	Consum humà
SSE 1114-9	Font d'en Just	Penya Roja	Consum humà
SSE 1329-30	es Rajolí	Son Jordi	Consum humà
SSE 1343-49	sa Fonteta II	Xiclati	Consum humà
SSE 295-20	Font de sa Jordana	sa Jordana	Consum humà
SSE 574-10	Font d'en Llisa	Penya Roja	Consum humà
SSE 946-45	Font d'es Puig	Son Servera	Consum humà
SSE 995-16	Font de sa Canal	sa Canal	Consum humà
SSE 1114-9	Font d'en Just	Penya Roja	Abastament del nucli
SSE 574-10	Font d'en Llisa	Penya Roja	Abastament del nucli
SSE 946-45	Font d'es Puig	Son Servera	Abastament del nucli

Taula 14. Llistat de fonts utilitzades per a l'abastament domèstic ("consum humà" a la taula) i per a l'abastament del nucli de Son Servera.

En les èpoques de gran sequera, quan les cisternes començaven a anar escasses d'aigua i les fonts que abastien el nucli ja no donaven un cabal suficient, els habitants de Son Servera anaven a cercar aigua a la *font de sa Canal*. Aquest no era el seu ús principal però, donat que no se solia assecar, podia servir perfectament per als moments de més necessitat. Es recorda a Son Servera que, qualche vegada, s'hi arribava a formar una llarga cua de carros carregats amb bótes per omplir.

El millor exemple de font que era utilitzada específicament per al consum humà és el de la més simple de la conca, *es Rajolí*. Situada a la línia de costa i allunyada d'altres punts d'aigua, era la millor opció per als pescadors. Hi havien de col·locar una canya per conduir l'aigua a una gerra i esperar a què s'hi acumulés aigua suficient.

9.5.3.2. *L'abastament del nucli urbà*

L'aprofitament de l'aigua de les fonts per a l'abastament del nucli urbà de Son Servera està molt més ben documentat que qualsevol altre. Es podria dir que, fins i tot, des d'abans de l'aparició del mateix nucli de població, a la segona meitat del segle XVII.

La *font des Puig*, l'única que encara abasteix Son Servera avui en dia, ja era canalitzada fins a l'actual plaça de l'església, que era una torre de defensa, a finals segle XVI. A l'any 1666 s'establí una part de l'antiga possessió de Son Fra Garí, fet que donà lloc al que es considera el naixement del nucli de població. La possessió devia tenir drets sobre la font, perquè els establidors conservaren l'empriu per endur-se'n aigua de la font, encara que la font sembla que era propietat de la possessió veïna, Ca s'Hereu.

A partir del primer establiment es produeix un gran augment de la població de Son Servera; l'any 1685 ja n'eren 315 els habitants i l'any 1750 s'arribà als 984 habitants (ALZINA, 1993). Aquest rapidíssim augment de la població provocà problemes d'abastiment, que s'intentaren pal·liar amb les obres per augmentar la disponibilitat d'aigua que es realitzaren l'any 1764 a la *font des Puig*, però que no tengueren èxit.

A l'any 1778 –quan la població ja superava els 1.100 habitants-, l'Ajuntament d'Artà es decidí a comprar la *font den Llisa*,³⁰ a causa d'estar «*reducidos igualmente los vecinos d la sufraganea Son Servera en la mas deplorable situacion por la falta de agua [sic]*» (AMSV 1062/5). No sabem quan finalitzà la construcció de la calçada fins al nucli de població, però sembla que ja estava acabada l'any 1804.

En aquest període de temps, potser veient que la població patia l'escassetat d'aigua, el Senyor Antoni Servera, de Ca s'Hereu, cedí els seus drets sobre la *font des Puig* a l'Ajuntament d'Artà, reservant-se tan sols drets bàsics, com el d'emplenar la seva cisterna.

A la primera meitat del segle XIX, la *font des Puig* ja era totalment insuficient per a la població i el cabal de la *font d'en Llisa*, extraordinari durant els hiverns, minvava molt als estius, obligant la població a anar a cercar l'aigua a una altra font que, malgrat no és indicada a la documentació, podria ser la *font de sa Canal*. Per aquesta raó, es

³⁰Cal recordar que el municipi de Son Servera no s'independitzà definitivament d'Artà fins a l'any 1837, malgrat tengué ajuntament propi per primera vegada entre 1813 i 1814 i, per segona vegada, entre març de 1820 i octubre 1823 (MASSANET, 2008).

proposava l'any 1834 construir un aljub al centre de la vila que pogués acumular els excedents d'aigua de la *font d'en Llisa* a l'hivern. Finalment, el projecte es canvià per la construcció de tres cisternes públiques, que s'acabaren l'any 1841.

L'any 1847 la població acabava de superar els 2.000 habitants; era el segon any d'una gran sequera i la carestia d'aigua s'accentuava (MASSANET et al., 2008: 114). La sequera es repetí l'any 1850, al mateix temps que es presentava el projecte per aprofundir la *font d'en Llisa*, amb l'objectiu d'aconseguir un millor cabal.

Des de mitjan segle XIX, no localitzam més informació sobre les fonts que havien d'abastir el nucli fins ben entrat el segle XX. L'any 1927 es permeten algunes connexions privades dins el poble a la canonada que transportava l'aigua des de la *font d'en Llisa* i, entre els anys 1929 i 1935, s'instal·lava a 24 cases el servei d'aigua amb una aixeta (AMSV 390/3).

L'any 1945 les fonts *d'en Llisa* i *d'en Just* (aquesta segona fou captada, segurament, a la dècada de 1920) abastien algunes famílies dins el nucli. La major part de la població recollia la seva pròpia aigua a cisternes privades però, veient que el cabal era suficient, es posà en marxa un projecte de millora de la canalització que tenia la intenció de fer arribar l'aigua corrent a 500 cases de Son Servera.

La població del municipi de Son Servera havia arribat a un màxim d'uns 3.000 habitants l'any 1940, però es trobava en retrocés per l'emigració, procés que continuà fins als inicis de la dècada de 1960. El *boom turístic* arribà l'any 1958, amb l'obertura del tercer hotel de la badia de Son Servera (CASTRO, 2013), i les necessitats d'abastament d'aigua augmentaren fins a volums molt superiors als que podien proveir les fonts. A partir d'aquell moment s'inicià l'era dels sondejors, i tan sols la *font des Puig* segueix brollant i abastint als pobladors com antigament.

9.5.4. Usos no consumptius

Els usos que hem esmentat fins ara -regadiu, ramader i abastament domèstic i urbà-, suposen el consum de l'aigua, però tradicionalment l'aigua també s'ha pogut aprofitar per a usos no consumptius de tipus diversos.

Els possibles usos podien ser, des dels més simples, com la caça, fins als més complexos, en els sistemes dels molins hidràulics. Podien ser usos de caràcter industrial, com és el procés de transformació realitzat als molins o, simplement, recreatius, com

ens ho demostren les fonts que tenen pedrissos i grans taules de pedra associades. Sigui com sigui, entre les fonts estudiades s'han pogut recollir alguns d'aquests usos.

9.5.4.1. Caça i pesca

L'ús per a la caça tan sols ha estat documentat en el cas de la *font de na Cotana*, amb la tècnica anomenada *caça amb visc*. El sistema consistia en cobrir amb branques la major part del pou, deixant tan sols algun punt per on els ocells poguessin davallar a beure. Així, s'untava amb visc (substància apegalosa) tot el que envoltava l'accés a l'aigua perquè els ocells hi quedessin enganxats.

Pel que sembla, era un tècnica utilitzada principalment a les petites fonts que formaven una embassada on, per força, s'havien de concentrar els ocells per beure. Fora de la conca, n'hem tengut notícia a moltes fontetes del municipi proper de Felanitx.

Per altra part, en els casos de la *font des Molinet* i de la *font des Molins* s'ha recollit informació sobre la presència i captura d'anguiles (*Anguilla anguilla*). És molt probable que aquest peix fos present a totes les fonts properes al torrent des Molins, i no es pot descartar la seva presència al torrent de Son Jordi.

En relació a la *font des Molinet*, s'ha pogut recollir informació que indica que, almenys durant la primera part del segle XX, algunes persones provinents de sa Pobla s'encarregaven de l'escurada anual de la font a canvi de les anguiles que s'hi podien agafar. Fora de Son Servera, s'han obtingut referències a aquesta mateixa activitat al torrent de Canyamel, on sembla que la pesca d'anguiles tengué certa importància fins a les dècades de 1960 o 1970.

9.5.4.2. Pedrís

Els pedrissos, sovint associats a grans taules de pedra, són sortints de pedra adaptats per seure-hi. Els que podem trobar a la *font des Puig* i a la *font de sa Jordana* són dos exemples típics.

En ambdós casos, s'aprofita l'ambient fresc que es crea degut als grans arbres que envolten la font per instal·lar les pedres per seure i descansar o, simplement, passar una estona. El pedrís de sa *font des Puig*, situada enmig d'un alzinar, és de pedra en sec i amb lloses a la part superior, i es desenvolupa al llarg de la continuació del marge on neix la font. Igualment, el sistema constructiu del pedrís de la *font de sa Jordana* és el

mateix, però aquest es disposa al voltant d'una taula formada per dues grans lloses de pedra.

9.5.4.3. *Molins hidràulics*

L'ús no consumptiu de l'aigua per part del molí hidràulic és, possiblement, el més discutible des del punt de vista del regadiu. L'estructura d'aquests enginyers obliga l'aigua a realitzar un gran salt quedant, normalment, per davall del nivell de terra. D'aquesta manera, sobretot a les àrees més planes, grans extensions de terrenys poden deixar de ser irrigables si l'aigua s'aprofita en el molí hidràulic.

Per afrontar aquest problema, la societat islàmica donava prioritat al regadiu, sotmetent el molí al funcionament amb l'aigua que corresponia als torns d'irrigació de les terres baixes o no construint-lo si el resultat era una la pèrdua d'un espai irrigable massa important.³¹ En canvi, les societats posteriors a la conquesta cristiana (1229) donaven major importància als cultius de secà i, paral·lelament, als molins i als torns d'aigua per al seu funcionament, així que les terres irrigades quedaven en segon pla i els seus cultius eren sovint substituïts per altres de secà: així, es podria afirmar, d'alguna manera, que l'existència dels molins equivalent a un ús consumptiu, si no del volum de l'aigua, almenys si per les terres que hagin de deixar de ser regades.³²

A la conca de la badia de Son Servera es poden trobar restes de fins a cinc molins hidràulics, tots al torrent de Son Xerubí, dels quals quatre es movien gràcies a l'aigua provinent d'alguna font: el *molí de Son Sard*, el *molí de Son Comparet*, el *molí de Son Corb* i el *molí de sa Punta Roja*.

El primer molí del torrent, el situat a major cota, és el de *s'Hort d'en Nebot*, i funcionava amb l'aigua que es desviava mitjançant un assut de terra, pedres i troncs. A l'actualitat, no queda cap resta del sistema de captació de l'aigua. Per altra part, és

³¹ HELENA KIRCHNER (2011: 50) posa de manifest el dilema andalusí, entre la construcció d'un molí hidràulic o la possibilitat d'un espai irrigable de major superfície, amb l'exemple de Felanitx. En aquest municipi, la inexistència d'un molí hidràulic andalusí a la síquia de la font de Santa Margalida s'explicaria perquè la seva instal·lació hagués suposat la pèrdua de, com a mínim, un terç de l'espai irrigable.

³² «Watermills do not consume water, but they monopolise it when in operation, since the operation of a mill requires the channel's full flow which cannot be diverted in the stretches of the course above the watermill.» [Els molins d'aigua no consumeixen l'aigua, però la monopolitzen quan estan en funcionament, ja que el funcionament del molí requereix el flux total, que no pot ser desviat per les canals que es trobin per sobre del molí] (KIRCHNER, 2011: 52).

remarcable que, en alguns casos, es considera que podria tractar-se d'un molí islàmic, però ARGEMÍ (1997) diu que la instal·lació té el seu origen a la dècada de 1940.

Els següents molins, el *molí de Son Sard* i el *molí de Son Comparet* devien funcionar originalment amb l'aigua provinent de la *font de Banyeres*, però, després de la desaparició d'aquesta, cadascun dels molins passà a funcionar amb l'aigua d'una font diferent: la *font de na Rabassa* i la *font des Molins* respectivament, encara que, una vegada superat el primer molí, l'aigua de la *font de na Rabassa* també es dirigia al segon molí. Els dos molins no es troben molt enfora de les surgències (uns 230 m i uns 400 m respectivament), però és possible l'existència d'un espai irrigat amb l'aigua de la mateixa font abans de passar pel molí. Segons ARGEMÍ (1997: 112-113), els espais irrigats serien d'origen islàmic, com els molins.

En tot cas, una vegada passat el *molí de Son Comparet* i després d'haver recuperat el nivell de terra, s'obria un ampli espai irrigable amb aquella aigua. Així i tot, al final dels prats hi havia el tercer molí d'aquest sistema, el *molí de Son Corb*, en el qual es pot trobar la data «1780» inscrita, que es podria correspondre amb el moment de la seva construcció o reforma.

Finalment, el darrer és el *molí de sa Punta Roja*, que es movia, a la seva darrera època en funcionament, amb l'aigua de la *font de sa Punta Roja*, però amb anterioritat havia rebut el sobrant del *molí de Son Corb*. Sembla que també es localitza al final de l'espai irrigat original però, posteriorment, es posaren en cultiu els terrenys entre el casal de la Punta Roja i la mar, anomenades *s'estany d'en Xinet*.

Durant el segle XX, l'activitat als molins hidràulics s'abandonava generalment fins i tot abans del descens del nivell freàtic i de la pèrdua del cabal de les fonts. Es pot relacionar l'abandó de l'activitat dels molins amb la introducció de les maquinàries elèctriques i de gas pobre que aparegueren, sobretot, a la primera meitat del segle XX. El *molí de Son Sard* potser ja estava abandonat l'any 1860, perquè és l'únic que Pere d'Alcàntara Peña no ressaltava en color al Plànol General Parcel·lari de Son Servera (PEÑA, 1859-1860) i tothom el recorda ja esbucats (Figura 16). El *molí de sa Punta Roja* es trobava en mal estat, amb seguretat, l'any 1922, però sembla que l'any 1864 encara marxava. Del *molí de Son Corb* sabem que funcionà alguns anys durant la postguerra (dècada de 1940), però segurament ja havia estat inactiu amb anterioritat.

Finalment, el *molí de Son Comparet*, que és del que s'ha aconseguit més i millor informació, funcionà fins a l'any 1960 o 1961, moment en què la *font des Molins* deixà de brollar degut a l'excavació dels propers sondejors *d'en Caleta*, *d'en Serra* i *d'en Llucià*.

Jeroni Sureda Tous *Moliner* (n. 1943) fou el darrer moliner que treballà al *molí de Son Comparet*, juntament amb el seu pare, Jeroni Sureda Artigues *Moliner* (1916-1985), que n'havia estat l'encarregat des de la dècada de 1930. El seu padrí, Jeroni Sureda Servera *Moliner* (ca.1889-1956) fou el primer de la nissaga familiar de moliners quan, a la dècada de 1910, arrendà el molí.³³

El *molí de Son Comparet* era propietat de la família Nadal, que l'arrendava a la família Sureda *Moliner*, juntament amb els drets sobre l'aigua de la *font des Molins*. La font era propietat de Son Corb; que fou de Don Olimpio Aguado Villalonga després de la Guerra Civil. Aquest darrer propietari, juntament amb els seus tres germans, es repartien l'aigua, que ja havia passat pel molí, un dia per hom, per poder regar, adaptant-se a les necessitats del moliner.

L'estructura del molí a la seva darrera època en funcionament no era l'original, de cup i rodets horitzontals, sinó que havia estat substituïda per una roda vertical de caixons de fusta, amb un diàmetre de sis metres.³⁴ Normalment, es feia una bassada diària, la qual cosa permetia moldre entre 6 i 7 quarteres de farina.³⁵ El seu rendiment era molt baix en comparació amb els molins de gas pobre que aleshores ja funcionaven a Son Servera (era el cas del *molí des Cupes*, que havia estat de Miquel *Xesc*, i del *molí d'en Leu*), que tenien capacitat per moldre fins a 8 o 10 vegades més farina diàriament.

³³ Jeroni Sureda Servera *Moliner* i el seu pare, Jeroni Sureda *Moliner*, s'havien dedicat, fins aleshores, a la reparació dels enginys mecànics dels molins de vent fariners existents a Son Servera, mai s'havien encarregat de la mòlta.

La nissaga dels Jeroni Sureda *Moliner*, es podria remuntar, com a mínim, a l'inici del segle XIX: es documenta Sureda *Moliner*, l'any 1856, a la *Lista para el turno de la fabrica del cementerio empezado en 1856* (AMSV 0051/03.1); Jeroni Sureda *Moliner*, l'any 1827, a la *Matricula hecha el 8 de marzo de 1827* (AMSV ss); i Jeroni *Moliner* l'any 1805, a la *Contribució del Poble de Son Servera en 3 clavassas* [sic] (AMA 611/B).

³⁴ La família Sureda *Moliner* havia estat l'encarregada dels enginys mecànics dels molins de vent fariners de Son Servera, però el manteniment del molí hidràulic, en canvi, era realitzat per Antoni Nebot Riutort *Cuiner* (1919-2010).

³⁵ Una quartera és una mesura d'àrids d'una capacitat aproximada de 70 litres (DCVB).

En haver de tancar el *molí de Son Comparet* per falta d'aigua, Jeroni Sureda Artigues *Moliner* instal·là un molí de gas pobre a Son Servera que es mantingué en funcionament, aproximadament, fins a 1970.

En resum, avui en dia, el *molí de Son Sard* pràcticament ha desaparegut, el casal del *molí de Son Corb* s'ha recuperat, però sense conservar la maquinària, i els molins de *Son Comparet* i *desa Punta Roja* han estat convertits en residències. Sabem que el *molí de Son Comparet* també conserva almenys una part de la maquinària.

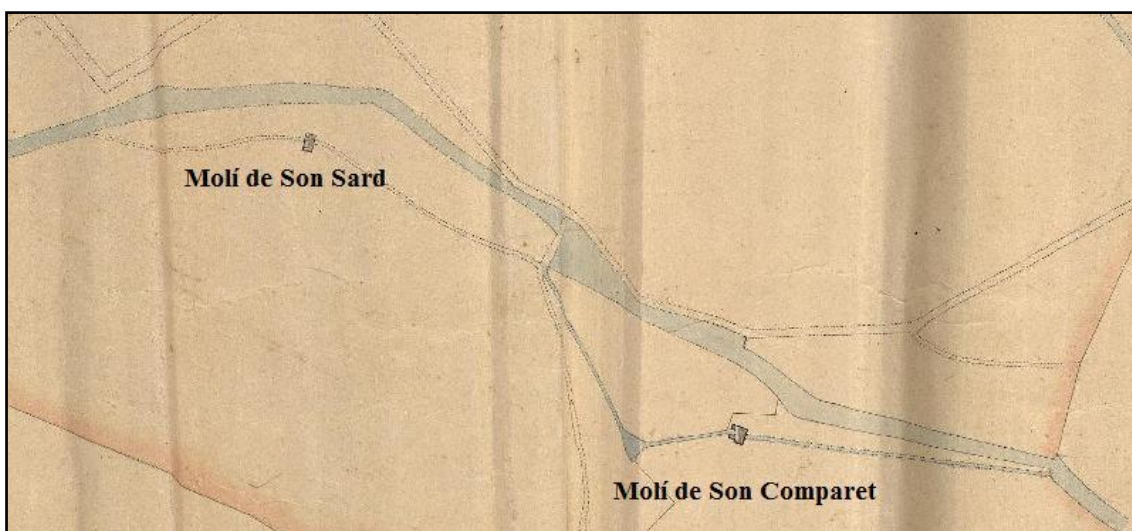

Figura 16. Molins de Son Sard i de Son Comparet. Detall de la secció R (Son Sard) del Plànol Parcel·lari de Pere d'Alcàntara Peña de l'any 1860 (PEÑA, 1859-1860). És destacable que la calçada del molí de Son Sard és l'única de tot el parcel·lari que es dibuixa sense color, i no en blau com les altres, la qual cosa podria indicar que ja es trobava fora d'ús.

9.5.4.4. *Rentadors*

Els rentadors, sobretot els públics, són llocs on hi ha els recipients adequats per rentar-hi roba, es poden trobar associats a fonts sempre que l'aigua no sigui imprescindible per al consum humà. És així pel fet que en el procés de rentar no es consumia l'aigua, però la seva qualitat una vegada emprada era molt dolenta per efectes de la contaminació.

Durant el segle XIX, es documenta a Son Servera la problemàtica de les aigües brutes de rentar i el perill que suposaven per a la salut pública.³⁶ Així, per controlar aquestes aigües, l'any 1844, el *metge Lliteras*³⁷ costejà la construcció d'uns rentadors que rebien el sobrant de l'abeurador de l'església, que s'alimentava de l'aigua de la *font d'en Llisa* (MASSANET, 2008: 135). La confiança en el control que es podia tenir de l'ús i la salubritat de l'aigua dels rentadors no era molt gran, així que, l'any 1850, l'Ajuntament es feu amb la seva custòdia i passà a tenir la clau d'accés als rentadors.

El problema no estava del tot solucionat, encara que les aigües dels rentadors estaven sota control, perquè continuaven afectant al nucli urbà. La solució definitiva arribà quan, l'any 1904, Don Pedro Orlandis Despuig, veí del poble, deixà una herència de 1.000 pessetes al consistori per a la construcció d'uns nous rentadors. Després d'alguns anys cercant el lloc més adient, s'arribà a la conclusió que la *font de sa Canal*, que estava situada no massa lluny del poble, tenia un cabal suficient, es trobava prop un torrent (el de *sa Canal*), la qual cosa permetia llençar-hi les aigües brutes i, a més, el més important, era una font d'ús públic «*desde tiempo immemorial*», i no se n'hauria d'expropiar l'aigua (AMSV 0024/14). Els nous rentadors públics de la *font de sa Canal* s'acabaren de construir l'any 1912.

A l'actualitat, a part dels rentadors municipals, sols s'han pogut trobar estructures específiques per a aquest ús a la *font de Xiclati I*. Tot i això, no se n'han pogut obtenir més dades per trobar-se completament coberts de vegetació. A més, no s'ha d'oblidar que, sovint, els safareigs tenien almenys una pedra per rentar, com es pot veure al safareig de la *font de sa Jordana*.

9.5.4.5. Balnearia

Tot i ser un ús molt marginal, un cas molt especial d'un aprofitament que ben bé podria fer més d'un mil·lenni i mig que s'abandonà, no es pot passar sense fer referència als banys romans que, molt probablement, donaren lloc al topònim de *Banyeres*, que es transmeté a la font i a diversos molins i es mantengué en ús fins al segle XIX.

³⁶ Existí una gran conscienciació pel que fa a la salut pública a Son Servera des de l'epidèmia de pesta de 1820, que acabà amb la vida de 1.040 dels 1.808 habitants (el 57,5 % del total) entre els mesos de maig i juny.

³⁷ Joan Lliteres Gili (Son Servera 1784-1854) fou un dels metges que assistiren els malalts del contagi de pesta de l'any 1820 (GEM: volum 7, pàg. 391-392).

Banyeres és un topònim que cridà l'atenció d'alguns investigadors per la seva clara relació amb la presència d'aigua, i que és el resultat de la catalanització del nom de l'alqueria musulmana d'*Albajnaira* o d'*Albaynhayra* (GILI, 1997) que, alhora, sembla ser el resultat de l'adaptació musulmana del *balnearia* romà.

A l'any 2012, amb ocasió de les obres realitzades a la carretera del Port Verd (MA-4034), s'inicià l'excavació d'un jaciment situat al costat de l'antic torrent de *Banyeres*, vora la calçada que es dirigeix al *molí de Son Comparet*. Tot i que ja se sabia que es tractaria, amb tota probabilitat, d'un jaciment romà o tardorromà, per troballes anteriors, fou sorprenent el descobriment de les estructures bastant completes d'un *balnearia*, els banys d'una vila romana del segle IV o del segle V. S'identificaren diferents sales: el *caldarium* i el *tebium*, al costat d'un forn, i el *frigidarium* a la sala adjacent, en el que potser sigui un dels jaciments d'època romana més importants de Mallorca.³⁸

La vila romana que estava relacionada amb aquests banys se suposa que es trobava sobre el turó adjacent, a menys de 100 m dels banys. La seva excavació, si s'arriba a dur a terme, serà complicada, perquè s'hi ha construït a damunt una nova casa i, durant l'excavació dels fonaments, es destruï part del jaciment.

La informació oral també ens fa arribar notícies sobre la troballa d'una moneda romana en el mateix lloc devers l'any 1956 i, a més, sembla que una *tegulae* (teula romana), amb el dibuix d'un peix, que es troba a l'església de Cala Millor, té el seu origen al mateix jaciment.

9.6. Estructures associades a les fonts

Si bé les fonts i surgències naturals d'aigua tenen un valor implícit en termes de patrimoni natural, els seus usos i aprofitaments per part de l'home, durant segles i generacions, han dotat l'espai de les fonts de tota una sèrie d'elements patrimonials vinculats, sobretot d'arquitectura i enginyeria popular, que expliquen i incrementen el seu valor, sobretot des d'un punt de vista social i cultural.

³⁸ Encara no s'ha realitzat cap publicació monogràfica sobre les característiques d'aquest jaciment. La informació prové de les xerrades que oferí *in situ* l'arqueòloga Beatriz Palomar, durant les excavacions de l'any 2012.

Com a resultat del treball de camp i de la visita a l'indret on se situa cadascuna de les fonts, s'ha duit a terme la descripció acurada i la mesura (a vegades reflectida als croquis), de tots els elements de caràcter tradicional i patrimonial que puguin estar associats a cada font.

L'estudi de les fonts no pot deixar de banda la documentació i la descripció dels elements patrimonials associats, que són essencials per a l'aprofitament de l'aigua i per a la caracterització tipològica de cada font.

9.6.1. Conducció de l'aigua

En moltes ocasions, l'aprofitament de l'aigua no es realitza directament al lloc del naixement de la font, sinó que té sentit quan l'aigua és conduïda mitjançant una canalització d'algun tipus fins al punt desitjat, normalment un dipòsit a partir del qual es realitza l'ús definitiu, a vegades a través d'un altre conjunt de canalitzacions secundàries.

Les calçades de millor qualitat constructiva que podem trobar a l'àrea d'estudi són les que transportaven l'aigua de les fonts públiques fins al nucli de Son Servera. La calçada que arribava a l'antic aljub de davant l'església des de la *font des Puig* tenia originalment una longitud aproximada de 900 m, però, avui en dia, mesura tan sols 450 m, perquè els dipòsits moderns es troben a la part més elevada del poble, la més propera a la surgència.

La calçada que transportava l'aigua de les fonts *d'en Llisa* i *d'en Just* fins a les cisternes del centre del poble tenia una longitud de poc més de 1.000 m, però a l'actualitat, també se n'han perdut alguns trams, sobretot dins el nucli. Al llarg del seu recorregut travessa dues comes mitjançant aqüeductes; el primer està format pels *ponts de Penya Roja*, i el segon pels *ponts d'en Bou*. També travessa el *pont d'en Calet*, per sota del qual passa el camí de Palma, que ha estat modificat diverses vegades per permetre el pas de vehicles cada vegada més grans. De fet, la forma actual del *pont d'en Calet*, convexa a la part superior, demostra que no té cap altra utilitat que la de preservar la funció simbòlica de "porta del poble" de Son Servera.

La calçada més llarga localitzada és la que transportava l'aigua des de la *font des Molins* fins a la bassa del *molí de Son Corb* passant pel *molí de Son Comparet*, amb una longitud aproximada de 1.600 m. Aquesta té la major part del seu recorregut a nivell,

sense elevacions per aqüeductes, i sols en el tram posterior al primer molí corre per davall del nivell de terra. Existeix, associat a aquesta calçada, un aqüeducte modern, amb la data “1960” escrita a una placa, que també permetia transportar l’aigua a una zona irrigada secundària.³⁹

Tenia també una gran longitud la calçada de la *font de sa Punta Roja*, amb un recorregut de 1.000 m fins al molí, i amb la particularitat de comptar amb un aqüeducte subterrani de 300 m de longitud, excavat directament a un turó.

A més de les esmentades, existia la calçada de la *font de sa Piqueta*, que transportava l’aigua fins als prats on havia de ser aprofitada, com també passava amb la *font de sa Perera*. Ambdues calçades han desaparegut pràcticament en la seva totalitat i sols són observables algunes restes molt disperses i poc aclaridores.

Pel que fa a les canalitzacions més senzilles, les canals que permetien repartir l’aigua per les zones de regadiu, sembla que en molts casos podien ser simples síquies de terra, però, en ocasions, formaven complexos sistemes, sovint de ceràmica i morter.

L’exemple més desenvolupat d’aquestes canals de reg és el que ocupa els marges la possessió des Rafalet. El conjunt de canalitzacions provinents de la *font des Rafalet* és de factura moderna, de la dècada de 1950, però així i tot sorprèn el gran desenvolupament del sistema, per un conjunt de marjades adaptades a la forma d’un turó. Per sobre de totes les marjades hi ha un conjunt de canals que mesuren, en total, més de 3 km de recorregut, i són el resultat de la intenció de posar en regadiu una gran extensió de terreny, anteriorment de secà, després de l’obtenció de majors cabals d’aigua mitjançant la perforació dels sondejors.

Un altre gran conjunt de canalitzacions, a l’actualitat totalment desaparegut per la urbanització dels terrenys, era el de *s’estany d’en Xinet*, regat amb l’aigua de la *font de sa Punta Roja*, després del molí. El conjunt podria haver tengut més d’1 km de desenvolupament lineal.

En el cas de les petites comunitats de regants, com les de la *font de d’Apotecari I*, la de la *font des Molinet* i la de *sa Fonteta* de Fatget, l’aigua es repartia als diferents

³⁹ Segons l’informador Jeroni Vives *Fred*, un aqüeducte situat al mateix lloc havia estat destruït per la torrentada de dia 30 de setembre de 1959.

prats mitjançant aquestes canalitzacions, amb un total aproximat de 500 m, 600 m i 300 m de longitud, respectivament. Totes, d'obra o ceràmica, tenien exactament les mateixes característiques, per reduir al mínim les diferències entre els cabals rebuts per uns i altres terrenys, que s'havien d'ajustar només a límits horaris definits per l'extensió de la terra a cultivar.

Les fonts amb cabals més reduïts i pertanyents a un sol propietari, també podien donar lloc a petits conjunts de canalitzacions, com els existents per dirigir les aigües de les fonts *d'en Voreta*, *d'en Ros*, *de sa Jordana*, *de Xiclati I*, *de Can Toni de ses Terres o na Clot*. En cap d'aquests casos les canalitzacions haurien superat els 200 m lineals.

9.6.2. Emmagatzematge de l'aigua

El control dels cabals d'aigua provinents de les fonts és sovint essencial per gestionar de la millor manera possible els usos pels què es vulgui aprofitar. Així, en molts casos, es fa convenient emmagatzemar una quantitat d'aigua per passar moments d'escassetat, ja sigui per regar o per beure animals i persones. En altres casos, els dipòsits poden servir per millorar el servei de la font als diferents propietaris, permetent igualar el volum rebut per tots els terrenys amb drets a l'ús de la seva aigua. Finalment, en el cas dels molins hidràulics, l'acumulació de l'aigua era essencial per aconseguir la pressió mínima per poder accionar el moviment de la maquinària.

Entres les fonts estudiades, hem obtingut dades sobre la presència o absència de dipòsits en 41 casos (82 % del total). La majoria d'aquestes fonts (28, el 68 % de les que en tenim dades), compten amb un safareig, el més típic dels dipòsits descoberts. A més, es conserven restes d'almenys tres basses, els grans dipòsits de poca profunditat típics dels molins hidràulics. A part dels esmentats, sols s'han trobat alguns exemples d'altres petits dipòsits descoberts –piques i abeuradors- que rebien l'aigua d'alguna font.

En molts casos, els safareigs no tenien una gran capacitat, alguns són molt petits, com l'antic de la *font de Son Pentinador*, de sols 350 cm de costat i una profunditat de poc més d'un metre. En canvi, existeixen alguns safareigs grans, normalment associats als sistemes hidràulics més importants, fets així per la necessitat de donar la pressió suficient per fer córrer l'aigua per totes les canalitzacions. Són destacables els safareigs de les fonts *de Son Cardaix*, i de *Xiclati I*, amb una superfície de 256 m² i 225 m² respectivament, i una profunditat d'uns dos metres. L'exemple de major superfície és el

del safareig localitzat a les *Veletes*, un dels dos que rebia l'aigua de la *font de sa Piqueta*, que té 400 m², però la seva profunditat es troba al voltant d'un metre.

La bassada era la quantitat d'aigua necessària per moure un molí hidràulic; rebia aquest nom perquè el dipòsit que acumulava aquesta aigua era la bassa. Així, per cada molí hidràulic, o conjunt de molins hidràulics de la conca, hauríem de trobar una bassa.

Dues basses es troben en un estat de conservació acceptable, però fora d'ús i en perill pel creixement de vegetació a l'interior. La primera, la bassa del *molí de sa Punta Roja*, que rebia l'aigua de la font del mateix nom, té forma ovalada, i una superfície de poc més de 200 m², amb una profunditat al voltant dels 80 cm, com la major part d'aquestes construccions. La segona, la bassa del *molí de Son Corb*, que rebia l'aigua provinent de la *font des Molins* després d'haver passat per el *molí de Son Comparet*, té unes característiques semblants.

Les basses dels altres dos molins moguts amb l'aigua de fonts haurien desaparegut. La del *molí de Son Sard* no ha pogut ser identificada amb seguretat, encara que algunes restes permeten suggerir que no es trobava a més de 30 m del cup del molí. A la fotografia aèria de 1956, malgrat tot el conjunt ja feia molts anys que estava abandonat, sembla que es podria identificar una gran bassa irregular d'uns 340 m². Cal recordar que, antigament, abans de la desaparició de la *font de Banyeres*, és molt probable que aquest fos el principal dipòsit d'aquesta font, amb l'aigua de la qual es mourien els tres molins que després ho feren amb les aigües de les fonts de *na Rabassa* i *des Molins*.

La bassa del *molí de Son Comparet* desaparegué a la dècada de 1990 i, avui en dia, tan sols queden restes de l'entrespolat d'un dels murs i de la fibla que permetia regular l'aigua que es dirigia al molí. Ni a la fotografia aèria de 1956, ni a la de 1989, queda clara quin seria la superfície del safareig, encara que sembla que podria haver arribat als 1.000 m².

Pel que fa a les tipologies de dipòsits més petits, les piques, utilitzades sobretot per abeurar, són molt escasses en relació a les fonts estudiades. Tan sols se n'han localitzat cinc exemples, el de la *font d'en Ros*, el de la *font de sa Piqueta* i els dos de les fonts de *s'Apotecari*, tots quatre desapareguts, a més del de la *font de sa Canal*, que es conserva en ús. Les piques de la *font d'en Ros* i la de la *font de sa Canal* foren

construïdes entre 1911 i 1912; en el cas de la primera es tractava de la substitució de l'antiga, que havia quedat fora del sistema hidràulic per canvis en el nivell del camí on es trobava.

Paral·lelament, sabem que existien diverses piques i abeuradors repartits per tot el nucli de Son Servera, que s'abastien amb les aigües de les tres fonts públiques. Actualment no en queda cap que es pugui identificar. La més antiga de la que es té constància que servís per a usos públics o, més correctament, empriuers per als habitants del poble, se situà a davant la casa de Ca s'Hereu, a la part baixa del carrer de la Mar (AMSV 0024/06).

Pel que fa a aljubs i cisternes, els dipòsits coberts, destinats principalment al consum humà, sabem que n'arribaren a existir diversos, que s'anaren modificant segons les necessitats del moment pel que fa a la seva localització i dimensions. Es conserven almenys dos aljubs reguladors del cabal conjunt de les fonts *d'en Llisa id'en Just* abans d'entrar al nucli de Son Servera, on moltes cases rebien l'aigua a les seves cisternes.

L'aigua de la *font des Puig*, com s'ha explicat anteriorment, havia estat propietat del senyor de Ca s'Hereu que, l'any 1797, encara conservava el dret prioritari de replenar la seva cisterna (AMSV 1062/5). Aquest dret havia de quedar en segon lloc si al nucli es feia una cisterna per a ús comú, però sempre quedaria per davant d'altres possibles cisternes privades, que es replenarien dels sobrants per ordre estricte de la seva antiguitat.

Per assegurar un millor abastament del poble, es decidí, l'any 1835, la construcció d'un gran aljub a la plaça de Sant Joan, que finalment es canvià per tres cisternes, repartides pel nucli per facilitar de l'accés a la gent sense dipòsits privats i, a més, permetrien controlar millor el consum en moments de sequera (AMSV 1062/5). Es conserva el coll original de la cisterna del cap de cantó del carrer Carmelites amb el carrer de ses Creus i també el de la cisterna del carrer de Miquel Gaià. El coll de la cisterna de la plaça de Sant Joan fou substituït per un més decoratiu.

Un darrer cas d'element associat, de característiques especials, és de la galeria utilitzada com a dipòsit de la mateixa aigua de la font. Tan sols s'ha pogut documentar per a la *font de Xiclati II*, de construcció moderna. La mina actua com un aljub, per mantenir l'aigua coberta i conservar una millor qualitat. La base de la galeria està

impermeabilitzada per evitar la infiltració de l'aigua, que no sabem si neix al mateix fons de la bassa o és un ullal penjat a l'interior de l'estructura.

9.6.3. Elevació de l'aigua

L'elevació de l'aigua de les fonts per sobre del seu nivell natural s'ha produït, tan sols en casos excepcionals, com a mitjà per augmentar la superfície irrigada, posant en cultiu el terreny on es troba el pou mare, en el cas de les fonts cercades, o el lloc on hi ha el pou, en el cas de les fonts en base a pou.

En tres casos hem documentat construccions amb aquesta intenció directament sobre les fonts. La *font de Son Cardaix* tengué una sínia instal·lada sobre el pou mare, de la que tan sols en queden els arcs que sostenien tota l'estructura i una part del coll, que permetia augmentar l'espai irrigat en unes 0,3 ha.

També queden restes d'una estructura que podria haver estat una sínia al costat de l'ull de la *font d'en Just*. És potser aquesta a la qual es refereix BOVER (citada per GILI, 2007: 162-163) quan parla de «*la de la noria*» en el seu llistat de fonts de Son Servera.⁴⁰

El tercer cas en el què es documenta l'elevació de l'aigua d'una font és de la *font d'en Voreta* on, a principis de segle XX, existia un molí de vent aiguader, que permetia irrigar un nou espai de terra amb una superfície de 0,25 ha. Era un molí de la tipologia antiga, amb envelat triangular. La maquinària es traslladà a un molí de la zona de Son Sard i, avui en dia, tan sols es pot observar la torre del molí, de molt petites dimensions.

9.6.4. Associacions de fonts

Finalment, per acabar amb el capítol sobre el usos i aprofitaments de les fonts, ens fixarem en diversos conjunts de fonts que tenien les conduccions interconnectades. En diverses ocasions, les fonts que es troben a poca distància una de l'altra s'utilitzaven per a usos diferents, en funció dels cabals respectius i de la seva localització. En canvi, a vegades, l'aigua de fonts molt llunyanes podia aprofitar-se per als mateixos usos en espais compartits.

⁴⁰ GILI no afegeix la referència bibliogràfica completa d'aquesta cita. S'ha de referir, molt probablement, a la *Miscelanea o Compilacion de tratados, memorias y documentos, para formar una historia critica de la isla de Mallorca*, Tom XVI, de J.M. BOVER. De moment, no hem consultat el manuscrit.

A Xiclati i a Son Cardaix trobam dos conjunts de fonts idèntics pel que fa a la composició del sistema. En tots dos casos hi ha un qanat, probablement d'origen islàmic, i una *Fonteta*, situada al mateix marge sota el que es troba la galeria del qanat. En ambdós casos, el primer, el més important i de major cabal, donava aigua a un espai irrigat i, en canvi, la segona, donava aigua per al consum humà. De la mateixa manera, generalment l'aigua de la *font de s'Apotecari I* era aprofitada pel reg i l'aigua de la *font de s'Apotecari II* era usada, preferentment, per a l'abeurada dels animals.

Xiclati i el seu conjunt de tres fonts cercades (*font de Xiclati I i II* i *font de Can Toni de ses Terres*) formen una agrupació de fonts associades per regar espais complementaris. Les terres de Xiclati es troben, en part, dins una coma en direcció nord-sud que rebia l'aigua de la font més antiga, la de *Xiclati I*, situada a la part superior d'aquest espai. Les altres dues surgències estan aproximadament a la mateixa cota, però situades a petits comellars, perpendiculars a la coma principal, que no es podien regar des de la primera font.

Les altres dues grans associacions de fonts existents són les formades per abastir el nucli de Son Servera, amb tot un seguit de característiques ja comentades anteriorment, i el de les fonts de *na Rabassa* i *des Molins* que, com a hereues de les obligacions de la *font de Banyeres*, uniren els seus cabals per abastir una gran superfície de regadiu i les necessitats de fins a quatre molins hidràulics (Figura 17).

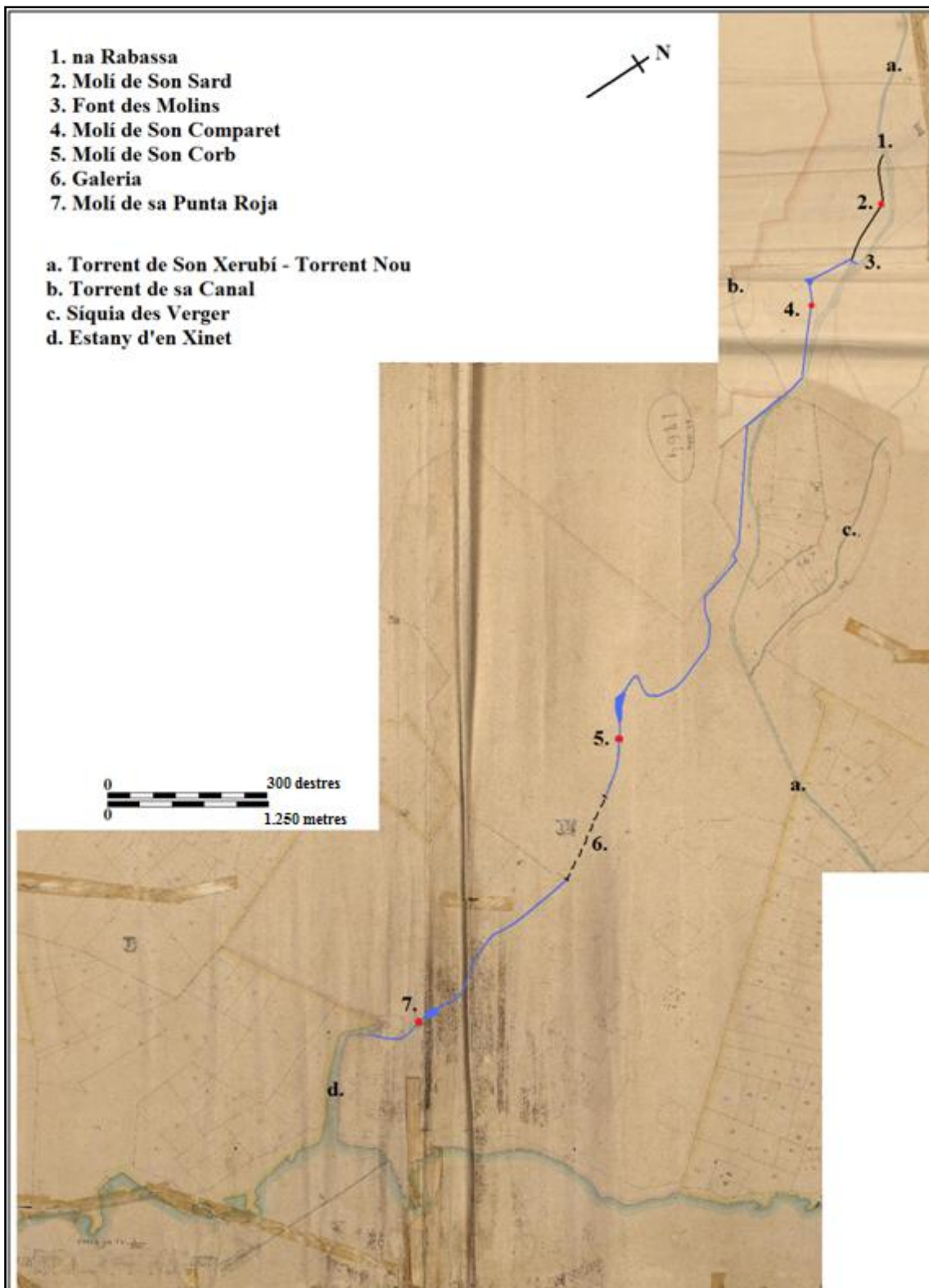

Figura 17. El sistema hidràulic de les fonts de *na Rabassa* i *des Molins*. Es destaca el recorregut de la calçada, des del seu inici, a les fonts, fins al seu final, a l'estany d'en Xinet, passant per quatre molins hidràulics. Muntatge a partir de les seccions R (Son Sard) i MNO (ses Planes – Son Corb – Son Floriania) del Plànol Parcel·lari de Pere d'Alcàntara Peña (1859-1860).

9.7. Transformacions i canvis en els usos i aprofitaments

Una primera evidència de les transformacions en l'ús de l'aigua de les fonts prové de l'estudi de les seves estructures, a les quals es poden observar obres d'ampliació, que generalment tenen l'objectiu de millorar la captació i augmentar els cabals disponibles, però, sobretot, es constaten canvis dirigits cap a l'aplicació de tecnologia moderna que permeti elevar l'aigua fins a la superfície, acabant amb el sistema tradicional de les fonts, que deixen de ser captacions per gravetat.

Un segon aspecte es detecta a través dels canvis en les superfícies regades i dels nous aprofitaments de l'aigua. Els terrenys irrigats de caràcter tradicional gairebé desapareixen: les hortalisses, els llegums i el cotó, la canya, etc., han estat substituïdes per cultius de flors als jardins i per gespa als camps de golf. Igualment, els dipòsits canvien el seu ús: passen de permetre l'acumulació de l'aigua per al reg a tenir un ús recreatiu o abastir les necessitats d'un xalet. Les canalitzacions desapareixen, substituïdes per gran quantitat de canonades de tot tipus i materials i en totes direccions

Les causes, les circumstàncies i els impactes que han ocasionat la transformació, a vegades amb conseqüències irreversibles, són relativament recents. Han afectat l'estat i els usos de caràcter històric i tradicional, que es mantenien gairebé fins fa un segle, després de més de set segles de recorregut. El gran factor del canvi l'hem de situar sobretot durant la segona meitat del segle XX.

Sigui com sigui, el pas de la màxima capacitat d'adaptació al medi a un concepte d'ús consumista de l'aigua sens dubte ha trasbalsat l'equilibri hídric, tot i que en els episodis de grans precipitacions, quan la zona de recàrrega es torna a saturar, es produeix una resposta temporal de les fonts.

9.7.1. Les fonts amb estructures i usos tradicionals

El canvi en les estructures de les fonts i els aprofitaments de l'aigua ocorregut a les fonts estudiades és generalitzat. Així, tan sols tres de les fonts de la conca (6 % del total) mantenen una estructura semblant a la que existia a principis del segle XX i, alhora, segueixen brollant i el seu aprofitament és semblant al que havien tengut aleshores (Taula 15).

La *font des Puigsembla* que no ha vist gaire modificades les seves estructures. Sols s'hi ha col·locat una canonada de plàstic moderna per substituir l'antiga

canalització a cel obert, i el seu cabal se segueix aprofitant per al mateix ús (abastament urbà) des de fa, almenys, quatre segles i mig.

La *font d'en Voret* també manté la tipologia original sense grans canvis. En aquest punt, tan sols és remarcable que les obres de conservació que s'hi observen s'han fet sense respectar els materials tradicionals. L'aprofitament de l'aigua per regar un hort segueix, encara que l'hort és cada vegada més petita mesura que avança l'edat del propietari (Figura 18).

Per acabar, la *font des Verger*, presenta les mateixes característiques que l'anterior: obres de conservació amb materials moderns que no queden ben integrats en el conjunt, i l'ús a un hort, que va minvant la seva extensió amb el pas dels anys.

A més de les tres anteriors, hi ha una única font, que ha vist totalment modificades les seves estructures, però segueix rajant i abastint un safareig per regar un petit hort, conservant el seu ús tradicional: la *font de Son Pentinador*.

Figura 18. *Font d'en Voret* (SSE 996 – 7), l'aigua encara és aprofitada per als usos tradicionals (maig de 2009).

9.7.2. Els canvis d'ús de l'aigua

No hi ha dubte que la resta de les fonts de la conca han vist modificats els usos tradicionals de les seves aigües des de la meitat del segle XX. Per una part, s'ha de tenir present que una gran quantitat de les fonts deixaren de brollar i, per tant, els seus usos desaparegueren; en altres, l'aigua es captà amb noves tècniques, augmentant els cabals disponibles i l'extensió dels espais irrigats o donant lloc a aprofitaments totalment novedosos.

De la cinquantena de fonts catalogades, només en segueixen rajant devuit, -de les que ja hem comentat les quatre que conserven els seus usos tradicionals-. Un aspecte que afecta totes les fonts és el fet que tenen un cabal generalment inferior al que tenien temps enrere. És destacable que, en cap cas, les fonts que segueixen brollant no mostren signes d'haver sofert una modificació substancial que suposés un aprofundiment de la captació. Per tant, la pèrdua o la reducció dels cabals ha d'estar relacionada amb l'estat dels aquífers, afectats sobretot per les extraccions mitjançant sondejors.

9.7.2.1. Les aigües desaprofitades

En vuit casos de les devuit fonts que encara brollen, l'aigua és desaprofitada, sobretot per l'abandó dels cultius que es produeix, alhora, per una minva inicial del cabal disponible que no permetria, a l'actualitat, irrigar un terreny de superfície mínimament comparable al més antic, com sembla que és el cas de les fonts *de Xiclati I* i *de Son Cardaix*. A més, en aquest segon cas, les extraccions que es realitzen a les proximitats del pou mare del qanat són dedicades a l'abastiment d'un agroturisme, un ús ben allunyat de l'original i en consonància amb l'evolució cap a una economia turística durant el darrer mig segle.

A la *font de Xiclati II*, que va estar anys abandonada malgrat seguia brollant, s'hi han observat darrerament actuacions que indiquen la intenció de tornar a fer-ne un possible aprofitament, que ens és desconegut.

Les fonts *d'en Perllonga*, *de sa Murtera II* i *na Clot* són surgències que, segons es pot extreure de la informació obtinguda, s'abandonaren quan s'assecaren o minvaren molt el seu cabal. Avui en dia, han recuperat un cabal bastant important i regular, però continuen sense aprofitar-se.

Sembla que la recuperació del cabal d'aquestes fonts es relaciona amb el reg de la gespa del camp de golf inaugurat el novembre de 1995: *Pula Golf*, situat just al nord de les surgències. Paradoxalment, el camp de golf seria l'àrea de recàrrega d'un aquífer superficial que es drena per aquestes fonts.

El desaprofitament, avui en dia, de l'aigua de la *font de sa Canal* és completament comprensible. A l'actualitat, el seu poc cabal ja no permet omplir els rentadors encara que, tanmateix, la població ja no fa ús d'aquest servei. Per altra part, la pica que servia per abeurar el bestiar encara és al camí i sol tenir aigua, però ja no hi passen carros estirats per bísties, ni ramats d'ovelles o cabres pel camí.

La mateixa explicació es pot aplicar al desaprofitament del poc cabal d'*es Rajolí*: els pescadors ja no passen per allà, i els habitants de la urbanització de la Costa dels Pins no sembla que mai s'hagin interessat per aquesta aigua, tot i que està situada a la platja dita *es Ribell*, al final del *carrer de la font*, i just sota la casa anomenada *el Manantial*, tot a un racó del *cap des Pinar*, antigament anomenat *cap des Raig*.

9.7.2.2. *Nous usos de l'aigua de les fonts*

Entre les fonts que encara conserven algun cabal, sis de les devuit són aprofitades per a usos que no tenen res a veure amb els que eren els principals històricament. La majoria eren utilitzades per usos productius, bàsicament regar un petit hort, però a l'actualitat tenen usos recreatius o d'abastament.

Les fonts *de sa Murtera I* i *de s'Era* a l'actualitat abasteixen les cases de Son Corb Vell, convertides en una segona residència. De forma semblant, la *font de l'amo en Joan Monseriu* s'aprofita avui en dia per mantenir petits embassaments artificials que decoren un jardí. El safareig de la *font de Can Toni de ses Terres* ha estat restaurat, sembla que per aprofitar-lo com a piscina.

L'única surgència que tampoc no té un ús principalment agrícola, però conserva un ús de caràcter tradicional, és la *font de sa Jordana*, la seva aigua es dedica a l'abeurada d'un ramat d'ovelles.

Codi	Font	Ús tradicional	Ús actual
ART 483-1	Font de Son Cardaix	Reguiu	Cap (seca)
ART 1213-2	sa Fonteta	Abastament	Cap (seca)
SLL 1088-3	Font Verda	Reguiu	Cap (seca)
SSE 10094-4	Font de l'amo en Joan Monseriu	Reguiu	Jardí
SSE 1035-5	Font d'es Verger	Reguiu	Reguiu
SSE 220-6	Font d'es Rafalet	Reguiu	Cap (seca)
SSE 996-7	Font d'en Voreta	Reguiu	Reguiu
SSE 1038-8	sa Fonteta I	Reguiu	Cap (seca)
SSE 1114-9	Font d'en Just	Abastament urbà	Cap (seca)
SSE 574-10	Font d'en Llisa	Abastament urbà	Cap (seca)
SSE 1127-11	Font de Can Toni Xerubinet	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 1125-12	Font de na Cotana	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 333-13	Font de sa Piqueta	Reguiu / Abeurada	Cap (seca)
SSE 1126-14	Font d'en Perllonga	Reguiu	Cap
SSE 1041-15	na Clot	Reguiu	Cap
SSE 995-16	Font de sa Canal	Rentadors	Cap
SSE 526-17	Font de s'Apotecari I	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 1037-18	Font de s'Apotecari II	Abeurada	Cap (desapareguda)
SSE 1351-19	sa Font Gata	Cap	Cap (desapareguda)
SSE 295-20	Font de sa Jordana	Reguiu	Abeurada
SSE 1218-21	Font de s'Estepar	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 218-22	Font de na Rabassa	Reguiu / Moldre	Cap (desapareguda)
SSE 1079-23	Font de Son Comparet	Reguiu	Cap (seca)
SSE 595-24	Font d'en Ros	Abeurada	Cap (seca)
SSE 1036-25	Font de sa Murtera I	Reguiu	Abastament
SSE 10110-26	Font de s'Era	Reguiu	Abastament
SSE 1214-27	Font de sa Punta Roja	Reguiu / Moldre	Cap (seca)
SSE 1217-28	Font d'es Poll	Cap	Cap
SSE 1328-29	sa Ufana	Cap	Cap
SSE 1329-30	es Rajolí	Abastament	Cap
SSE 1216-31	Font de sa Marjal	Reguiu	Sense dades
SSE 1210-32	Font de sa Murtera II	Reguiu	Cap
SSE 329-33	Font de sa Perera	Reguiu	Cap (seca)
SSE 359-34	Font de sa Vaca	Abeurada	Seca
SSE 1346-35	Font d'en Janer	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 1344-36	Font d'es Garrover d'en Xinet	Sense dades	Sense dades
SSE 174-37	Font d'es Xingarri	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 1345-38	na Reus	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 1039-39	Font de Son Pentinador	Reguiu	Reguiu
SSE 1352-40	Font d'en Massanet	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 1350-41	Font des Secretari	Reguiu	Cap (desapareguda)
SSE 1347-42	Font de Banyeres	Reguiu / Moldre	Cap (desapareguda)
SSE 1215-43	Font de l'Amo en Pere Possader	Reguiu	Cap (seca)
SSE 696-44	Font des Molins	Reguiu / Moldre	Cap (seca)
SSE 946-45	Font d'es Puig	Abastament urbà	Abastament urbà
SSE 944-46	Font des Molinet	Reguiu	Cap (seca)
SSE 10114-47	Font de Can Toni de ses Terres	Reguiu	Piscina (?)
SSE 536-48	Font de Xiclati I	Reguiu	Cap (seca)
SSE 1343-49	sa Fonteta II	Abastament	Cap (seca)
SSE 10054-50	Font de Xiclati II	Reguiu	Abeurada (?)

Taula 15. Principals usos tradicionals de cada fonts i estat del seu aprofitament actual.

9.7.2.3. *Les aigües extretes, les fonts desaparegudes*

L'aigua dels aquífers que alimentaven les fonts ha estat captada i extreta, sobretot per mitjà de sondejors, a vegades per a usos agrícoles, però sovint ha estat destinada a activitats totalment diferents, principalment l'abastament urbà dels nous nuclis turístics a la costa (Cala Bona, Cala Millor, Son Moro), que avui en dia ja tenen una població superior a la del nucli urbà de Son Servera tan sols pel que fa a la població resident, a la qual s'ha d'afegir l'augment de població estacional relacionat amb el turisme. A més, les captacions d'aigua subterrània han donat peu a la destrucció de les estructures de les fonts, per pèrdua d'ús i per estar situades als indrets on es volien desenvolupar noves activitats.

Els primers casos de destruccions de fonts sembla que es poden relacionar amb intents d'augmentar el cabal per incrementar també la superfície regada. Aquest seria el cas, a la dècada de 1950, de la *font des Secretari*, així com el de la *font des Rafalet* que, si no suposà la total destrucció de la font, almenys resultà en una modificació substancial de gran part de les estructures heretades. La primera font augmentà un espai irrigat amb una superfície d'un quartó (0,1775 ha) fins a uns cinc quarterons (0,8875 ha).

A la *font des Rafalet* el canvi fou espectacular: se centuplicà l'espai irrigat, arribant a les 100 quarterades (71,03 ha). L'any 1941 la propietat havia estat adquirida per Joan Gili Sancho, que impulsà la transformació de gran part de les terres de secà, ampliant les zones irrigables amb la construcció de marjades (GEM: Volum 14, p. 153). A la dècada de 1950 s'hi sembrà tabac, cotó i canem i, a més, s'impulsà la ramaderia, aconseguint, l'any 1959, ser la primera Ramaderia Diplomada que existí a Mallorca (SEGURA; VICENS, 1986:56). Entre les dècades de 1960 i 1970 s'instal·là el sistema de reg per aspersió, moment en el que s'arribà a les 100 quarterades irrigades. A la primera meitat de la dècada de 1980 el cultiu principal era el farratge per als animals, amb aigua provinent, sobretot, del sondeig fet sobre *saFont Gata*. A finals dels anys 1980 s'abandonà l'explotació de ramat vaccí, que havia arribat a tenir més de 400 vaques, passant al de porcs i ovelles. A partir de l'any 2006, els antics terrenys de reguiu tornaren al secà original, se sembraren oliveres a les marjades i es començà a produir oli.

Per altra part, com un exemple més de la gran pressió exercida per la indústria turística, algunes fonts foren destruïdes per a la construcció de camps de golf, com és el

cas de *la font des Xingarri*, situada als límits del camp de golf *Son Servera*, inaugurat l'any 1966, i *la font de na Cotana*, situada al camp *Pula Golf*. Altres, en canvi, sembla que foren eliminades amb l'intent de captació de majors cabals per al camp de golf a partir de sondejos sobre les antigues estructures, com és el cas de *la font de sa Piqueta*.

Les estructures de les antigues fonts *de s'Apotecari I i II* foren totalment eliminades, després d'haver comprovat que havien quedat totalment seques, degut a la perforació d'un sondeig per abastament urbà a Son Comparet, que es troba 450 m a gregal de les fonts. En cas aquest cas, les estructures de les fonts, les mines i el marge dificultarien el cultiu de secà mecanitzat, per la qual cosa s'optà per aplanar el terreny, i arrasar el marge i les mines. El mateix procés podria haver ocorregut amb *la font d'en Massanet*, perquè no se n'ha trobat cap resta.

En el cas de *la font de sa Punta Roja* s'han pogut documentar oralment les característiques del procés d'abandonament a la dècada de 1960, que molt probablement són extrapolables als ocorreguts a altres fonts: en el moment en què la font s'assecà definitivament les seves aigües ja no eren tan aprofitades com antigament; els prats relacionats amb la seva aigua ja no es llogaven tots perquè s'estaven abandonant les petites explotacions familiars i les pràctiques agrícoles tradicionals. La població activa ja s'estava començant a dedicar preferentment al sector turístic.

La font de sa Punta Roja també s'assecà poc després de la construcció de diversos sondejos, a 300 m al nord de la seva localització. Per recuperar el cabal es construï un sondeig just al costat de la font, però l'aigua del pou ja no s'emprà mai per regar més que un petit hort; a l'actualitat dóna servei a la urbanització Port Verd.

De forma general, es pot afirmar que la major part de les fonts que a l'actualitat estan seques es troben així a causa que la seva aigua ha estat captada per algun sondeig modern. En molts dels casos, l'ús de l'aigua extreta del nou sondeig ha estat el d'abastament urbà, o, en els casos en què el sondejos propers són oficialment per a reguiu, per cobrir les necessitats de consum de cases amb jardins o piscines.

Només els terrenys que es regaven de catorze de les trenta-sis fonts que eren utilitzades per regar segueixen essent aprofitats per al regadiu. D'aquests catorze, onze són irrigats sols parcialment i sempre amb aigua extreta per mitjans mecànics.

Conclusions

Aquest treball d'investigació està dividit en dues parts que tracten aspectes complementaris que, en conjunt, poden aportar una millor visió de l'objecte d'estudi a escala de l'illa de Mallorca.

Una vegada revisat l'estat de l'estudi de les fonts en termes generals i, específicament, a Mallorca, es notà la utilitat de la creació d'una classificació tipològica adient per a les fonts de l'illa i d'una metodologia d'estudi per a la seva localització i caracterització.

La necessitat de la recopilació de les dades i de la informació d'orígens diversos (bibliografia, treball de camp i informadors i cartografia i ortofotografia), a la que es feia especial referència a l'inici del treball, es veu confirmada pel fet que, en la major part dels casos, les fitxes de les fonts sols s'han pogut completar amb les dades recollides de diverses procedències de la informació (Taula 4).

El sistema de classificació tipològica presentat sembla adient per a la seva aplicació a les fonts de Mallorca. A l'àrea d'estudi, en la major part dels casos estudiats la identificació de la tipologia a la qual pertany una font ha estat directa. En els dos casos que han resultat problemàtics es justifica la dificultat de classificació per l'estat en què es troben les estructures (*font de l'amo en Pere Posader*) i perquè, finalment, s'ha determinat que no es tracta pròpiament d'una font (*sa Ufana*).

S'ha pogut contrastar la validesa de la metodologia proposada, i les fitxes obtingudes demostren ser de gran utilitat per a l'estudi del medi físic i humà sobre les fonts i la seva evolució.

Lògicament, la fitxa d'estudi i classificació de les fonts és millorable en diversos aspectes. Les mancances que hi pugui haver s'haurien de solucionar a mesura que continuï la recerca, en paral·lel a l'estudi de les fonts d'altres zones. En concret, les possibilitats de treball amb les paraules clau són molt grans, però és indispensable millorar alguns aspectes com, per exemple, la diferenciació entre els usos històrics o

tradicionals i els actuals o, també, una millor apreciació de la cronologia de les estructures.

El cas d'estudi de les fonts de la badia de Son Servera ha permès comprovar que, com es pensava, el nombre de fonts que hi havia és relativament elevat, podent realitzar una cinquantena fitxes, que suposen una densitat que arriba quasi a una font per quilòmetre quadrat, més del doble que la mitjana de Mallorca. Les fonts catalogades representen entorn a un 3 % de les que s'espera comptabilitzar en tota l'illa, en una superfície de 53 km², que és tan sols l'1,45 % del total de Mallorca.

L'elecció de la zona d'estudi es considera bastant encertada pel que fa a l'anàlisi de les tipologies constructives proposades. S'ha de destacar que s'han documentat exemples de tots els tipus, encara que en alguns casos no s'han pogut observar per haver desaparegut totalment les estructures i han estat catalogades a partir de les descripcions obtingudes a través d'entrevistes.

En relació a les característiques físiques del territori, la localització de totes les fonts, sense excepció, és perfectament explicable a través de l'estudi de l'estructura geològica de la zona i les característiques de la xarxa de cursos d'aigua superficials.

La major part de les fonts s'han documentat, almenys, des de principis de segle XX, i altres es poden documentar durant el segle XIX.

És destacable que, de totes les fonts esmentades a l'antiguitat, tan sols una desaparegué abans del segle XX, i fou per causa d'un desastre natural (*font de Banyeres*). En canvi, en els darrers cent anys, han desaparegut les estructures d'almenys onze fonts més, a causa de l'abandó o de l'eliminació intencionada. Aquesta evolució dóna una idea de la velocitat amb què s'està destruint un patrimoni que, durant segles, fou respectat i tengut en consideració.

A la zona de Son Servera, poc després de l'inici de la mecanització intensiva de l'extracció i l'aprofitament de l'aigua, a les dècades de 1940 i 1950, el turisme es convertí en la principal activitat econòmica. Així mateix, les captacions d'aigua mitjançant sondejors es multiplicaren a gran velocitat per tal d'abastir els nous nuclis de població i l'oferta turística, el que s'ha pogut relacionar directament amb l'assecament de diverses fonts que havien tengut un gran cabal.

Amb algunes excepcions molt especials, les úniques fonts que segueixen brollant amb més o menys normalitat, encara que amb un cabal reduït avui en dia, són aquelles al voltant de les quals mai no s'instal·là una captació mitjançant un sondeig. Els sondejors d'aigua han suposat una davallada tan important del nivell freàtic a la major part de la conca, i la demanda d'aigua és tan elevada, que no és previsible la recuperació del cabal de les fonts ni a mitjà ni a llarg termini i, per tant, moltes fonts no tornaran a rajar.

El canvi derivat de l'evolució de la dinàmica econòmica, amb un pas sobtat de la dedicació indubtablement prioritària al treball del camp a la dedicació pràcticament exclusiva al sector terciari, ha donat lloc a l'abandó dels terrenys irrigats i de les fonts i, en conseqüència, a la desaparició de moltes de les estructures relacionades amb aquests sistemes d'aprofitament de les aigües subterrànies.

Fins i tot, les poques propietats que s'havien arriscat en la inversió per a l'extensió de les terres de reguiu mitjançant sondejors han hagut de retornar als cultius de secà tradicionals. Tan sols es mantenen com a grans explotacions de reguiu, si es poden anomenar així, els camps de golf.

La data del canvi radical en la base econòmica de tota la zona d'estudi, situada a l'inici del decenni de 1960, suposa un punt d'inflexió pel que fa a les possibilitats de recollida d'informació oral. Tan sols en casos excepcionals, informadors que visqueren la seva joventut després d'aquest canvi han pogut oferir dades sobre la localització, les característiques estructurals i el règim d'aprofitament de les fonts. Així, la pràctica totalitat del coneixement sobre l'objecte d'estudi es troba concentrat en persones de més de 70 anys.

Les petites explotacions de regadiu, principalment d'hortalisses i llegums, ja fossin propietat de l'agricultor o un prat llogat a un gran propietari, han perdut el sentit als temps moderns. Ja no són elements indispensables per la subsistència familiar ni, per la seva reduïda extensió, no permeten una dedicació professional, així que s'han d'entendre, majoritàriament, com explotacions a temps parcials o d'agricultura d'oci.

La falta d'interès d'una part de la societat actual cap als elements patrimonials, i l'avançada edat dels pocs pagesos que encara es dediquen al reguiu amb l'aigua de fonts, fan pensar que, en pocs anys, pot desaparèixer definitivament al llevant de

Mallorca aquest aprofitament, que ha anat lligat a les societats humanes des de la prehistòria.

Pel que fa a l'abastament urbà, l'aprofitament realitzat al nucli de Son Servera de l'aigua d'algunes fonts, que havia estat històricament un sistema suficient, al marge dels anys de major sequera, ha resultat totalment sobrepassat per les necessitats de la societat actual i l'augment de població i del consum de les darreres dècades.

Es pot dir que, al llarg d'un segle, s'ha passat de la màxima capacitat d'adaptació al medi a l'ús consumista (abusiu, insostenible) de l'aigua, sense mesura, que ha donat lloc a l'augment de les captacions mecanitzades i a la desaparició del cabal de la gran majoria de les fonts.

Sembla que, a la badia de Son Servera, el temps de les fonts ja ha passat i, en els termes de la societat actual, la seva conservació i aprofitament sols es pot arribar a entendre amb funcions recreatives o, en el millor dels casos, com una mostra dels usos i costums del passat, que semblen no tenir sentit en el món present. El futur de les fonts i les seves estructures associades passa pel respecte i la conservació, almenys, d'alguns dels pocs exemples que encara són en bon estat.

En definitiva, es fa necessària la compleció de l'estudi de les fonts de Mallorca per poder realitzar un diagnòstic acurat de la seva situació física (cabals, estat de conservació) i cultural (usos i aprofitaments). És probable que a les zones de muntanya, amb un augment del consum d'aigua moderat a les darreres dècades, menys relacionat amb el món turístic, hi hagi més fonts que segueixin en funcionament i en bon estat de conservació.

Glossari

Tot seguit, es recullen les definicions dels termes específics o usuals emprats en la redacció del treball.

Albelló. DCVB. 2. Síquia que fan en els camps de conreu, revestida de pedres grosses i reblida de terra, de manera que vaja per davall la terra, i que serveix per recollir l'aigua de pluja i evitar que hi haja moll.

Assut. DCVB. Mur de contenció que atura o desvia l'aigua d'un riu per aprofitar-la en l'agricultura o en la indústria.

Barrobí. (No recollit al DCVB) Forat fet a una roca, normalment amb l'objectiu de posar-hi un explosiu, que en aquest cas serveix per augmentar el cabal d'una font. Normalment no té longituds superiors a 1 m i el diàmetre és de menys de 20 cm.

Bassa. DCVB. 1. Clot relativament poc fondo, excavat en terra, on es recullen les aigües pluvials o d'altra procedència.

Bassada. DCVB. 6. Quantitat d'aigua que umpl la bassa d'un molí i serveix per moure'l.

Calçada. DCVB. 2. Síquia que va des de la premsa d'oli fins al safareig per conduir-hi l'oli (Artà).

S'ha recollit diverses vegades aquesta paraula, amb el significat de canal especialment llarga, que circula, normalment, sobre una paret.

Canal. DCVB. 1. Conducte llarguer, amb la concavitat generalment descoberta, que serveix per dur l'aigua o altre líquid d'una part a l'altra.

Cantina. DCVB. 1. Galeria subterrània que comunica amb un pou o cisterna i serveix per conservar-hi comestibles en fresc o donar més frescor a l'aigua.

Capella. DCVB. IV. Cavitat oberta en forma d'arc a un mur o altre lloc, que serveix per encaixar-hi alguna cosa.

Empriu. DCVB. 2. Dret d'usar allò que és propietat d'altri.

Gruta. (No recollit al DCVB) Sala normalment rectangular, oberta per un dels costats curts i coberta de volta, que protegeix l'ull d'una font o la sortida d'una mina. Es localitza normalment a fonts de la serra de Tramuntana, és especialment comuna a la zona de Valldemossa.

Mina. DCVB. 1. Pas subterrani, obrat per a diferents fins (comunicar un lloc amb un altre, extreure minerals, conduir aigües, atacar amb explosius les fortificacions enemigues, etc.).

Prat. DCVB. 2. Extensió de terra abundant d'aigua, regada directament per una font.

Ullal. DCVB. 7. Lloc on brolla aigua subterrània.

Agraïments

Vull agrair especialment al Dr. Antoni Ginard Bujosa, pel seu recolzament, des de l'inici a la fi de la redacció d'aquest Treball de Fi de Màster i, sobretot, per tot el temps que ha invertit en la lectura i els comentaris de cadascuna de les versions de tots els apartats, sempre amb molta cura i dedicació.

Agraeixo al Dr. Bernadí Gelabert Ferrer la seva ajuda en la caracterització geològica de l'àrea d'estudi i les ganes i la il·lusió que posà en la visita d'algunes fonts per a l'aclariment dels meus dubtes.

Agraeixo l'ajuda i el suport rebut per multitud de gent des que vaig decidir iniciar el projecte personal de catalogació de les fonts de Mallorca i, especialment, a Andreu Morell. Ell m'oferí l'oportunitat de participar, des del primer moment, en el projecte del *Catàleg Il·lustrat de les Fonts de Tramuntana*, que passà a convertir-se poc després en el *Catàleg Il·lustrat de les Fonts de Mallorca*. Tampoc no em puc oblidar de Mario Fontán, que sembla que fou un dels primers *fontaires* vertaders que hi hagué a l'illa, i que és el principal col·laborador de n'Andreu en el seu treball de camp.

En Tomàs Barceló és tot un artista, domina qualsevol tècnica i qualsevol tecnologia que es proposi. A ell dec el desenvolupament de la base de dades informatitzada on es recull tota la informació que cau a les meves mans i que estigui relacionada amb les fonts de Mallorca. No puc oblidar el seu suport moral durant tot el procés de redacció.

Bibliografia

A les següents pàgines apareix la bibliografia utilitzada en la realització d'aquest treball. Es vol fer notar que part de la documentació i les fonts esmentades sols apareix citada a les fitxes d'estudi de les fonts, que formen l'annex a l'estudi.

Bibliografia

- Ajuntament de Son Servera (2010). *Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.
- ALCOVER, A.M. (1896-1936, edició de 1980-1983). *Aplec de rondaies mallorquines d'en Jordi des Racó*. Palma, Editorial Moll.
- ALCOVER, A.M.; MOLL, F.DE B. (edició de 1993). *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals*. 10 volums. Palma, Editorial Moll.
- ALZINA, J. (1993). *Població, terra i propietat a la comarca de llevant de Mallorca (segles XVII/XIX-XX): municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera*. Artà, Ajuntament d'Artà.
- ANDREU, J. (2004). *Fonts i sistemes hidràulics tradicionals a Petra: les construccions i el territori*. Mallorca, Direcció Insular de Patrimoni Històric, Consell de Mallorca.
- ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartan (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona. Inèdita. [Exemplar mecanografiat disponible a la Biblioteca Municipal d'Artà.]
- BARCELÓ, M. [et al] (1986). *Les aigües cercades: els qanat(s) de l'illa de Mallorca*. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics.
- BEAUMONT, P. (1971). "Qanats systems in Iran" a *Bulletin of the International Association of Scientific Hydrology*, XVI, 1.3, p. 39-50.
<http://iahs.info/hsj/161/161004.pdf>.
- BERARD, J.(1789, edició de 1983), *Viaje a las villas de Mallorca: 1789*. Palma, Ajuntament de Palma.

- BERTRAND, M.; CRESSIER, P. (1985). “Irrigation et aménagement du terroir dans la vallée de l’Andaraz (Almería): les réseaux anciens de Ragol” a *Mélanges de la Casa de Velázquez*. Tom 21, p. 115-135.
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/casa_0076-230x_1985_num_21_1_2439.
- BOUCHARLAT, R. (2001). “Les galeries de captage dans la péninsule d’Oman au première millénaire avant J.-C. : question sur leur relations avec les galeries du plateau iranien” a *Irrigation et drainage dans l’Antiquité, qanâts et canalisations souterraines en Iran, en Égypte et en Grèce, séminaire tenu au Collège de France sous la direction de Pierre Briant*. Thotm éditions, Paris, p.157-183. <http://www.thotm-editions.com/persika.htm>.
- CALATAYUD, S.; MARTÍNEZ, J.M. (2005). “El cambiotecnológico en el usos de las aguassubterráneas en la España del siglo XX” a *Revista de Historia Industrial*, 28, p. 81-114.
- CAÑELLAS, N. (1993). *L’aigua, el vent, la sang. L’ús de les forces tradicionals a Mallorca*. Palma, Edicions Documenta Balear.
- CARBONERO, M.A. (1992). *L’espai de l’aigua: petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Palma, Consell Insular de Mallorca.
- CARULLA, N.; PUIGSERVER, D. (2001). *Bases per una proposta de gestió integrada dels recursos hídrics del terme municipal de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.
- CASTRO, P.F. (2010). “Un inventari de les fonts de Mallorca, aspectes toponímics” a BASSA, R.; LATORRE, F. [Coord] (2011). *XXIII Jornada d’Antroponímia i Toponímia (Porreres, 2010)*. Palma, Universitat de les Illes Balears.
- CASTRO, P.F. (2013). *Transformació territorial durant el segle XX: el cas de Cala Millor*. Inèdit (treball de curs de l’assignatura *Processos de Transformació del Litoral* del Màster en Avaluació, Planificació i Gestió en Àrees Litorals).
- CASTRO, P.F.; MORELL, A.; FONTÁN, M. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.
- CENESTA I.R. IRAN (2003). *Proposal for a candidatesite of Globally Important Ingenious Agricultural System (GIAHS). Qanat irrigation systems: an ancient water distribution system allowing specialized and diverse cropping in desert regions or Iran*. CENESTA, Tehran, Iran.

- ftp://ftp.fao.org/sd/SDA/GIAHS/final_qanats_proposal.pdf.
- CRESSEY, G.B. (1958). “Qanats, karezandfoggaras”, a *Geographical Review*, Vol. 48, núm. 1, p. 27-44. <http://www.jstor.org/stable/211700>.
 - DEMPSKEY, E.J. (2009). *The aqueducts of ancient Rome*. University of South Africa. <http://www.romanaqueducts.info/aquapub/index.htm>.
 - DGRRHH (sd, a). *Estimación de superficie regada por tipo de cultivo*. Recuperat dia 28 de maig de 2013, des de <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST259ZI110512&id=110512>.
 - DGRRHH (sd, a). *Aigua subterrània per a consum humà*. Recuperat dia 28 de maig de 2013, des de <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST259ZI105106&id=105106>.
 - DOLÇ, M. [Dir.] (1989-1997). *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma, PromoMallorca. [Citat GEM].
 - FUSTER, J. (1973). *Estudio de los recursos hidráulicos totales de Baleares: Informe de síntesis general*. Madrid, Ministerio de Obras Públicas, de Industria y de Agricultura.
 - GAAT (2008). *Informe de Sostenibilitat Ambiental*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera. http://www.sonservera.es/portal/RecursosWeb/DOCUMENTOS/1/0_1025_1.pdf.
 - GAYA, M. (1899). *Memoria Histórica del Poble de Son Servera*. Palma, Estampa de les filles d'en Colomar.
 - GIL, E.; GÓMEZ, J.M^a.; MARTÍNEZ, R. (2012). “La investigación en España sobre los sistemas de captación y conducción de pozo horizontal (galería), asociada o no a presa subálvea” a GÓMEZ J.M.; HERVÁS, R.M. [Coord.] (2012). *Patrimonio hidráulico y cultura del agua en el Mediterráneo*. Fundación Séneca, Regional Campus of International Excellence «Campus Mare Nostrum». Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo. www.campusmarenostrum.es/assets/pdf/.../patrimonio_hidraulico.pdf.
 - GINARD, A. (1995). *Evolució històrica de l'abastament d'aigua a Palma (1800-1995): un debat permanent*. Palma, EMAYA.

- GILI, A. (2004). “Banyeres, un topònim de cap de brot”, a PLANISI, H.; ROSSELLÓ, M. [Coord] (2004). *Sobre onomàstica. Jornades d’Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Palma, Universitat de les Illes Balears.
- GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.
- GUAL, M.; ALBERTÍ, J. (2000). *Les fonts de Sóller i Fornalutx. Un esforç humà per fer de l’aigua un mitjà de subsistència*. Pollença, el Gall Editor.
- HABSBURG, L.S. (1980-1993). *Las Baleares por la palabra y el grabado*. Palma, Caixa de Balears “Sa Nostra”, 10 volums.
- HU, W.; ZHANG, J.; LIU, Y. (2012). “The qanat of Xinjiang: historical development, characteristics and modern implications for environmental protection” a *Journal of Arid Land*, 4(2), p. 211-220.
- KIRCHNER, H. (2011). “Watermills in the Balearic Islands during the Muslim period” a KLÁPSTE, J.; SOMMER, P. (2011). *Processing, Storage, Distribution of Food. Food in the Medieval Rural Environment*. Turnhout, Belgium. Bretols Publishers.
- KIRCHNER, H.; NAVARRO, C. (1993). “Objetivos, método y práctica de la arqueología hidráulica” a *Arqueología y territorio medieval*, 1, p. 159-182.
http://www.ujaen.es/revista/arqytm/PDF/R1/R1_13_Kirchner.pdf.
- MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponímia de Mallorca: relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250, Palma, 1952-1962*. Palma, Promocions.
- MASSANET, M. et al (2008). *La divisió territorial del terme d’Artà (1812-1858)*. Ajuntaments d’Artà, Capdepera i Son Servera. Gràfiques Muntaner.
- MITHEN, S. (2010). “The domestication of water: water management in the ancient world and its prehistoric origins in the Jordan Valley” a *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 368, p. 5249-5274.
- PALERM-VIQUEIRA, J. (1997). “Las galerías filtrantes o qanats en México: introducción y tipología de técnicas” a *Antología sobre pequeñoriego*, Vol. 1, p. 133-145. <http://www.colpos.mx/asyd/volumen1/numero2/asd-02-010.pdf>.
- Observatori del Treball de les Illes Balears (sd). *Anuari estadístic municipal de les Illes Balears. Principals indicadors sociolaborals, any 2010*. Gráficas Salas SL, Govern de les Illes Balears.

- ROIG, B. (1993). *Les fonts del terme de Lluc i els seus itineraris*. Palma, El Tall, Fundació Barceló.
- RON, Z. (1985). "Development and Management of Irrigation Systems in Mountain Regions of the Holy Land" a *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, Vol. 10, N° 2, p. 149-169.
<http://www.jstor.org/stable/621820>.
- RON, Z. (1996). "Sistemas de manantiales y terrazas irrigadas en las montañas mediterráneas" a *Agricultura y regadío en al-Andalus. II Coloquio historia y medio físico*, p. 383-408.
[http://www.dipalme.org/Servicios/Anexos/anexosiea.nsf/VAnexos/IEA-ara-c27/\\$File/ara-c27.pdf](http://www.dipalme.org/Servicios/Anexos/anexosiea.nsf/VAnexos/IEA-ara-c27/$File/ara-c27.pdf)
- SALVÀ, P. (1975). "La utilización agraria del suelo en la isla de Mallorca. Aportación de nueva metodología para su estudio" a *Treballs de Geografia*, 24, p. 69-99.
- SEGURA, M.; VICENS, J. (1986). *Possessions de Mallorca*. Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.
- SERRA, J.J. (2005). *Inventari del patrimoni hidràulic de les Pitiüses*. 2 Toms. Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera.
- SERVERA, M. (1992). "La font des Molins" a *sa Font*, n° 78, p. 15.
- SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, n° 117, p. 24-25.
- TRIAS, M. (1980). "Aportació a l'estudi de na Patarrà", a *Endins*, n° 7, p. 63-67.
- WARNER, D. (sd). "Typology and development of ancient water systems in Israel" a *The Oklahoma water resources board*,
http://www.owrb.ok.gov/news/news2/pdf_news2/conference/2011_GWC_Presentations/WarnerWaterSystems.pdf.
- WULFF, H.E. (1968). "The Qanats of Iran" a *Scientific American*, abril de 1968, p. 94-105. <http://users.bart.nl/~leenders/txt/qanats.html>

Cartografia i ortofotografia

- IDEIB (2013). *Visualitzador de l'IDEIB. Ortofotografies*. Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears.
<http://ideib.caib.es/visualitzador/visor.jsp>.

- DESPUIG, A. (1785). *Mapa de la isla de Mallorca*. 1 Mapa en fulls & 4 fulls. Escala aproximada 1:73.000. Consultable a <http://cartotecadigital.icc.cat>.
- IGN (2001). *Mapa Topogràfico Nacional 1:25.000*. Instituto Geográfico Nacional.
- PEÑA, PERE D'A. [Dir.] (1859-1860). *Registro que comprende el plano general parcelario estadístico del termino de Son Servera en escala 1/10.000 y los planos por secciones del mismo termino en escala mayor de 1/2.000 y 1/2.500. Levantado entre 1859 y 1860 bajo la dirección de Pedro de Alcantara Peña*. 1 plànol general dividit en dues làmines de 82 x 133 cm i atles compost de 14 plànols de les seccions. 1.400 x 900 mm. Escales 1:2.000, 1:2.500 i 1:10.000. Son Servera, Ajuntament de Son Servera. [Consultades les fotocòpies: AMSV 1623. Els originals es troben, actualment, en procés de restauració al taller de l'Arxiu del Regne de Mallorca].
- MASCARÓ, J. (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.
- SITIBSA (2006). *Mapa Topogràfic de les Illes Balears 1:5.000*. Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears.

Documentació d'arxiu

- AMSV 1062/5 (1834). *Espediente d diligencias en solicitud del permiso para construir un algibe que despues se canvió con la d tres cisternas; cuentas d su coste y otros varios papeles relativos al mismo asunto*.
- AMSV 0024/06 (1850). *Fuente llamada den Llissa*.
- AMSV 1399 (1864). *Amillaramiento de Son Servera, 1864*.
- AMSV 0024/42 (1911). *Espediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aiguéy se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.
- AMSV 0024/043 (1911-1913). *Espediente instruido para la construcción de un arco, reparación del acueducto y construcción de un depósito algibe para las aguas del manantial den Llissa*.
- AMSV 390/3 (1903-1956). *Abastecimiento de agua [carpeta amb documents diversos]*.
- AMSV 0024/14 (1904-1905). *Espediente instruido para la construcción de unos Lavaderos Públicos por un legado hecho por D. Pedro Orlandis Despuig*.

- AMSV 0024/32 (1905-1908). *Proyecto de lavadero público.*

Font de Son Cardaix

1. Localització: Artà - Son Cardaix

x: 527752 y: 4389897 z: 160

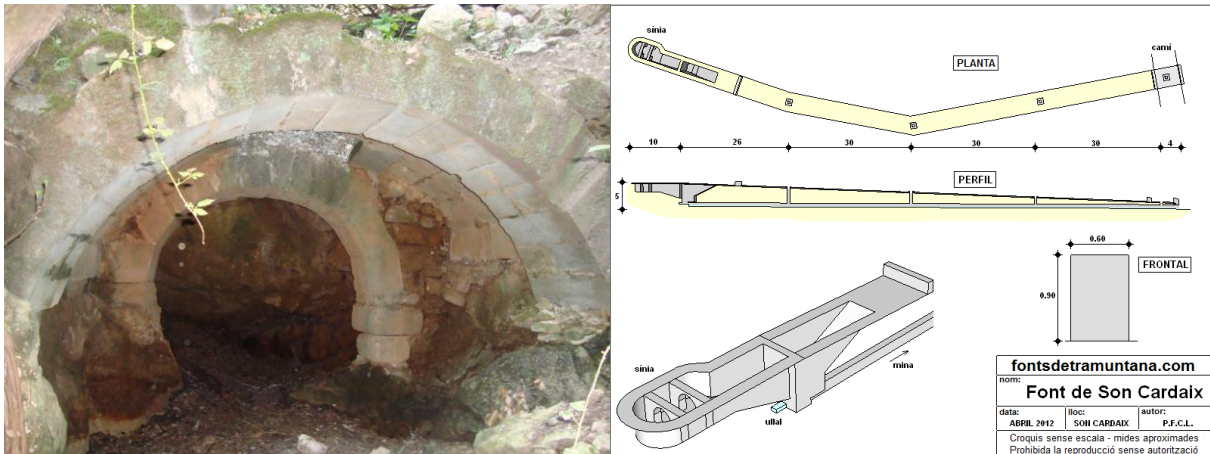
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de Son Cardaix

Reb el nom de la possessió a la que pertany. Cardaix és el malnom del propietari de la possessió l'any 1562: "Antoni Guiscafré, àlies Cardaix, fet pel qual passà a anomenar-se Son Cardaix" (GILI, 1993: 153, citat per ARGEMÍ, 1997: 277).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada situada a la cloveta de sa Font, prop de les cases de Son Cardaix, propietat a la que pertany.

L'ull de la font es troba davall un conjunt d'arcs sobre els quals en algun moment hi hagué l'estructura d'una sínia ja desapareguda. Neix dins una petita cavitat a la que es pot accedir davallant per una rampa. Des de l'ullal parteix una mina que mesura un total de 120 m de llarg. La mina és feta de pedra en sec, amb coberta de lloses, i té 90 cm d'alt per 60 cm d'ample. Al llarg del seu recorregut hi ha quatre pous d'aireig, amb diàmetres al voltant de 60 cm i sense coll, a excepció d'una filada de pedres. Els pous d'aireig estan coberts amb grans lloses de pedra. La sortida de la mina es troba al marge inferior, on comença una síquia fins al safareig. Des del safareig parteixen diverses canals per regar l'hort.

L'estat actual dels horts és resultat d'una modificació que permeté ampliar la zona regada fins a un total de 7 quarterades (5 ha). Abans de la modificació, feta després de 1956, els horts ocupaven poc menys de 3 quarterades (2,1 ha), distribuïdes en diferents marges. Segons Argemí (1997: 278), les tres quarterades serien l'espai corresponent a un sistema hidràulic d'època andalusina.

Malgrat totes les modificacions que ha sofert a la zona de l'antic pou mare, la font es troba en molt bon estat. El safareig també es conserva, però de les canals en queden sols algunes restes. Les canals han estat substituïdes per canonades de plàstic.

Avui en dia la font brolla i el safareig es manté ple, però l'aigua no se sol aprofitar.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

BARCELÓ, M. [et al] (1986). *Les aigües cercades : els qanât(s) de l'illa de Mallorca*. Palma : Institut d'Estudis Baleàrics.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Sebastià Lliteres, *de Son Cardaix*

6. Paraules clau:

Usos	Localització
Hort	Espai transformat
Cronologia	Bibliografia
Islàmica	Específica
Titularitat	Construccions associades
Privada	Sínia
Conservació	
Protegida	

7. Classificació tipològica: qanat complex

sa Fonteta

1. Localització: Artà - Son Cardaix

x: 527685 y: 4389972 z: 170

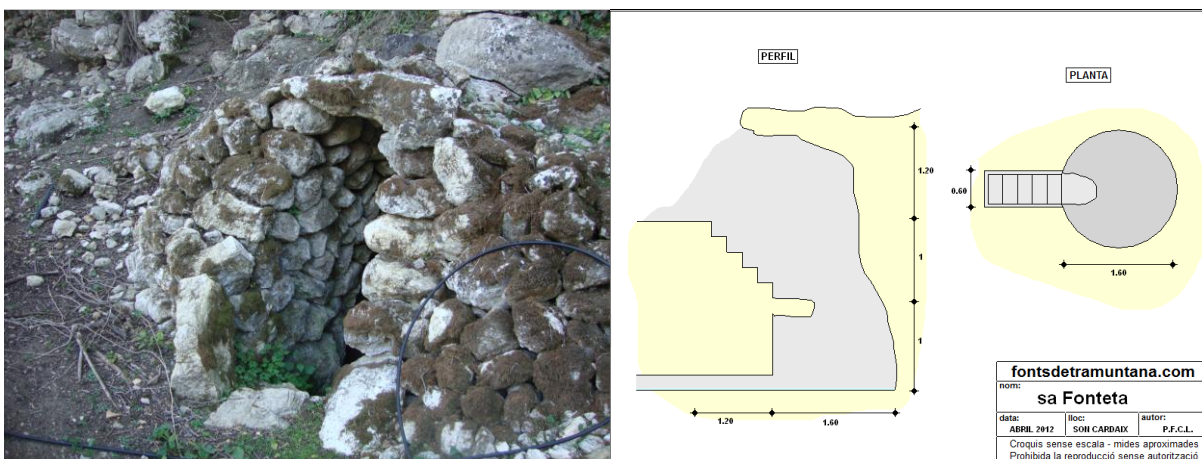
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Fonteta

És la segona i més petita de les fonts de l'hort de Son Cardaix, i tan sols era esmentada amb aquest diminutiu.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que brolla a sa Cloveta de sa Font, situada al mateix marge per on circula la mina de la font de Son Cardaix (ART 483 – 1).

L'ull neix al fons d'un pou de 160 cm de diàmetre excavat a la roca i parcialment paretat en sec. El pou es troba cobert amb una capella de pedra. Es pot accedir a l'aigua a través d'una escalonada amb sis escalons. Des de la part inferior del pou parteix una canonada moderna que es dirigeix a la mina de la font de Son Cardaix, on aboca l'aigua.

El pou on neix l'aigua, l'escalonada i la capella estan en molt bon estat de conservació. Tot el conjunt fou desmuntat a la segona meitat del segle XX i reconstruït amb les mateixes pedres, respectant la seva posició. L'objectiu d'aquesta obra era afegir al pou la canonada que el comunica amb la mina de la font de Son Cardaix, perquè sovint l'aigua acabava sobreeixint i anegava el marge on neix. De llavors ençà no s'acumula aigua al pou.

L'aigua de la font era aprofitada per beure, sobretot quan les collidores d'oliva acudien a la possessió i ocupaven la caseta que tenien assignada, situada no gaire enfora. Actualment, l'ullal no sol brollar però, quan ho fa, l'aigua ja no s'acumula al pou, sinó que es dirigeix directament a la font de Son Cardaix.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Sebastià Lliteres, *de Son Cardaix*

6. Paraules clau:

Usos	Bibliografia
Consum humà	Específica
Titularitat	
Privada	

7. Classificació tipològica: pou escalonat

Font Verda

1. Localització: Sant Llorenç des Cardassar - Son Moro Vell

x: 530877 y: 4384048 z: 100

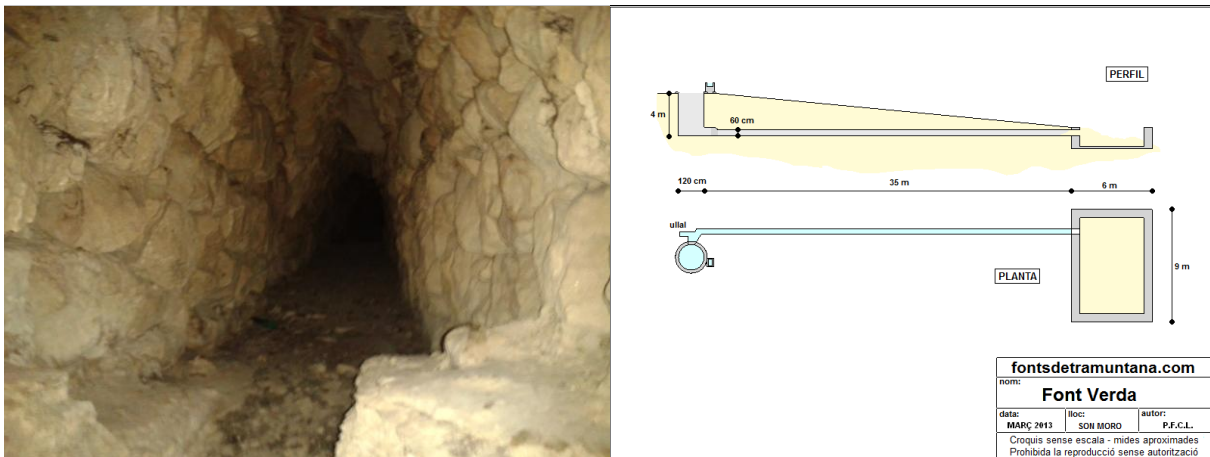
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font Verda

El topònim no ha pogut ser recollit de forma oral, però està documentat l'any 1775 (GEM, Volum 11: 198). Es podria referir al color de les pedres que es troben a l'interior del pou.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que neix a la part més alta dels establits de Son Moro, als peus de les Penyes Roges.

L'aigua neix al fons d'un pou de 120 cm de diàmetre i a una profunditat de 4 m. El coll és molt baix, està format tan sols per dues filades de pedres, i al costat hi ha una pica. El pou és totalment empedrat i, a la seva base, al costat est, hi ha una entrada. A l'interior té una mina petita cap al nord, excavada a la roca i sense paretar, que sembla que és on brollava més aigua. En direcció sud parteix la mina cap el safareig, paredada en sec i amb coberta apuntada. S'hi han trobat restes del que podria ser una canal de ceràmica. La mina sortia directament dins el safareig.

El pou es troba en bon estat, excepció feta d'algunes pedres del coll que han caigut. A l'interior es conserva bé i el tram de la mina que s'ha pogut observar no presenta cap esbaldrec. El safareig està ple de terra i la sortida de la mina no es veu.

L'aigua d'aquesta font era utilitzada per regar un petit hort on s'hi sembraven, sobretot, llegums. Sembla que no tenia una extensió de més d'un quartó (0.1775 ha). Fa molts anys que es troba abandonat i cap de les persones consultades mai no ha vist brollar la font. En la primera etapa de l'establiment de Son Moro (1775-1776) per part del senyor Antoni Amer Custurer *de sa Punta*, els 108 pagesos que hi accediren podien abeurar i proveir-se d'aigua a la Font Verda. L'any 1779, el mateix propietari establí la veïna possessió de Son Galta al senyor Pere Francesc Servera *de Ca s'Hereu*, i li donà, també, empriu a la font.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

DOLÇ, M. [Dir.](1989-1997). *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma, Promomallorca.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.
www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Rafel, *de Can Passol*

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada
Conservació	
Eixuta	

7. Classificació tipològica: qanat simple

Font de l'amo en Joan Monseriu

1. Localització: Son Servera - Ca s'Hereu

x: 532643 y: 4385778 z: 53

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de l'amo en Joan Monseriu

La font reb el nom de l'anterior propietari del terreny on neix. El malnom "Monseriu" no apareix antigament a Son Servera i a l'actualitat no sembla haver-hi ningú que el dugui. És un malnom comú a Artà.

3. Material gràfic:

Per respecte a la voluntat del propietari no es publiquen fotografies d'aquesta font

4. Descripció:

La font es troba al terreny que abans era de la persona de la que reb el nom i és privada. A l'actualitat hi ha qui l'anomena Ca s'Apotecari, al coster del Puig des Corb. Surt a la base d'una penya prop del camí de Son Corb Vell. És aprofitada i sol brollar tot l'any.

L'aigua està captada i serveix per alimentar les piques que decoren el jardí de les cases que es construïren a pocs metres. Hi ha un gran safareig antic al costat de l'entrada a la propietat.

No s'ha pogut observar el naixement de la font i tot i que sembla haver estat totalment modificada. El safareig antic està en ús i en bon estat però rodejat de canyes.

Era la font amb que es regava l'hort de Can Joan Monseriu, amb una superfície de menys d'un quartó (0,1775 ha). A l'actualitat s'utilitza per mantenir les piques que decoren el jardí. Al seu costat s'hi ha fet una captació d'aigua a gran profunditat, però no ha afectat el cabal d'aquesta font ni de les altres que es troben als voltants.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Jardí	Espai transformat
Titularitat		
Privada		

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font des Verger

1. Localització: Son Servera - Ca s'Hereu

x: 532576 y: 4385792 z: 59

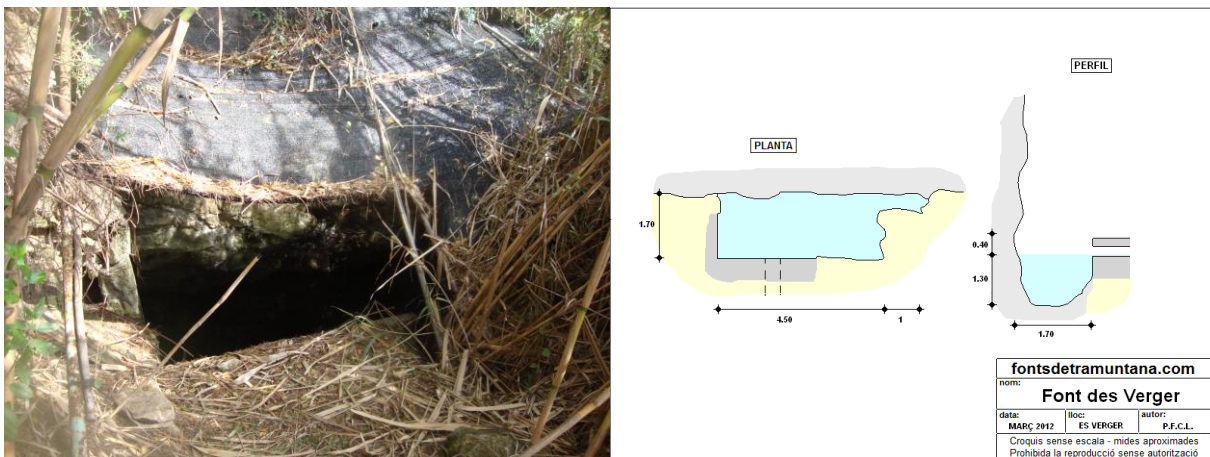
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font des Verger

La font reb el nom del terreny on es troba, es Verger, que era l'hort de Ca s'Hereu.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que és a les terres del mateix nom, al coster del Puig de Son Corb. Neix a la base d'una penya, uns 4 m baix el camí de Son Corb Vell, rodejada de canyes. Sol tenir aigua tot l'any i és aprofitada.

L'aigua aflora dins una bassa excavada al terreny de 4,5 m de llarg i 1,7 m d'ample, amb una profunditat d'1,3 m. Sembla que surt especialment a través d'una enclotxa al costat est. Dos dels costats no tenen cap tipus de parament, els altres són de ciment; en un dels murs hi ha una canonada que transporta l'aigua fins al safareig situat 110 m més avall.

Tota l'estructura es troba en bon estat de conservació. L'ullal està protegit per una tela de la caiguda de branques i fulles dels arbres que l'envolten.

Era la font amb que es regava l'hort de Ca s'Hereu, amb una superfície d'un quartó (0,1775 ha). A l'actualitat se segueix utilitzant per regar una petita extensió.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada
Construccions associades	
Calçada	

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font des Rafalet

1. Localització: Son Servera - es Rafalet

x: 532567 y: 4389885 z: 80

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

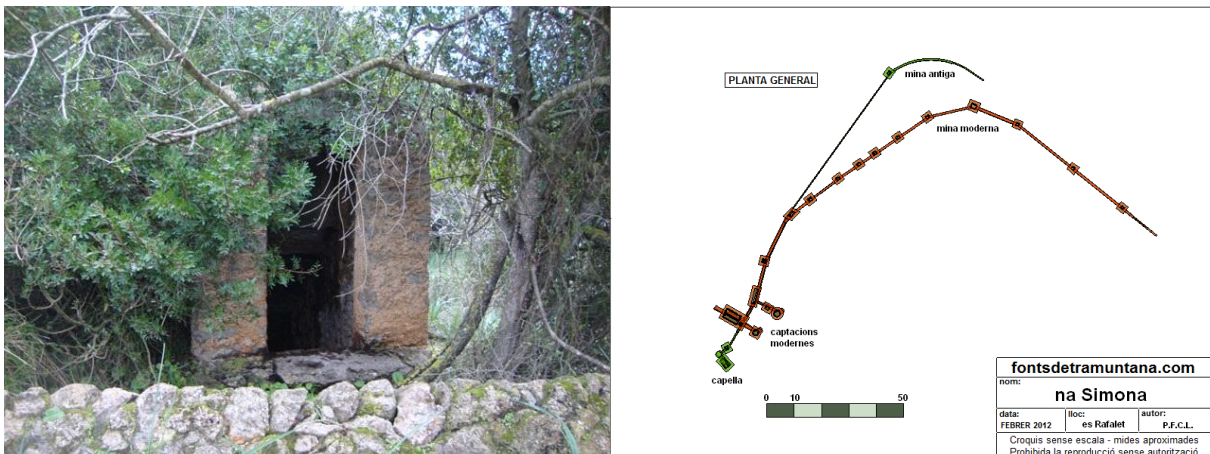
Font des Rafalet

El topònim es refereix al nom de la propietat on es troba la font, es Rafalet, que reb el nom per ser una parcel·lació de Pula quan aquesta encara era anomenada es Rafal de Pula.

Font de na Simona

També dita simplement na Simona. Aquest topònim no és utilitzat per les persones entrevistades, però que apareix documentat a la cartografia. Tan sols s'ha pogut recollir a Son Servera el nom o malnom "Simona" a l'Amillament de 1864: "Nº 440 Servera y Sard Simona Maria".

3. Material gràfic:

4. Descripció:

La font des Rafalet, també anomenada na Simona, és una font de titularitat privada que neix al sementer de sa Font dins les terres des Rafalet. Es troba al costat esquerra de la carretera de Son Servera a Artà passant per Pula.

L'aigua neix a un pou, a una profunditat d'uns 3 m. Està cobert amb una capella que permet l'accés a l'aigua a través d'una escalonada. La part inferior del pou està excavada a la roca i a una enclotxa hi aflora l'aigua. Del pou parteix una mina d'uns 13 m de longitud fins al segon pou d'aireig: fins al primer és excavada a la roca; d'aquest al segon és paredat i amb coberta de lloses. A partir del segon pou d'aireig la mina té característiques totalment diferents, perquè és resultat d'una excavació moderna que substituï l'original per tal d'augmentar el cabal. Cau a una profunditat de 4,70 m (1,70 m més que l'original) i s'hi connecten tres mines transversals amb els respectius pous mare, una d'aquestes també té un pou d'aireig. La mina moderna té una longitud total de 182 m de llarg amb catorze pous d'aireig. Té formes i dimensions diverses, segons la duresa de la roca que travessa, sempre directament excavada a la roca i sense parament. Pocs metres abans d'arribar al quart pou d'aireig de la mina moderna existeix una bifurcació: s'observen les restes de la mina antiga,

a 1,1 m per sobre del nivell de la moderna. Té unes dimensions molt més reduïdes. La longitud total d'aquest altre tram de mina és de 93 m fins a la seva sortida a la superfície i té just un pou d'aireig en tot el seu recorregut.

La capella i els diversos trams de la mina antiga que es conserven es troben en bon estat, inclosos els pous d'aireig i la sortida a la superfície, encara que aquesta és coberta de vegetació. La mina moderna ha sofert diversos esbaldrecs al llarg de tot el recorregut, però no arriba a quedar totalment tancada. La seva sortida a la superfície també es troba coberta de vegetació.

La font servia per regar algunes terres d'es Rafalet, originalment tan sols la Clova des Xots, amb una extensió d'una quarterada (0,7103 ha). Don Joan Gili Sancho, que comprà la possessió l'any 1941, es proposà convertir-la en una explotació agrícola moderna i posà en marxa l'ampliació de la font d'es Rafalet, que sembla que s'havia acabat poc abans de 1956, i la construcció de marjades.

Les aigües d'aquesta font, juntament amb un sondeig, serviren per convertir en reguiu fins a 100 quarterades (71,03 ha) de les 440 de tota la propietat, on se sembrava, a la dècada de 1950, tabac, cotó i cànem. A partir de 1965, la possessió s'especialitzà en el bestiar boví, del que arribà a ser un referent per a la ramaderia de Mallorca, però l'abandonà al decenni de 1980, substituint-lo per la cria de ramat oví i porcí.

A principis de la dècada de 1970, la font tenia una cabal d'entre 0,5 i 1 hm³/any, però tan sols se n'aprofitaven 0,1 hm³/any. El seu sobrant feia que el torrent de Pula dugués aigua tot l'any. A l'actualitat hi ha diverses captacions a les proximitats de la font i tan sols brolla esporàdicament; tot el conjunt ha experimentat una transformació molt important i, de fet, els horts des Rafalet s'estan reconvertint en oliverars.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Son Servera (2010). *Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

DOLÇ, M. [Dir.](1989-1997). *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma, Promomallorca.

FUSTER, J. [Dir.] (1973). *Estudio de los recursos hidráulicos totales de Baleares: Informe de síntesis general*. Madrid: Ministerio de Obras Públicas, de Industria y de Agricultura.

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponimia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

SEGURA, M.; VICENS, J. (1986). *Possessions de Mallorca*. Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

SITIBSA (2006). *Mapa Topogràfic de les Illes Balears 1:5.000*.

FONTS ORALS:

Gabriel Sancho, *de Son Bon Temps*

6. Paraules clau:

Usos	Localització	
Hort	Espai transformat	
Titularitat	Conservació	
Privada	Eixuta	Protegida

7. Classificació tipològica: qanat complex

Font d'en Voreta

1. Localització: Son Servera - Fatget

x: 530112 y: 4387004 z: 85

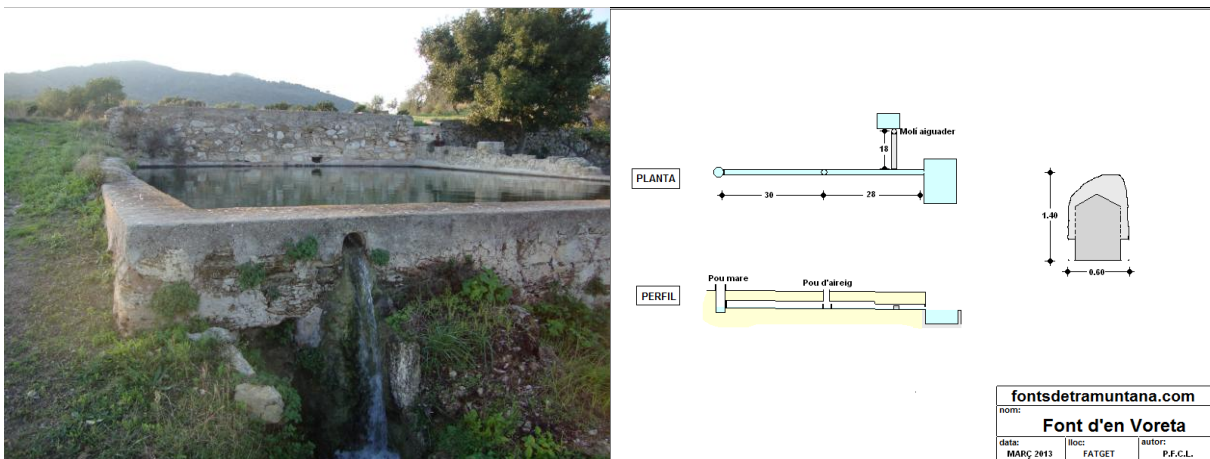
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font d'en Voreta

La família Servera "Voreta" és, des d'antic, propietària de l'hort on neix aquesta font. El malnom "Voreta" està documentat a Son Servera, almenys, des de la primera meitat del segle XVIII.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que encara brolla la major part de l'any i que es troba a l'hort d'en Voreta, dins els establits de Fatget. Neix al pla on hi ha l'hort, prop de l'inici de la canalització del torrent de sa Canal, al camí del Forn d'en Voreta (antic forn de ciment).

L'aigua aflora a un pou paredat de maons, situat enmig de la marjada superior. Dins el pou no s'hi observa l'accés a la mina que transporta l'aigua fins al safareig, a una distància de 58 m. La mina té un únic pou d'aireig a mitjan recorregut amb una profunditat aproximada de 2 m. Des del pou d'aireig en direcció al pou mare tan sols es pot veure un mur que impedeix el pas; en l'altra direcció, s'observa que la mina és totalment picada a la roca en els primers metres. Després, fins al final, on tan sols sembla un petit albelló, va perdent alçada i passa de tenir un sostre de volta a ser de doble vessant i, finalment, de lloses. La sortida de l'aigua a la superfície es fa per un petit forat al mur del marge on es troba la mina, directament sobre el safareig del marge inferior.

Tant la mina com el safareig estan en molt bon estat de conservació. El pou mare ha estat reformat sense respectar l'estil original, però conserva la seva utilitat.

Era la font amb què es regava l'hort d'en Voreta, amb una superfície d'una quarterada (0,7103 ha). A més, existia una bifurcació de la mina entre el pou d'aireig i el safareig; era una mina, perpendicular a la principal, que es dirigia a la base d'una petita torre al costat de les cases. Baix de la torre, un pouet rebia l'aigua de la font, que era estreta mitjançant un molí aiguader de vela llatina a principis de segle XX. L'aigua se segueix utilitzant per regar

l'hort, ara de menor extensió, de Can Voreta. El sobrant acaba dins el torrent de sa Canal.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Joan Servera, *Voreta*

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada
Construccions associades	
Molí aiguader	

7. Classificació tipològica: qanat complex

sa Fonteta I

1. Localització: Son Servera - Fatget

x: 530970 y: 4387466 z: 74

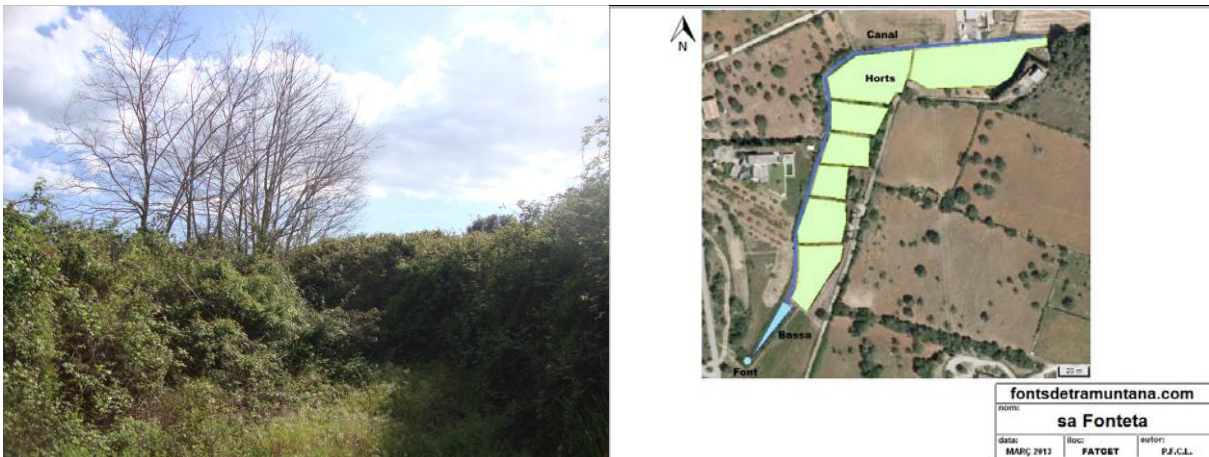
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Fonteta

La font és anomenada simplement amb el genèric diminutiu. No gaire lluny hi ha altres fonts que regaven majors extensions de terreny, com la font des Molinet (SSE 944 - 46).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

La Fonteta és propietat d'una comunitat de regants. Es troba a la dreta del camí de Son Xerubí, abans d'arribar al torrent de Xiclati, a terres que antigament formaven part de Fatget.

Segons la informació, la font naixia dins una bassa coberta a la que es podia davallar amb tres o quatre escalons. Des de la bassa on naixia s'omplia una bassa major, d'uns 15 m de llarg i poc més d'1 m de profunditat de la qual encara en queden restes, totalment cobertes per la vegetació. Hi ha restes de la calçada que repartia l'aigua als horts, situada sobre el mur que tanca la síquia on anava el sobrant.

No s'ha pogut observar el naixement de la font i no se sap en quin estat es pot trobar. El safareig està també cobert de vegetació, s'hi veuen cruïes i part del mur està caient.

Era la font amb què es regaven els horts de Fatget, amb una petita comunitat de regants formada per set terrenys i una superfície total d'una quarterada (0,7103 ha). D'ençà que es construïren les primeres captacions d'aigua per a la vila a la propera zona de na Magra, a principis de la dècada de 1970, l'aigua ha brollat tan sols en ocasions excepcionals i la font ha quedat totalment abandonada.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Comunitat
Conservació	
Eixuta	

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font d'en Just

1. Localització: Son Servera - Penya Roja

x: 529577 y: 4386600 z: 107

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

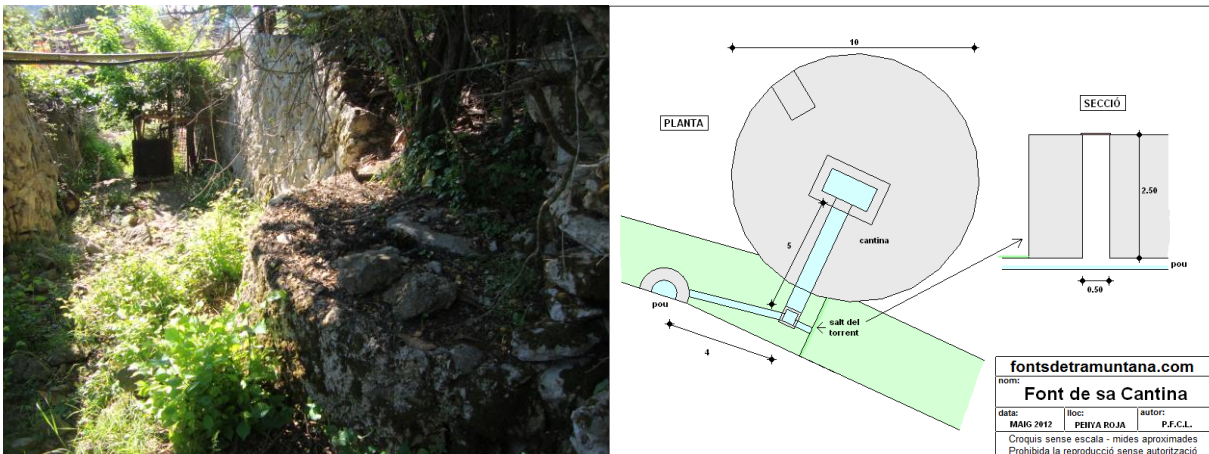
Font d'en Just

Just és un malnom que apareix ja al segle XVIII a Son Servera.

Font de sa Cantina

La cantina pot ser una galeria subterrània a la mota d'un sínia, com sembla que té aquesta font.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font de titularitat pública que es troba a la dreta del camí de sa Penya Roja, dins el torrent del mateix nom. L'aigua deixà d'afllorar a la segona meitat del segle XX.

Neix dins un pou tapiat al costat dret del torrent i es dirigeix, per una petita canalització de pedra en sec, fins a un pouet dins el torrent, uns 4 m més avall. El pouet es troba a la part superior d'un salt del torrent i està cobert amb una tapa de clavegueram. Des del pouet parteix una canonada que s'unia a la calçada de la font d'en Llisa per arribar a Son Servera. Al mateix pouet arriba una mina de 10 m de llarg, feta de blocs de marès i formigó. La mina parteix de la base d'una sínia que es troba al costat esquerra del torrent, just a davant el pou on neix la font. Sembla que l'aigua del pou de la sínia s'unia a la de la font.

El conjunt es troba en bon estat malgrat estigui abandonat.

Sembla que aquesta font abastà el nucli de Son Servera potser des de la dècada de 1920. L'any 1945 la seva aigua circulava per la calçada fins al poble, en conjunt amb l'aigua de la font d'en Llisa (SSE 574-10), també pública i situada no gaire lluny; entre totes dues tan sols abastien un petit grup de famílies. En aquells moments, la major part de l'abastiment es feia a partir de l'acumulació d'aigües pluvials a les cisternes privades. Donat que les dues fonts tenien un cabal conjunt suficient per abastir la població es decidí millorar la canalització de l'aigua. L'any 1946 ja arribava "de forma rudimentaria" al poble però s'havia

de continuar el projecte fins a dur l'aigua a 500 cases.

Els cabal conjunt de les dues fonts era d'uns 50 l per habitant i dia, agafant com a població la dels cens de 1940, 2.728 habitants. Així, el cabal real es trobaria al voltant dels 95 l/min.

A finals de la dècada de 1960 o principis de la de 1970 quedà seca i s'abandonà definitivament.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 390/3 (1903-1956). *Abastecimiento de agua* [carpeta].

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

SITIBSA (2006). *Mapa Topogràfic de les Illes Balears 1:5.000*.

FONTS ORALS:

Gabriel, *des Molinet*

6. Paraules clau:

Usos		Localització	
Consum humà	Vila	Torrent	
Titularitat		Construccions associades	
Pública		Calçada	Sínia
Conservació			
Eixuta	Protegida		

7. Classificació tipològica: pou albellenat

Font d'en Llisa

1. Localització: Son Servera - Penya Roja

x: 529777 y: 4386610 z: 97

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font d'en Llisa

En el moment de la compra de la font per part de l'Ajuntament d'Artà, l'any 1778, ja s'esmenta que és dins l'hortet de Pere Ballester, àlies Llissa. A l'actualitat, alguns informants encara anomenen la zona com a Can Llisa.

En els documents consultats se sol escriure "Llissa" encara que la pronunciació és amb s sonora: "Llisa".

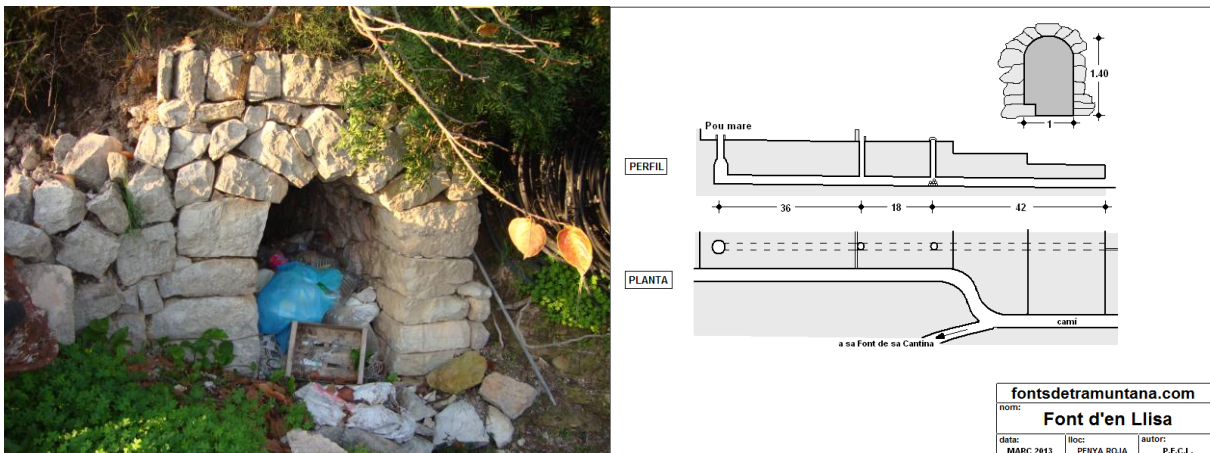
Font de la Vila

L'any 1778 l'Ajuntament d'Artà comprà la font per abastir el nucli de Son Servera.

Font de Penya Roja

La font es troba a les terres establides des d'antic a partir de la possessió anomenada Penya Roja. S'entén pel color de les muntanyes properes.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

La Font d'en Llisa o de la Vila és de titularitat pública, pertany a l'Ajuntament de Son Servera. Es troba a la dreta del camí de sa Penya Roja, just davant les cases del mateix nom. L'aigua naixia dins un pou excavat a la roca i paretat de pedra en sec només a la part superior. Des del pou parteix una mina amb volta de mig punt que surt a la superfície després d'un recorregut de 100 m, dos marges més avall. La mina mesura 1,4 m d'alçada i té una amplada d'1 m, tota de pedra en sec. No s'ha pogut accedir al pou mare, però sí als dos pous d'aireig paretats en sec: el superior es troba inserit a una paret de partió entre dues propietats; el segon, es troba al centre d'un terreny abandonat i no té coll. A la sortida de la mina s'inicia una calçada que mesura 800 m fins a l'entrada a la vila i travessa dos aqüeductes. El Pont d'en Calet és l'arc més conegut, el darrer dels que formen el segon aqüeducte, passa per sobre de la carretera de Manacor. Encara que es conserva, no té l'estructura original perquè ha estat modificat diverses vegades per permetre el pas de

vehicles cada vegada més grans.

En general, la font es troba en bon estat de conservació malgrat presenta un esbaldrec entre els pous d'aireig. El segon pou d'aireig ha estat utilitzat per llençar-hi fems i l'entrada s'ha trobat diverses vegades també coberta de fems. A l'esquerra de la sortida de la mina el marge presenta un esbaldrec que amenaça amb fer-la caure.

La font fou adquirida per l'Ajuntament d'Artà, l'any 1778, per abastir Son Servera. L'any 1804 ja existia la primera canalització fins al centre del nucli de Son Servera. L'any 1850 es modificà l'estructura de la font, aprofundint-la 18 pams (uns 3,70 m), d'aquella època deuen ser les estructures que es conserven.

L'any 1945 la seva aigua circulava per la calçada fins al poble, en conjunt amb l'aigua de la font d'en Just (SSE 1114-9), també pública i situada no gaire lluny; entre totes dues tan sols abastien un petit grup de famílies. En aquells moments, la major part de l'abastiment es feia a partir de l'acumulació d'aigües pluvials a les cisternes privades. Donat que les dues fonts tenien un cabal conjunt suficient per abastir la població es decidí millorar la canalització de l'aigua. L'any 1946 ja arribava "de forma rudimentaria" al poble però s'havia de continuar el projecte fins a dur l'aigua a 500 cases.

Els cabal conjunt de les dues fonts era d'uns 50 l per habitant i dia, agafant com a població la dels cens de 1940, 2.728 habitants. Així, el cabal real es trobaria al voltant dels 95 l/min.

A finals de la dècada de 1960 o principis de la de 1970 quedà seca i s'abandonà definitivament.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Son Servera (2010). *Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

GAYÀ, M. (1899). *Memoria Històrica del Poble de Son Servera*. Estampa de les filles d'en Colomar, Palma.

GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponimia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

MASSANET, M. [et al.] (2008). *La divisió territorial del terme d'Artà (1812-1858)*. Ajuntament d'Artà, Capdepera i Son Servera.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 0024/043 (1911-1913). *Expediente instuido para la construcción de un arco, reparación del acueducto y construcción de un depósito algibe para las aguas del manantial den Llissa*.

AMSV 0024/06 (1850). *Fuente llamada den Llissa*.

AMSV 0024/14 (1904-1905). *Expediente instruido para la construcción de unos Lavaderos Públicos por un legado hecho por D. Pedro Orlandis Despuig*.

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

AMSV 1062/5 (1834). *Espediente d diligencias en solicitud del permiso para construir un algibe que despues se canvió con la d tres cisternas; cuentas d su coste y otros varios papeles relativos al mismo asunto.*

AMSV 390/3 (1903-1956). *Abastecimiento de agua* [carpeta].

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Gabriel, *des Molinet*

6. Paraules clau:

Usos		Titularitat	
Consum humà	Rentadors	Pública	
Vila			
Construccions associades		Conservació	
Calçada	Aqüeducte	Eixuta	Protegida

7. Classificació tipològica: qanat complex

Font de Can Toni Xerubinet

1. Localització: Son Servera - Pula

x: 533460 y: 4389080 z: 45

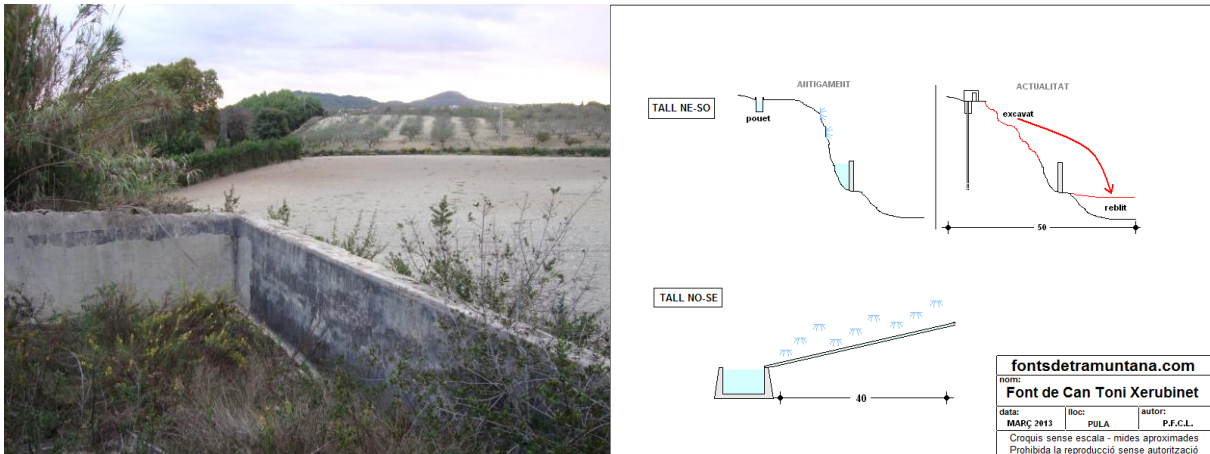
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de Can Toni Xerubinet

L'amo en Toni Xerubinet fou el propietari de les terres on neix la font a la segona meitat del segle XX. El malnom Xerubinet apareix a Son Servera ja al segle XIX, segurament relacionat amb Son Xerubí, propietat que al segle XV era de Xerubí Nebot.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font privada que es trobava a les terres del mateix nom, situades al final del camí dels Prats de Pula. Brollava a les penyes que dividien la propietat en una part elevada i una baixa.

L'aigua neixia en diversos brols al penya-segat i era recollida per una canal transversal que davallava fins a un safareig elevat. Des d'aquest safareig es regava un quartó (0,1775 ha) de terra.

No es conserven restes de la canal que recollia aigua dels brols al penya-segat. Dins el safareig ja hi ha nascut vegetació que ha romput l'entrespolat. Amb la realització d'obres per a extreure més aigua d'un pou proper la font s'assecà i, a més, es decidí elevar el terreny per sobre del nivell del torrent, afegint roca i terres extretes de les penyes on brollava l'aigua. Així, la font desaparegué definitivament.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.
www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Miquel, *Xerubinet*

6. Paraules clau:

Usos		Localització	
Hort		Espai transformat	
Titularitat		Conservació	
Privada		Eixuta	Desapareguda

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font de na Cotana

1. Localització: Son Servera - Pula

x: 533092 y: 4389115 z: 43

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

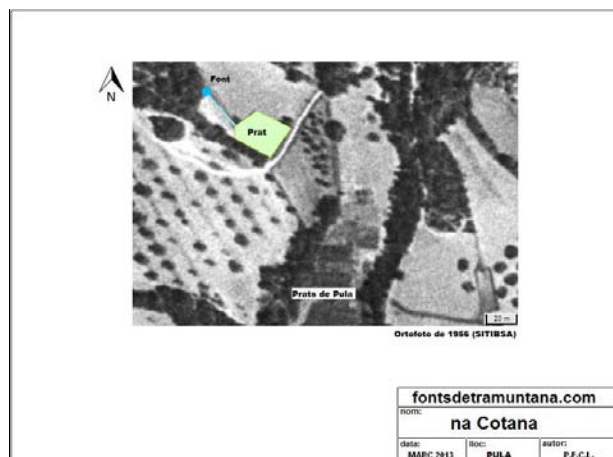
Font de na Cotana

Un dels informants, que l'any 2013 complia els 80 anys, afirma que na Cotana era tia de sa mare. Na Maria *Cotana* visqué a la primera meitat del segle XX a una caseta prop de la font, i s'encarregava del prat. El malnom Cotà / Cotana està recollit a Son Servera almenys des del segle XVIII.

Font des Prats d'en Llaneres

Els prats, a Mallorca, són terrenys regats directament per una font. Aquest prat rebia el llinatge d'un establidor que se n'encarregà abans de na Cotana. El llinatge Llaneres tan sols es recull a Son Servera a partir de la segona meitat del segle XIX.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Aquesta era una font de titularitat privada que aflorava a l'extrem nord de Pula, al costat esquerre del camí que es dirigia a Can Toni Xerubinet. El camí tenia una traçat diferent a l'actual.

Segons se sap, la font neixia dins un pou paretat de pedra en sec i sense coll del que sobreixia constantment l'aigua donant lloc a l'inici d'un torrentó. No es conserva cap resta de la font, que fou destruïda amb la construcció del camp de golf de Pula, inaugurat l'any 1995. Amb les posteriors remodelacions del camp de golf, el lloc on es trobava s'ha convertit en un oliverar.

L'aigua es desviava per algunes síquies per regar un petit terreny que no devia superar el mig quartó (900 m²). També s'acostaven a la font caçadors provinents d'Artà per caçar amb visc. Els caçadors aconseguien permís per caçar a canvi de netejar la font, que cada any s'omplia de vegetació.

S'ha recollit informació contradictòria, però sembla probable que l'aigua d'aquesta font arribés, també, al safareig triangular que hi havia al sud de la surgència.

5. Referències:

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado.*

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado.*

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca.* www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Jaume Nicolau, *de sa Punta*

Joan Servera, *de Fatget*

Gabriel, *des Molinet*

Gabriel Sancho, *de Son Bon Temps*

Antoni Servera Servera *Teula*

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Caça	Espai transformat
Titularitat		Conservació
Privada		Desapareguda

7. Classificació tipològica: pou

Font de sa Piqueta

1. Localització: Son Servera - Pula

x: 533241 y: 4389083 z: 40

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de sa Piqueta

També dita font de ses Piquetes, nom que rebia per haver-hi un conjunt de piques i abeuradors per a les ovelles, vaques i cavalls i de Pula.

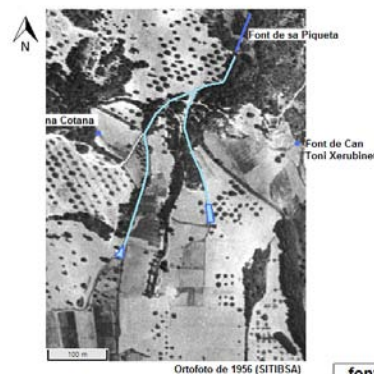
na Bernadeta

El topònim es refereix a la figura de Santa Bernadeta, que es troba a l'únic tram de la calçada que es conserva.

Font des Prat d'en Pou

Els prats, a Mallorca, són terrenys regats directament per una font. L'antropònim Pou el trobam com a malnom a Son Servera ja l'any 1766, com a llinatge no apareix fins el 1822.

3. Material gràfic:

fontsdetramuntana.com		
font:		
Font de sa Piqueta		
data:	loc:	autor:
MARÇ 2013	PULA	P.F.C.L.

4. Descripció:

La font de sa Piqueta, coneguda actualment com na Bernadeta, és una font privada que es troba a l'extrem nord del camp de golf de Pula, dins el que durant part del segle XX s'anomenà l'hort de n'Andreuva.

A l'actualitat no es poden distingir les estructures originals de l'ullal de la font i no se n'ha aconseguit cap descripció acurada. Sembla que es tractava d'una rasa que tallava el nivell freàtic. A la sortida de la rasa s'iniciava una calçada que regava els horts de Pula i ses Veletes, amb un total d'unes tres quarterades (2,13 ha). El lloc on naixia la font està cobert de vegetació, a excepció dels punts on hi ha les captacions d'aigua modernes que segurament l'han eixugada definitivament.

Hi ha poques restes observables a l'actualitat: uns pocs metres del mur de la calçada on s'hi col·locà una figura de Santa Bernadeta a mitjan segle XX i, fora del camp de golf, alguns trams dels darrers 100 m de la calçada que es dirigia al safareig de ses Veletes, que segurament fou l'espai irrigat original. El safareig es troba totalment cobert de vegetació.

Hi havia una gran conjunt de piques, de diferents dimensions, per abeurar les ovelles, vaques i cavalls de Pula. Era dins l'alzinar, uns 50 m abans d'arribar a les restes de la calçada que hi ha al camp de golf.

S'ha recollit informació contradictòria. És possible que l'aigua, en realitat, tan sols servís per regar els prats de ses Veletes, i no els situats a ponent, que potser rebien l'aigua de la font de na Cotana (SSE 1125-12).

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponimia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Jaume Nicolau, *de sa Punta*

Joan Servera, *de Fatget*

Gabriel Sancho, *de Son Bon Temps*

Antoni Servera Servera *Teula*

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Abeurada	Espai transformat
Titularitat		Construccions associades
Privada		Calçada
Conservació		
Desapareguda		

7. Classificació tipològica: desconegut

Font d'en Perllonga

1. Localització: Son Servera - Pula

x: 532845 y: 4388330 z: 38

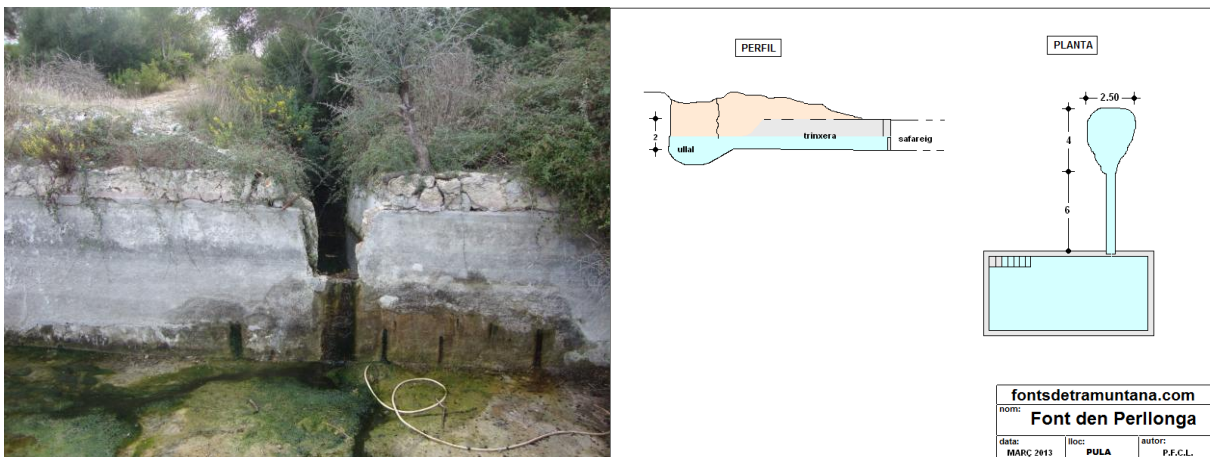
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font d'en Perllonga

El topònim es refereix a un dels dos encarregats d'establir les Rumies de Pula: en Sebastià Vives "Perllonga" (ca. 1876 - 1936). En Serra i en Perllonga realitzaren aquesta tasca i cadascú es quedà amb un terreny; en Perllonga trià aquest, on creia que es podria aconseguir treure aigua fent una font. El malnom Perllonga no s'ha pogut documentar a Son Servera abans del segle XX.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que es troba a la part baixa de les Rumies de Pula, entre el camí del mateix nom i el camí des Prats de Pula, a la base d'un putxet.

L'aigua neix dins un pou amb una profunditat de 3 m i una amplada de 2.5 m i una llargada de 4 m, excavat a la roca i sense paredar. Des d'aquest pou parteix una rasa amb una longitud d'uns 10 m fins arribar al safareig. Aproximadament la meitat de la rasa està entrespolada per evitar que l'aigua es torni a infiltrar a la terra. Des del safareig parteix una canal en direcció est; té un sobreexidor que envia l'aigua per un abelló fins a la síquia de ses Rumies.

El pou i el safareig estan en bon estat. Part de la rasa perd l'entrespolat que la protegeix posant en perill el cabal de la font. La canal que parteix en direcció est està rompuda i l'aigua es perd.

La font permetia regar almenys un hort de devers mitja quarterada (0,3 ha). El cabal pot arribar a ser important després de les pluges. És una de les poques fonts de la zona que no se solen eixugar mai, possiblement pel fet de trobar-se just per sota del camp de golf i rebre'n les filtracions del rec. Malgrat tot, actualment no s'aprofita.

Durant la darrera visita, a l'abril de 2013, s'hi observà un exemplar de cranc americà (*Procambarus clarkii*), espècie invasora declarada d'atenció preferent.

5. Referències:

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.
www.fontsdetramuntana.com.

FONTES ORALS:

Joan Servera, *de Fatget*

Gabriel Sancho, *de Son Bon Temps*

6. Paraules clau:

Usos	Cronologia
Hort	Documentada
Titularitat	
Privada	

7. Classificació tipològica: rasa

na Clot

1. Localització: Son Servera - Pula

x: 533119 y: 4388398 z: 30

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

na Clot

La font neix a un clot o forat excavat a la roca. Encara que no és segura la relació, es recull el topònim "na Clot" l'any 1697: "Jaume Guiscafrè [...] ha conduït molts d'anys el prat d'en Tarta, el prat d'en Perla, el camp Garrover, la rota Nova i na Clot, tot de la possessió del senyor Joan Massanet i Morei dita Pula." (GILI, 2007: 141).

Segons Antoni *Teula*, na Clot no era aquesta font, sinó el darrer dels prats de Pula que, actualment, formen part del camp de golf.

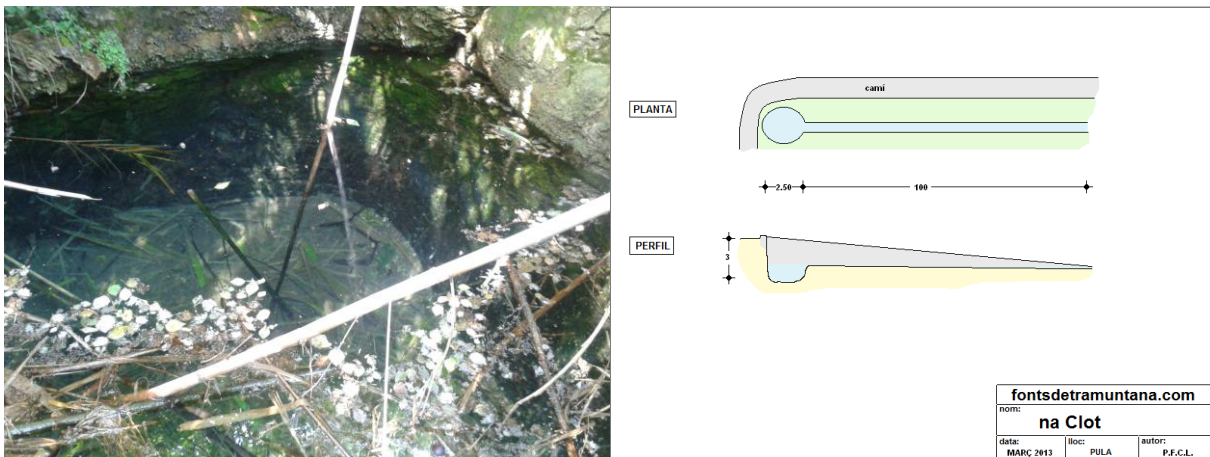
na Calapot

El topònim no s'ha recollit oralment i tal sols apareix documentat una vegada (SERVERA, 1996: 24). Probablement es referix als calàpots o calàpets que es poden trobar on hi hagi aigua dolça.

Font des Prat de Pula

Els prats, a Mallorca, són terrenys regats directament per una font. Devia regar els terrenys del mateix nom. Potser és resultat d'una confusió, perquè els prats de Pula es trobaven més amunt, a la zona on hi ha el camp de golf.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font de titularitat privada que se situa al final del camí dels horts de Pula, prop del torrent de Son Jordi i de la partió amb les terres de la possessió del mateix nom. Brolla ocasionalment però no s'aprofita.

L'aigua neix dins un pou amb una profunditat de 3 m i un diàmetre de 2.5 m, excavat a la roca i sense paretar. Al pou s'inicia una rasa amb una longitud de 100 m fins a permetre a l'aigua sortir a la superfície. El darrer tram de la rasa és de ciment i la resta de les estructures són de pedra amb morter. Mitjançant una calçada arriba a un safareig triangular a una distància de 24 m.

L'ull de la font està en bon estat en el moment de la visita, conservant aproximadament 140

cm d'aigua. La resta de la rasa és totalment reblida de vegetació, que no permet que l'aigua corri. La calçada està pràcticament desapareguda i el safareig és ple de vegetació. La seva aigua permetia regar mitja quarterada (0,3550 ha) entre el safareig i el torrent de Son Jordi. A l'actualitat el sistema està en desús.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Joan Servera, *de Fatget*

Gabriel Sancho, *de Son Bon Temps*

Antoni Servera Servera *Teula*

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada

7. Classificació tipològica: rasa

Font de sa Canal

1. Localització: Son Servera - sa Canal

x: 530385 y: 4386809 z: 70

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

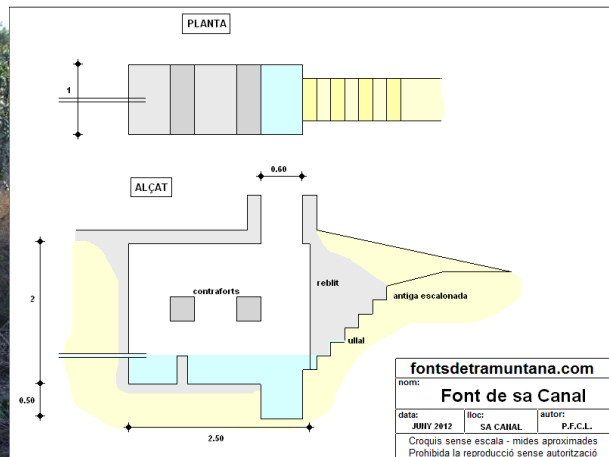
Font de sa Canal

Reb el nom de la possessió a la qual pertanyien aquestes terres abans d'establir-se.

Font des Rentadors

Des de l'any 1912, en què s'acabaren de construir els actuals rentadors, l'aigua de la font de sa Canal hi està canalitzada.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Font de titularitat pública, propietat de l'Ajuntament de Son Servera, situada dins el torrent de sa Canal, al costat de la carretera d'Artà i a uns 200 m dels Rentadors. És la més coneguda a Son Servera i, fins als darrers anys, solia tenir aigua sempre, però avui en dia hi ha èpoques en què és totalment seca.

L'aigua neix dins un pou rectangular amb una profunditat de 2,5 m, d'una amplada d'1m i d'una llargada de 2,5 m. El coll és de peces de marès, de forma quadrada amb 60 cm de costat. A l'interior, el pou té dos arc-botants amb la funció d'evitar que col·lapsi. És tot de marès a excepció del costat oest, que és un reblit de pedres i morter, i d'un pouet interior excavat a la roca i sense paretar. Al pou començava una canonada de plom, segons la documentació, fins a la pica exterior dels rentadors municipals. S'observa també un aljub dins del torrent de sa Canal i una canal, al mur lateral del torrent, que es dirigeix a un safareig situat 100 m més avall.

El pou on neix la font, la canonada i la pica exterior dels rentadors es troben en bon estat. Els rentadors s'han fet malbé i l'aigua que hi arriba es perd ràpidament. L'aljub que hi ha dins el torrent sembla que es conserva bé, però fa anys que no hi arriba l'aigua. La canal que parteix de l'aljub està en mal estat, parcialment desapareguda i coberta de vegetació.

Abans de la construcció dels rentadors, l'aigua de la font de sa Canal servia d'abeurada a la

gent que passava pel torrent, que s'usava de camí. S'observen restes d'una escalonada d'accés a l'aigua, picada a la roca, que fou reblida de pedra. Aquesta estructura forma part de l'estat original de la font "desde tiempo inmemorial": era una fonteta que neixia al llit del torrent formant una bassa a la que tothom tenia accés. A partir de 1905 es pensà en aprofitar-la per l'abastament dels nous rentadors municipals que es volien construir amb el llegat deixat per D. Pedro Orlandis Despuig. Finalment, l'obra s'acabà l'any 1912 amb un abeurador previ als rentadors on, en èpoques de sequera, la gent anava a cercar aigua per al seu consum amb bótes. Les aigües de la rentada anaven directament al torrent. Si hi havia sobrant d'aigua neta s'enviava per la canal abans descrita fins al safareig, des d'on es regava un hort amb una extensió aproximada de mitja quarterada (0,3550 ha). Si no hi arribava aigua, l'hort s'abastia amb l'aigua extreta de la seva sínia.

A l'actualitat tan sols és aprofitable l'aigua de la pica, però sembla que ja ningú n'hi va a cercar. El fet que la font s'hagi eixugat diverses vegades els darrers anys es pot relacionar amb la col·locació d'un motor a un pou situat a menys de 10 m de la font, a dins un hort. La propietat d'aquest hort tengué plets amb l'Ajuntament de Son Servera a la dècada de 1910 per l'aprofitament de l'aigua del pou. Segons la documentació, no es pot extreure aigua d'aquest pou per mitjans mecànics.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

GAYÁ, M. (1899). *Memoria Histórica del Poble de Son Servera*. Estampa de les filles d'en Colomar, Palma.

GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 0024/14 (1904-1905). *Expediente instruido para la construcción de unos Lavaderos Públicos por un legado hecho por D. Pedro Orlandis Despuig*.

AMSV 0024/32 (1905-1908). *Proyecto de lavadero público*.

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

6. Paraules clau:

Usos		Localització	
Hort	Abeurada	Torrent	Camí
Consum humà	Rentadors		
Titularitat		Construccions associades	
Pública		Hort tancat	
Conservació			
Protegida			

7. Classificació tipològica: pou albellonat

Font de s'Apotecari I

1. Localització: Son Servera - sa Canal

x: 530604 y: 4386791 z: 69

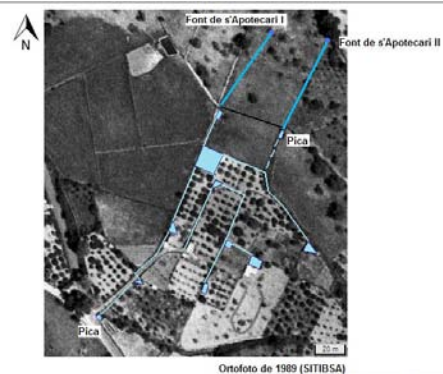
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de s'Apotecari

Els terrenys eren propietat d'un apotecari.

3. Material gràfic:

Ortofoto de 1989 (SITIBSA)

fontsdetramuntana.com		
font:		
Font de s'Apotecari		
data:	loc:	autor:
AGOST 2012	SA CABAL	P.F.C.L.

4. Descripció:

La Fonteta era propietat d'una comunitat de regants; es trobava entre les cases de sa Canal i Son Vell, al camí de na Magra. Es va eixugar a la dècada de 1970 amb l'obertura del sondeig de Son Comparet. Més tard, les seves estructures varen ser completament eliminades.

L'aigua aflorava dins un pou de petites dimensions, paredat de pedra en sec, que es trobava a la part inferior d'una era. Al pou s'iniciava una mina que no permetia el pas d'una persona per l'interior, i sortia a la superfície al marge inferior, a uns 67 m. L'aigua queia directament dins un safareig petit. Des del safareig sortia una canal d'uns 20 m cap al safareig gran dels horts i, des del safareig gran, cap a tot un conjunt de síquies. El sobrant acabava a una pica dins el torrent de sa Canal on podia abeurar tothom.

No es conserva cap resta del pou o de la mina. L'era tan sols es pot intuir per algunes pedres que semblen col·locades formant una circumferència i el marge on acabava la mina ha desaparegut. Es conserven els dos safareigs i la canal que els uneix, totalment coberts de vegetació i en molt mal estat. De la pica dins el torrent tan sols en queden restes de calç.

El primer safareig servia per regar el marge on es trobava la font, propietat de Jaume "Poll", que tenia dret d'aigua cada dilluns. La resta de la setmana es gestionava des del safareig gran, amb una comunitat de regants formada per 10 propietaris amb un total d'unes 2 quarterades (1,4 ha). Cap dels actuals propietaris entrevistats té coneixement de quins eren els drets de les seves terres sobre aquesta aigua.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Joan Servera, *de Fatget*

Antoni Servera Servera, *Monjo*

Miquel, *Guidó*

6. Paraules clau:

Usos		Titularitat
Hort	Abeurada	Comunitat
Era		
Conservació		
Eixuta	Desapareguda	

7. Classificació tipològica: qanat simple

Font de s'Apotecari II

1. Localització: Son Servera - sa Canal

x: 530663 y: 4386810 z: 71

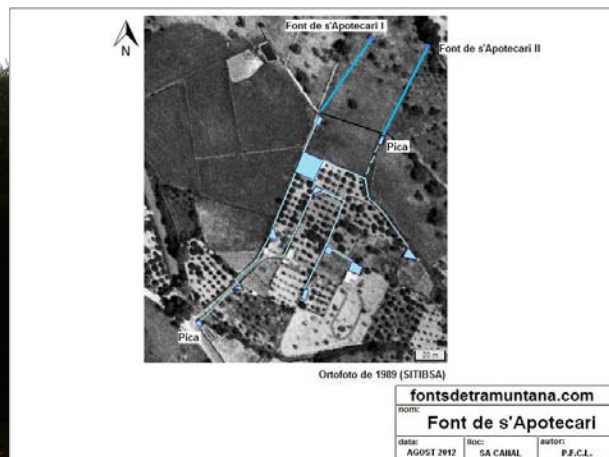
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de s'Apotecari

Els terrenys eren propietat d'un apotecari.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font privada que es trobava entre les cases de sa Canal i Son Vell, al camí de na Magra, prop de la font de s'Apotecari I (SSE 526 -18). Com l'anterior, es va eixugar a la dècada de 1970 a causa de l'obertura del sondeig de Son Comparet. Més tard les seves estructures varen ser completament eliminades.

L'aigua neixia dins un pou de petites dimensions, paredat de pedra en sec, que es trobava no gaire lluny d'un altre pou, molt més gran, que encara es pot localitzar, als peus d'on om (*Ulmus minor*) sec. Des del pou partia una mina, molt petita, que sortia a la superfície al marge inferior, a uns 60 m en línia recta. A la sortida de la mina s'iniciava una canal que en pocs metres acabava dins una gran pica que els veïnats utilitzaven per abeurar el bestiar els estius més secs. El sobrant es dirigia per una canal fins al safareig gran de l'hort de s'Apotecari.

De tot el conjunt de la font no se n'ha observat cap resta, encara que no es descarta que sota la vegetació pugui quedar alguna part de la pica o la canal.

Un informant indica que el pou que encara es pot veure era propietat de Can Morey (Son Vell), però estava expressament prohibit instal·lar-hi qualsevol tipus de maquinària i tan sols es podia treure l'aigua amb poals. Això era per evitar que la font s'eixugués.

5. Referències:

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Joan Servera, *de Fatget*

Miquel, *Guidó*

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Usos		Titularitat
Hort	Abeurada	Privada
Conservació		
Eixuta	Desapareguda	

7. Classificació tipològica: qanat simple

sa Font Gata I

1. Localització: Son Servera - sa Font Gata

x: 533487 y: 4390494 z: 90

Qualitat de les coordenades: aproximat

2. Toponímia:

Font Gata

El topònim sembla referit al fet que aquest broll solia aflorar cada vegada a un lloc diferent dins un mateix redol.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font privada que neixia per darrere les cases de sa Font Gata, a unes roques on sortia l'aigua tan sols els anys amb més precipitacions.

Antigament, no era aprofitada perquè brollava molt poques vegades i, a més, l'ullal no aflorava sempre al mateix punt. L'any 1940 es perforà un pou de 15 m de fondària a la zona de la font i els anys 1975 i 1999 s'aprofundí amb sondejos que arriben fins als 60 m.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

CARULLA, N.; PUIGSERVER, D. (2001). *Bases per una proposta de gestió integrada dels recursos hídrics del terme municipal de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponímia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Titularitat	Conservació
Privada	Desapareguda

7. Classificació tipològica: ullal lliure

Font de sa Jordana

1. Localització: Son Servera - sa Jordana

x: 529330 y: 4390201 z: 150

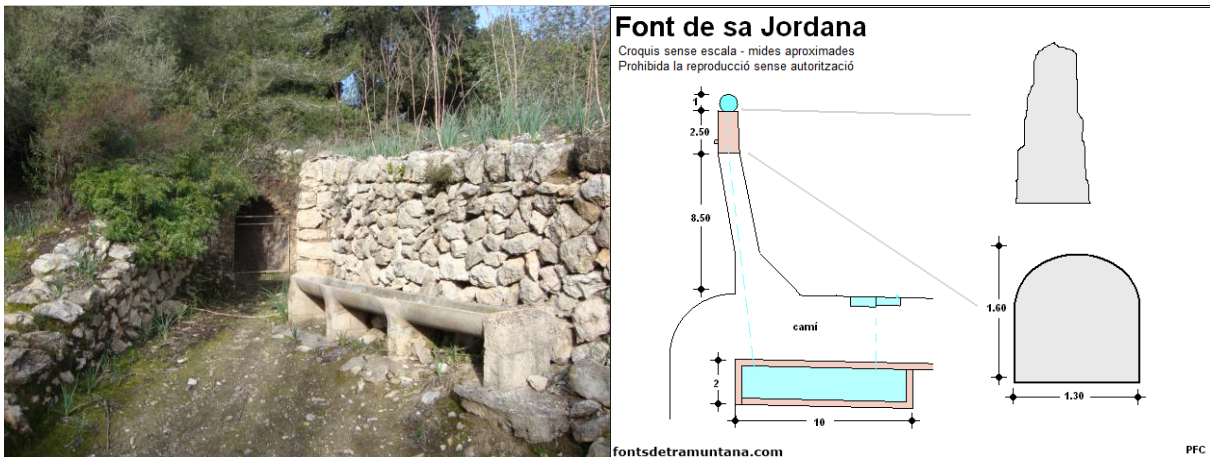
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de sa Jordana

Reb el nom de la possessió on es troba, possiblement una feminització del llinatge de Pere Jordà, un dels seus propietaris al segle XV.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font de titularitat privada que es troba al camí de sa Jordana, vora un hort tancat de la mateixa possessió. Brolla tot l'any i la seva aigua es pot aprofitar.

L'aigua neix a un pouet de poca profunditat al fons d'una rasa. El pou mesura 1 m de diàmetre i és paredat en sec. Està cobert per una capelleta també de pedra en sec i, alhora, la capelleta és al fons d'una capella de pedra i morter que cobreix els darrers 2,5 m de la rasa abans d'arribar a la font. A la paret de l'esquerra hi ha un petit armari i a la paret de la dreta hi ha inscrita, al morter, la data "1807", segurament l'any d'una reforma del conjunt. La rasa és paredada en sec i mesura, fins a la capella, 8,5 m de llarg fins al camí de sa Jordana. Des de la base del pouet surt una canal de pedra soterrada, ara amb una canonada a l'interior, que arriba fins al safareig, que està a l'altre costat del camí, ja dins l'hort tancat. Directament a dins el safareig arriba una altra canal des de davall el camí; aquesta aporta aigua només després de les plujes, procedent de les dues piques del camí, que s'omplen de l'aigua que brolla entre les pedres del marge. Dins l'hort hi ha uns pedrissos i una taula de pedra.

Tot el conjunt es troba en bon estat de conservació, encara que el safareig es pot veure amenaçat per la gran quantitat de vegetació que creix envoltant els seus murs.

Segons alguns autors, aquesta font i el seu hort són vestigis d'una antiga alqueria musulmana situada no gaire enfora. L'any 1747 sa Jordana tenia un hort destinat a producció de lleguminoses i hortalisses. Ja al segle XX, aquesta fonteta, encara que té un

cabal minso, servia per regar aproximadament un quartó (0,1775 ha), aproximadament l'extensió de l'hort tancat. A l'actualitat, ja no s'utilitza per regar, però una canonada de plàstic transporta part de l'aigua fins a un abeurador per a ovelles que és fora de l'hort. Es permet que la gent que passa pel camí begui de la seva aigua, com feien alguns veïnats de la zona de Son Gener antigament.

A més de la inscripció ja esmentada, hi ha diversos noms grafiats a les pedres que sobresurten del morter. Tots són a la part dreta de la capella, excepte un que es troba a la llosa del fons de l'armari. Estan parcialment esborrats i es fa difícil la seva comprensió, però encara es poden llegir els següents:

- "Anto[]arres y Anton[]ques 1932". "Antonio" apareix escrit almenys dues vegades més al costat de texts il·legibles.
- "Luís Barón 3-[]-1944"
- "Cebado por []"

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Son Servera (2010). *Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponímia de Mallorca : relació alfabètica de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

SEGURA, M.; VICENS, J. (1986). *Possessions de Mallorca*. Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Miquel Sureda *Blanc*

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Consum humà	Camí
Cronologia		Bibliografia
Islàmica		Específica
Titularitat		Construccions associades
Privada		Pedrís
		Hort tancat
Conservació		
Protegida		

7. Classificació tipològica: rasa

Font de s'Estepar

1. Localització: Son Servera - s'Estepar

x: 529729 y: 4388588 z: 100

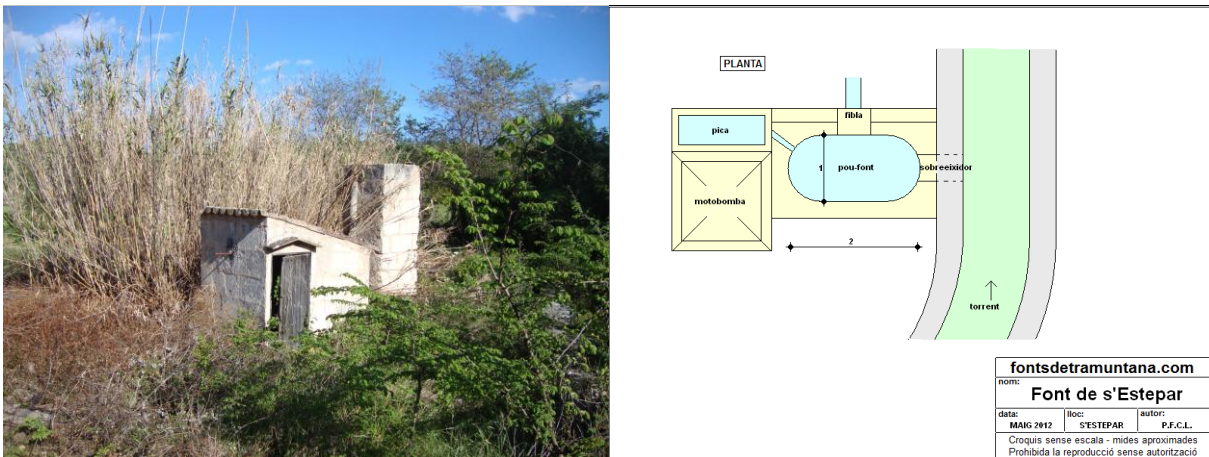
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de s'Estepar

Reb el nom de la possessió a la que pertanyien les terres on es troba. És possible que el nom provengui d'àmplies extensions poblades d'estepa que hi poguéssin haver existit.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

La font de s'Estepar era una font privada que es troba a la dreta de la carretera d'Artà just quan travessa el torrent de sa Coma des Grau, on naixia.

Sembla que era un ullal natural que sortia dins el torrent i era desviat cap a un hort on es regava devers una quarterada i mitja (1,066 ha).

A l'actualitat, el lloc on era la font està ocupat per un pou on s'instal·là una motobomba. El coll del pou té un sobreexidor per als moments en què la font brollava amb força i tornava a sortir per damunt (sembla que una de les darreres vegades degué ser l'any 1994). És seca i està totalment abandonada.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Germans, de Can Lluç

6. Paraules clau:

Usos	Localització
Hort	Torrent
Titularitat	Conservació
Privada	Desapareguda

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font de na Rabassa

1. Localització: Son Servera - Son Comparet

x: 531892 y: 4387387 z: 49

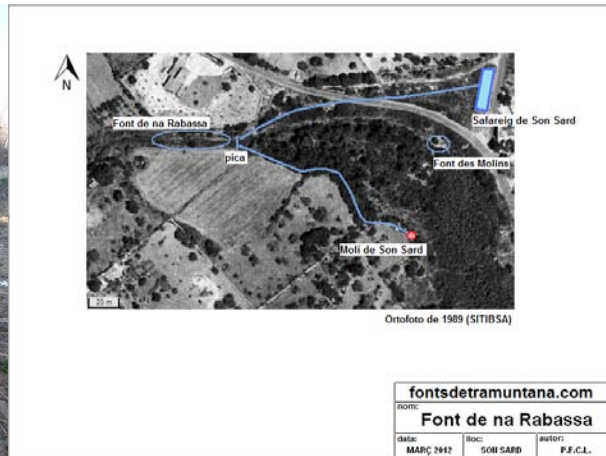
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de na Rabassa

L'Arxiduc Lluís Salvador l'anomena font d'En Rabassa. Na Rabassa és el nom d'una propietat entre Son Sard i Son Comparet, possiblement la mateixa que durant el segle XVI era de Jaume Rabassa (ARGEMÍ, 1997: 130).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font privada que es trobava dins el torrent dels Molins, a la dreta de la carretera de Son Servera a Capdepera. Fa anys que no brolla i el lloc on aflorava ha estat arrasat.

Es tractava d'un broll que naixia directament al llit del torrent. Fou eliminat per unes obres a la dècada de 1990. L'aigua corria pel torrent fins arribar a un salt d'aigua; sembla que el torrent en tenia diversos en aquest tram. Al salt hi havia una pica que la recollia. De la pica partien dues canals, una cap a cada costat del torrent. Una de les canals anava cap a l'esquerra (est), al safareig de Son Sard; l'altra, anava cap a la dreta (sud) al molí d'aigua de Son Sard.

De totes les estructures relacionades amb la font només es conserva un mur del safareig al costat de la carretera i, a l'altra part, alguns trams de la calçada que anava al molí, molt coberta de vegetació, i el molí, amb l'edifici i l'estructura del cup i el cacau ple de terra. Existeix una mina que acaba al torrent uns 150 m més amunt del lloc marcat, però no té res a veure amb la font.

L'aigua que arribava al safareig servia per regar terres de Son Sard, la que anava al molí de Son Sard s'unia després a la de la font des Molins (SSE 696-44). En total, es regaven d'aquesta font unes 8 quarterades (5,68 ha).

La font de na Rabassa sorgí a un lloc molt proper, si no exactament al mateix punt, on abans havia existit l'anomenada font de Banyeres (SSE 1347-42), que desaparegué amb una gran

revinguda del torrent al segle XVIII. La revinguda històrica que destruï la font de Banyeres se sol identificar amb la que es produí l'any 1893, però GAYÀ (1899) diu que fou "una horrorosa torrentada que hi hagué'n el sigle passat" i, per tant, no pot ser la mateixa. Per altra part, la Gran Enciclopèdia de Mallorca recull que la font de na Rabassa està documentada al segle XVI.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

DOLÇ, M. [Dir.](1989-1997). *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma, Promomallorca.

GAYÀ, M. (1899). *Memoria Històrica del Poble de Son Servera*. Estampa de les filles d'en Colomar, Palma.

HABSBURG, L.S. (1980-1993). *Las Baleares por la palabra y el grabado. Traducció, Carlos i Bárbara Sánchez-Rodrigo (per els toms I, II, III, IV, V, VI) i Josep Sureda i Blanes (tom VII)*. Palma : Caja de Baleares "Sa Nostra", 1980-1993.

SERVERA, M. (1992). "La font des Molins", a *sa Font*, 78, nov. de 1992. Pàg. 15.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Geroni Vives, *Fred*

Antoni Puig Palerm

Gabriel, *des Molinet*

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Molí d'aigua	Torrent
Cronologia		Bibliografia
Documentada		Específica
Titularitat		Construccions associades
Privada		Calçada
Conservació		
Eixuta	Desapareguda	

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font de Son Comparet

1. Localització: Son Servera - Son Comparet

x: 531689 y: 4386999 z: 40

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

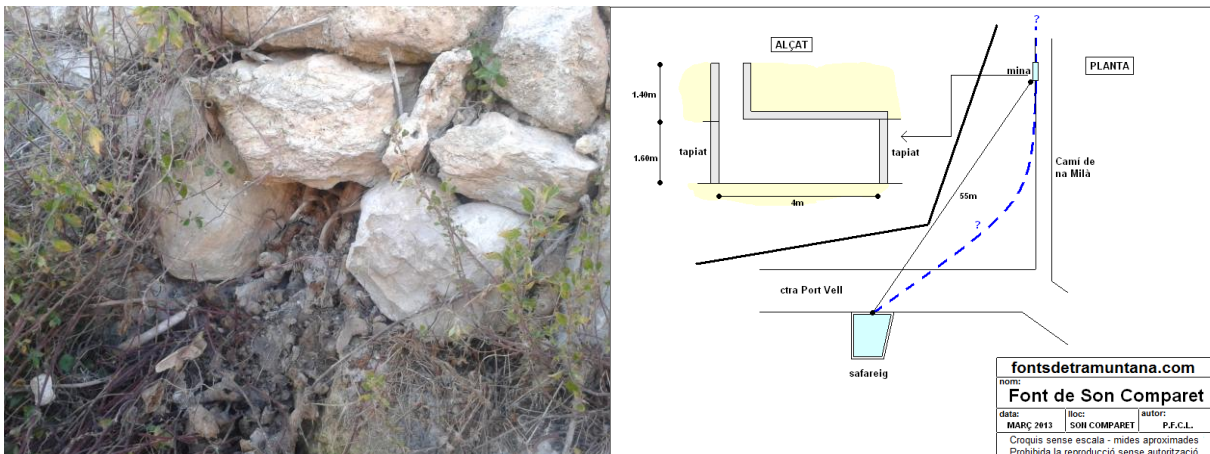
Font de Son Comparet

Reb el nom de la possessió a la qual pertanyien les terres on es troba. El malnom Comparet apareix relacionat amb una de les branques de la família Servera, almenys des de la primera meitat del segle XVII.

Font des Prat Aiguer

La font neix al Prat Aiguer, una coma coneguda perquè antigament era molt humida. El mateix topònim és utilitzat per a la propera font d'en Ros (SSE 595-24).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font privada que naixia a un pinaret de na Milà; la seva aigua arribava fins a l'hort que hi havia al costat de la carretera del Port Vell.

No sabem com era l'ull de la font. L'aigua davallava per una rasa sense paretar, paral·lela a l'actual camí de na Milà i finalment travessava la carretera mitjançant un petit albelló, que és la sortida que s'observa directament sobre el safareig.

El camí s'eixamplà cobrint la rasa, de la que actualment sols se'n pot observar un tram d'uns 4 m de llarg tapiat als dos extrems. Té amb una amplada aproximada d'1 m i una alçada de 160 cm. S'hi pot accedir per un petit pou que es deixà a un costat del camí. L'albelló que travessa la carretera és ple de canyes i el safareig ha estat utilitzat durant molt de temps per llençar-hi fems.

L'aigua s'utilitzava per regar una quarterada (0,71 ha) de Son Comparet, encara que era de cabal molt irregular i, normalment, molt prima. Fa anys que s'eixugà i tot el sistema es troba totalment abandonat.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.
www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Gabriel, *des Molinet*

Llorenç Bennàssar *Bou*

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada
Conservació	
Desapareguda	

7. Classificació tipològica: rasa

Font d'en Ros

1. Localització: Son Servera - Son Comparet

x: 531624 y: 4387069 z: 46

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font d'en Ros

Ros i Rossa són malnoms associats a la família Moll, establida almenys des de principis del segle XVIII a Son Servera.

Font des Prat Aiguer

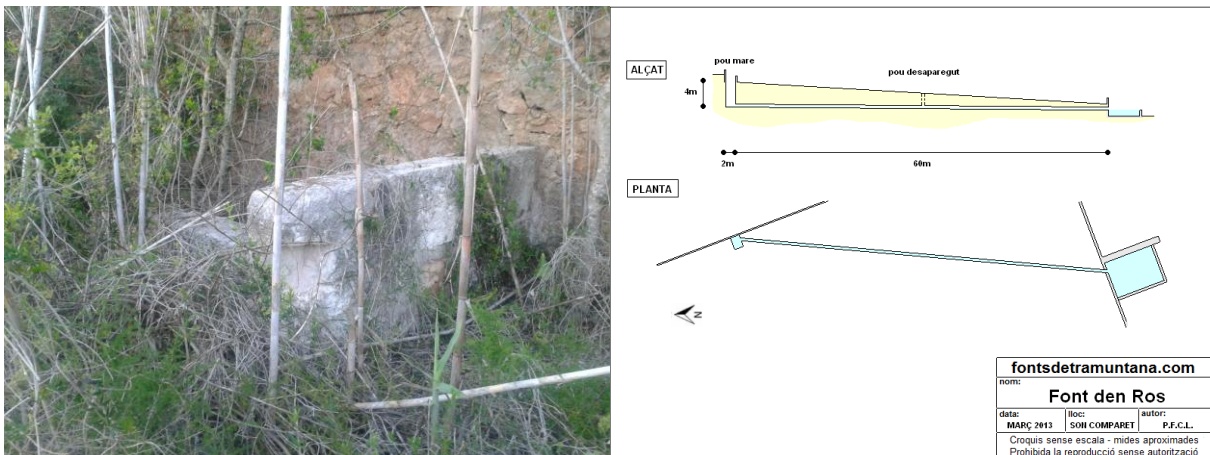
La pica d'aquesta font es troba a l'encreuament del camí des Prat Aiguer amb la carretera del Port Vell. Aquest nom és l'utilitzat a la documentació del segle XIX. A vegades, es confon amb la font des Molins (SSE 696-44).

El mateix topònim és utilitzat per a la propera font de Son Comparet (SSE 1079-23).

Font des Setrill

No és totalment segura la identificació del topònim amb aquesta font, perquè tan sols surt esmentat per CARULLA i PUIGSERVER (2001), sense indicar-ne la localització ni cap característica. Es Setrill és el nom que rebia el conjunt de voltes de la carretera de Son Servera al Port Vell, just on es trobava la pica que rebia aigua d'aquesta surgència.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font de titularitat privada que donava el seu sobrant per a ús públic a l'encreuament entre el camí del Port Vell i el camí del Prat Aiguer.

L'aigua naixia a un pou rectangular picat a la roca, sense paredar, amb unes dimensions de 2 m de llarg per 1,5 m d'ample. Al pou s'inicia una mina de pedra, coberta de lloses. Té forma rectangular, amb mesures entre 55 cm i 65 cm de costat. Surt a la superfície al marge inferior, a 65 m cap el sud. Aproximadament a mitjan recorregut existia un pou d'aireig de petites dimensions. A la sortida de la mina hi ha un partidor que permetia deixar caure l'aigua al safareig o desviar-la cap a la calçada, de 130 m de llarg, que arribava a una pica, al camí.

Dins el pou mare hi ha algunes restes de material que impedeixen observar l'inici de la mina. La mina es troba en bon estat en el tram final, però sembla que hi hauria almenys un tram esbaldregat. El safareig està cobert de vegetació i la calçada es troba en molt mal estat en tot el seu recorregut. La piqueta desaparegué amb la desviació del camí des Prat Aiguer, que uneix la carretera del Port Verd amb Son Comparet. A l'encreuament dels dos camins, en terra, sobresurten les restes de l'entrespolat d'un dels costats de l'antiga pica.

L'aigua d'aquesta font servia per regar aproximadament un quartó (0,1775 ha) i abeurar els animals que passaven pel camí del Port Vell.

Es documenta (AMSV 0024/42) que, dia 6 de gener de 1911, 25 veïns reclamaven que l'aigua tornés a arribar a la pica que hi havia al camí, que havia estat elevada juntament amb el camí degut a la construcció del nou pont sobre el torrent. L'ajuntament anima al propietari del *Prat Aigué* a augmentar el nivell de la canal per fer-la tornar arribar a la pica, i finalment es realitzaren les modificacions necessàries amb l'ajut del consistori.

Avui en dia, l'espai es troba totalment abandonat i la font no brolla. Funcionà almenys fins a la dècada de 1970; alguns veïnats també hi recollien aigua per beure.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

CARULLA, N.; PUIGSERVER, D. (2001). *Bases per una proposta de gestió integrada dels recursos hídrics del terme municipal de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

FONTS ORALS:

Antoni Servera Servera, *Monjo*

Gabriel, *des Molinet*

Llorenç Bennàssar *Bou*

Jeroni Sureda Tous *Moliner*

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Abeurada	Camí
Titularitat		Conservació
Privada		Eixuta

7. Classificació tipològica: qanat complex

Font de sa Murtera I

1. Localització: Son Servera - Son Corb

x: 532635 y: 4385901 z: 55

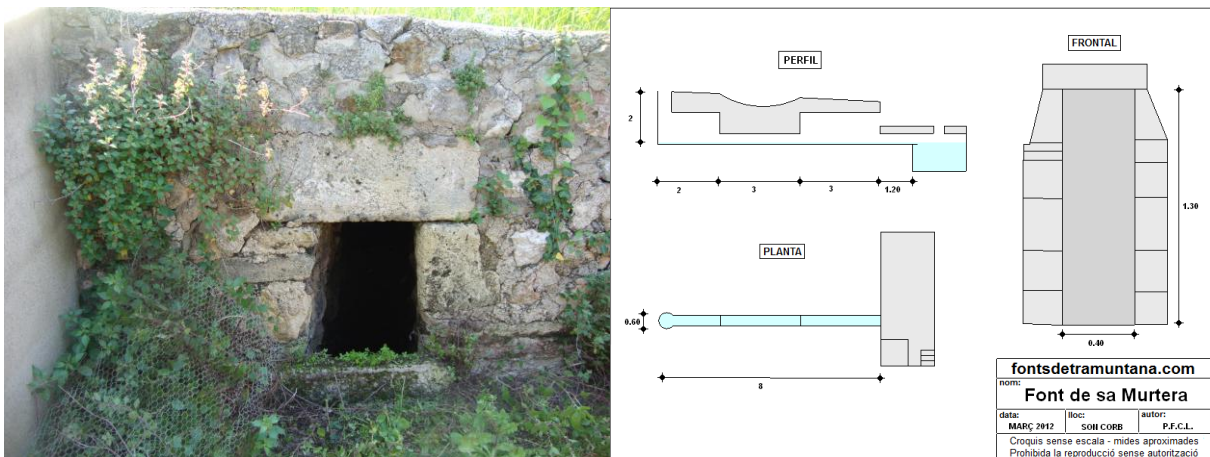
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de sa Murtera

És probable que rebés el nom per la presència de murta (*Myrtus communis*) a les proximitats.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que brolla a baix de les cases de Son Corb Vell, al costat de les restes d'una vaqueria, als marges del coster del Puig de Son Corb.

L'aigua neix a un pouet de 2 m de profunditat, fet de pedra en sec i reforçat amb obra moderna de ciment. Al pou comença una mina de 130 cm d'alt, 40 cm d'ample i 8 m de llarg. La part central de la mina, que passa per davall d'un camí, és molt més reduïda, feta de ciment i maons. La mina acaba al marge inferior, directament sobre el safareig que en recull les aigües.

Les estructures estan en bon estat. El centre de la mina sembla que es va esbaldregar i es reconstruí sense respectar els materials ni l'estructura original, però ara no s'observa perill de col·lapse. El safareig es troba en bon estat malgrat ha estat modificat.

Aquesta font servia per regar aproximadament un quartó (0,1775 ha), repartit pels tres marges inferiors al safareig. Actualment brolla i és aprofitada per a la casa.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada

7. Classificació tipològica: qanat simple

Font de s'Era

1. Localització: Son Servera - Son Corb

x: 532674 y: 4385826 z: 50

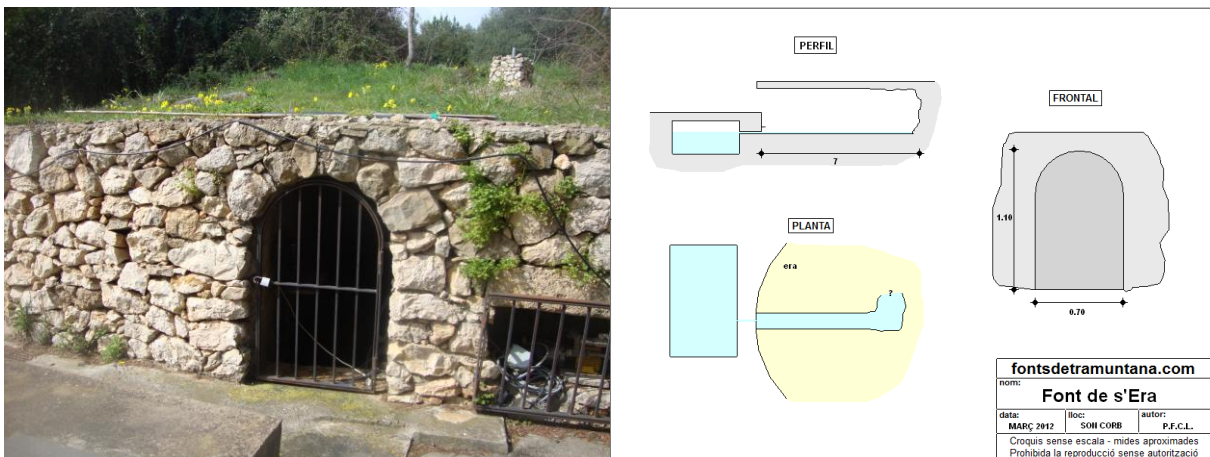
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de s'Era

S'aprofità la coberta de la font per construir una era a damunt.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

La font, de titularitat privada, brolla davall l'era de Son Corb Vell, no gaire enfora de la font de sa Murtera (SSE 1036 - 25).

Neix al fons d'una mina que surt a la marjada que sosté l'era. Es troba tancada amb una reixa i no ha estat possible l'accés a l'interior. Té una longitud d'uns 5 m cap al fons i després gira a l'esquerra. La mina, a excepció de la part inferior de la paret del fons, està feta d'obra moderna, encara que l'exterior està paredat com si fos tot en sec. Un part de l'aigua s'acumula a l'interior, però després cau directament dins el safareig que hi ha just davant la sortida.

El conjunt ha estat restaurat, intentant donar un aspecte tradicional a l'exterior de la mina. L'interior de la mina i el safareig han estat remodelats i no conserven les característiques tradicionals.

Antigament la font servia per regar una petit hort d'un quartó (0,1775 ha) repartit en dues o tres marjades. Avui en dia, sembla que s'utilitza per a la casa.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.
www.fontsdetramuntana.com.

6. Paraules clau:

Usos		Titularitat
Hort	Era	Privada

7. Classificació tipològica: font de mina

Font de sa Punta Roja

1. Localització: Son Servera - Son Corb

x: 532948 y: 4386674 z: 20

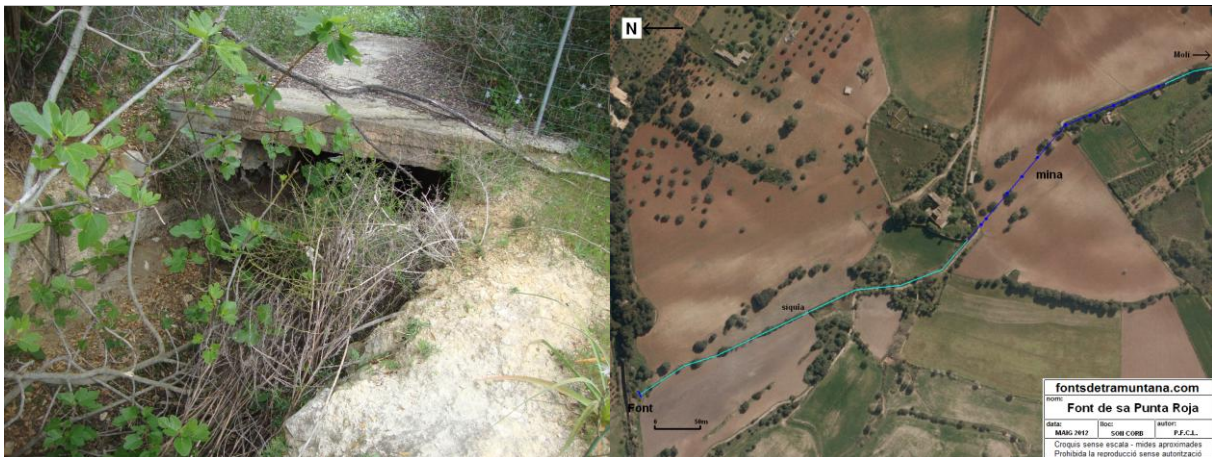
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de sa Punta Roja

La font reb el nom de la propietat on es troba. El topònim està relacionat amb el color de les roques que afloren prop de la mar.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És la font que es considerava la més cabalosa del terme de Son Servera durant el segle XX. És propietat privada, pertanyent a sa Punta Roja, malgrat és dins terres de Son Corb, a pocs metres de l'inici del Torrent Nou.

Es tracta d'una rasa on naixia l'aigua, perpendicular a la síquia, sense cap paredat ni restes d'entrespolat.

A partir de la font, l'aigua es dirigia cap al molí de sa Punta Roja i els prats de l'estany d'en Xinet a través d'una llarga calçada (1 km), de pedra i morter, amb un tram subterrani, excavat a la roca, de 300 m de longitud. La part soterrada compta amb 10 pous d'aireig, entre els quals destaca el primer, amb una placa de pedra amb la següent inscripció gravada, de la qual no s'ha pogut aclarir el significat, però que serveix per datar possibles modificacions a la font (1823):

L.A. D. G.

MDCCCXXIII

F.U.E.M.

És molt probable que aquesta placa es refereixi sols a l'excavació de la mina, que ja apareix representada al Parcel·lari de Pere d'Alcàntara Peña, l'any 1864, indicant que rebia el sobrant del molí de Son Corb. A més, a la mateixa cartografia no es representa la font de sa Punta Roja ni la calçada des d'aquesta fins a la mina.

La rasa on naixia la font està coberta de vegetació. La síquia fins a l'inici del tram soterrat

pràcticament ha desaparegut. El tram soterrat de la calçada té molts esbaldrecs. A l'exterior, els pous d'aireig es troben en bon estat. La calçada que circula en superfície es conserva en tot el seu recorregut fins a la bassa del molí, però plena de vegetació, i el molí ha estat transformat en vivenda. A davant les cases de sa Punta Roja, a l'altre costat del camí, es conserva el safareig regulador que acumulava l'aigua per regar els prats de s'estany d'en Xinet.

L'aigua d'aquesta font servia per regar unes 15 quarterades (10,65 ha) i per moure el molí de sa Punta Roja. L'espai regat estava format per un centenar de prats pels quals es pagava un lloguer anual. Aquest sistema de gestió funcionà fins a finals de la dècada de 1960 o principis de la de 1970. En aquell moment, per una part, deixà d'haver-hi llogaters per la disminució de la població dedicada al camp i el fort creixement de l'àrea turística de la badia de Son Servera i, per l'altra, la font deixà de brollar. L'aigua havia estat captada per un sondeig de la companyia Aguas Son Sard fet 300 m al nord de la font, dins Can Xinet.

Actualment, la rasa es troba seca i abandonada, però a 30 m a l'est hi ha un sondeig, propietat de sa Punta Roja, des del qual se subministra aigua a la urbanització d'es Port Verd. Les canonades d'aquesta nova captació passen per dins del tram subterrani antic.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Peña, Pere d'A. [Dir.] (1859-1860). *Registro que comprende el plano general parcelario estadístico del termino de Son Servera en escala 1/10.000 y los planos por secciones del mismo termino en escala mayor de 1/2.000 y 1/2.5000. Levantado enter 1859 y 1860 bajo la dirección de Pedro de Alcantara Peña*. 1 plànol general dividit en dues làmines de 82 x 133 cm i atlas compost de 14 plànols de les seccions. 1.400 x 900 mm. Escales 1:2.000, 1:2.500 i 1:10.000. Son Servera, Ajuntament de Son Servera. [Consultades les fotocòpies. Els originals es troben, actualment, en procés de restauració al taller de l'Arxiu del Regne de Mallorca].

FONTS ORALS:

Geroni Vives, *Fred*

Antoni Pons Nebot

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Molí d'aigua	Torrent
Titularitat		Construccions associades
Privada		Calçada
Conservació		
Eixuta		

7. Classificació tipològica: rasa

Font des Poll

1. Localització: Son Servera - Son Corb

x: 533051 y: 4386355 z: 20

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

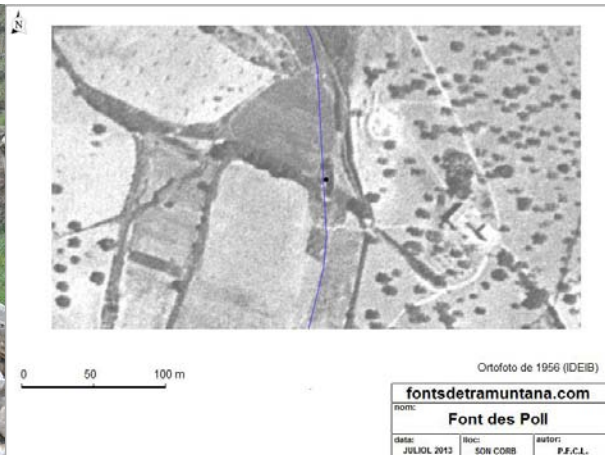
Font des Poll

L'ullal de la font es trobava envoltat d'alguns polls (*Populus alba*).

Font des Pois

Existeix la versió popular segons la qual reb aquest nom perquè era el lloc on el senyor de Son Corb anava "a pegar pois a sa criada".

3. Material gràfic:

fontsdetramuntana.com		
font: Font des Poll		
data: JULIOL 2012	lloc: SON CORB	autor: P.F.C.L.

4. Descripció:

La font és privada. Neix dins el torrent d'en Xinet a Son Corb. Els seus voltants han estat modificats per convertir l'espai en un jardí.

Era un ullal salvatge dins el torrent, un poc més avall del molí de Son Corb i prop de l'inici de la part soterrada de la calçada de la font de sa Punta Roja. Hi havia una bassa que en recollia l'aigua, on s'hi posaren alguns peixos. En algun moment, l'espai quedà abandonat fins que l'any 2002 es recuperà, fent-hi un jardí.

Avui en dia es pot accedir fins a la gran bassa on neixia la font. És possible que l'aigua no provengui de la font sinó d'algun pou.

FONTS ORALS:

Geroni Vives, *Fred*

Antoni Servera Servera, *Monjo*

Antoni Pons Nebot

6. Paraules clau:

Usos
Jardí

	Localització
	Torrent
Titularitat	
Privada	

7. Classificació tipològica: ullal anegat

sa Ufana

1. Localització: Son Servera - Son Janer

x: 529660 y: 4389219 z: 108

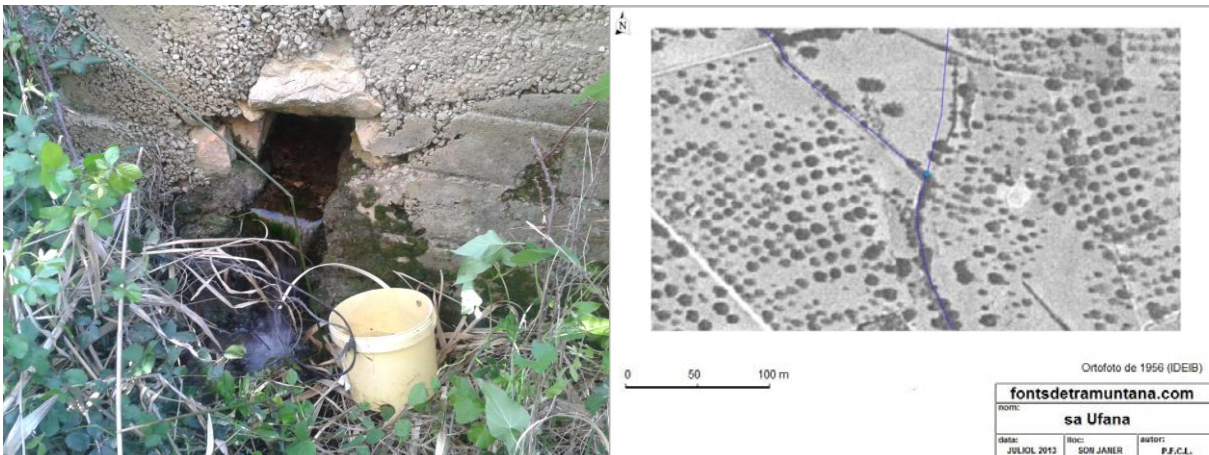
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Ufana

És dita sa Ufana perquè brolla amb molta força especialment després de les pluges.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Sa Ufana és un abelló per drenar un petit terreny contigu al torrent de Xiclati, dins el comellar que davalla de sa Jordana. Malgrat no sigui pròpiament una font, alguns veinats sí que ho consideren, perquè en moments de grans pluges arriba a aflorar a la superfície. A més, sembla que és aprofitada esporàdicament per abeurar.

L'aigua surt al torrent per una mineta que hi desemboca directament. La mineta és de pedra en sec, té forma quadrada, mesura uns 40 cm de costat i té una longitud que no s'ha pogut determinar. Sol brollar quasi tot l'any, però en els moments de grans pluges l'aigua aflora directament al terreny superior. El lloc on aflora es troba a 90 m al nord-est, just al costat del camí des Fornets, baix d'un ullastre.

El torrent du aigua gran part de l'any a partir de l'abelló. Existeix almenys una mina que acosta l'aigua del torrent al pou d'una sinya i és probable que n'hi hagi altres. Actualment, es torna infiltrar tota l'aigua, més o menys a l'alçada del pont del camí de Son Janer.

FONTS ORALS:

Miquel Sureda *Blanc*

6. Paraules clau:

Usos	Localització
Abeurada	Torrent

7. Classificació tipològica: ...

es Rajolí

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 535387 y: 4387550 z: 0

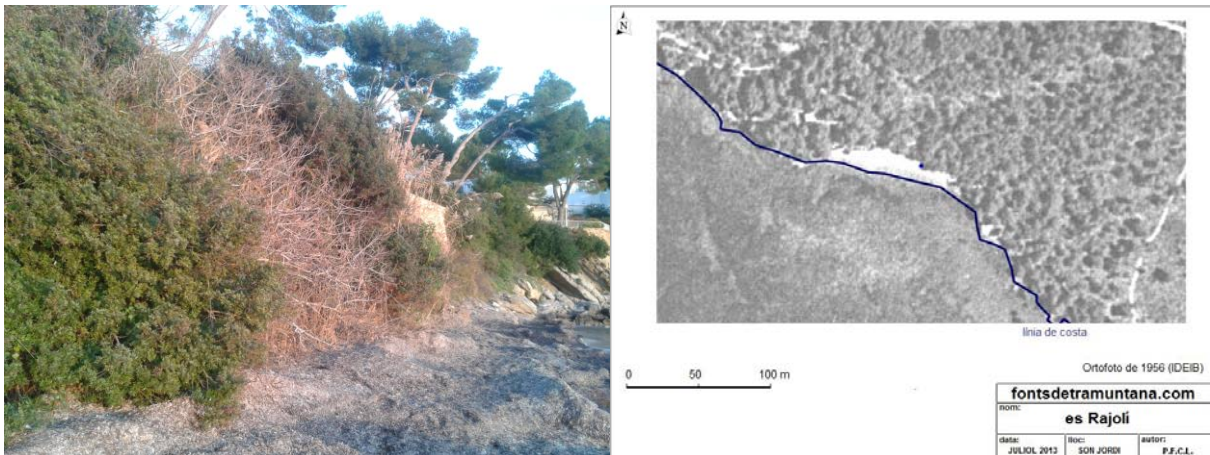
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Rajolí

És un topònim genèric que es refereix al fil prim d'aigua que és la mateixa font.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Es Rajolí és una fonteta d'ús públic, que neix a la base de les penyes, a la platja de la Costa dels Pins a la que dona nom (platja des Rajolí).

Brolla a devers 1 m d'alçada i forma alguns degotissos. La cala és voltada de penyes on abunden els travertins, resultat de la continuada caiguda d'aigua.

A l'actualitat, el lloc on neix la font es troba cobert de vegetació. Es pot reconèixer la seva localització perquè tan sols a 2 m de l'aigua i al mateix nivell de la mar creixen una figuera i tot un canyar. Sembla que es va eixugar, o almenys minvà molt el seu cabal i persistència, a partir de la perforació d'un sondeig a la casa que hi ha just damunt de les penyes de la cala. La casa s'anomena "el Manantial" i es troba al carrer de sa Font.

La seva aigua era utilitzada per beure per les gents que passaven per aquella zona, inclosos els pescadors: hi col·locaven una canya i feien que l'aigua caigués dins d'una gerra.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topogràfic Nacional 1:25.000*.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

SITIBSA (2006). *Mapa Topogràfic de les Illes Balears 1:5.000*.

FONTS ORALS:

Geroni Vives, Fred

6. Paraules clau:

Usos	Localització
Consum humà	Litoral
Titularitat	
Pública	

7. Classificació tipològica: degotís

Font de sa Marjal

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 534380 y: 4387769 z: 8

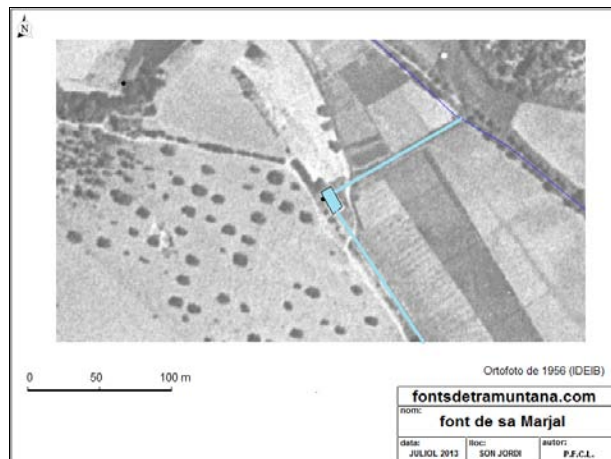
Qualitat de les coordenades: eteri

2. Toponímia:

Font de sa Marjal

Sa Marjal, terme que indica un lloc amb abundància d'aigua; és el nom del terreny on es troba la font, dins la possessió de Son Jordi.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

La font de sa Marjal era una font privada, situada a la part baixa de Son Jordi, al costat sud del torrent del mateix nom.

No s'ha pogut situar bé sobre el terreny. Una de les opcions que sembla més probable és que la font nasqués dins el torrent i fos desviada mitjançant un assut cap a la zona on es troba el safareig, prop de les cases de sa Marjal. Just a davant el safareig, a l'altre costat del torrent, hi ha un pou amb una canonada que funciona com a sobreeixidor, abocant el sobrant al torrent. Sembla que aquest pou aportà la seva aigua, durant alguns anys, al safareig.

Segons SERVERA (1996), era la font més cabalosa de Son Jordi; regava una extensió de 5 quarterades (3,55 ha).

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

FONTS ORALS:

ANÒNIM (ses Vinyotes, Son Servera)

6. Paraules clau:

Usos	Localització
Hort	Torrent
Bibliografia	Titularitat
Específica	Privada

7. Classificació tipològica: desconegut

Font de sa Murtera II

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 533340 y: 4388195 z: 23

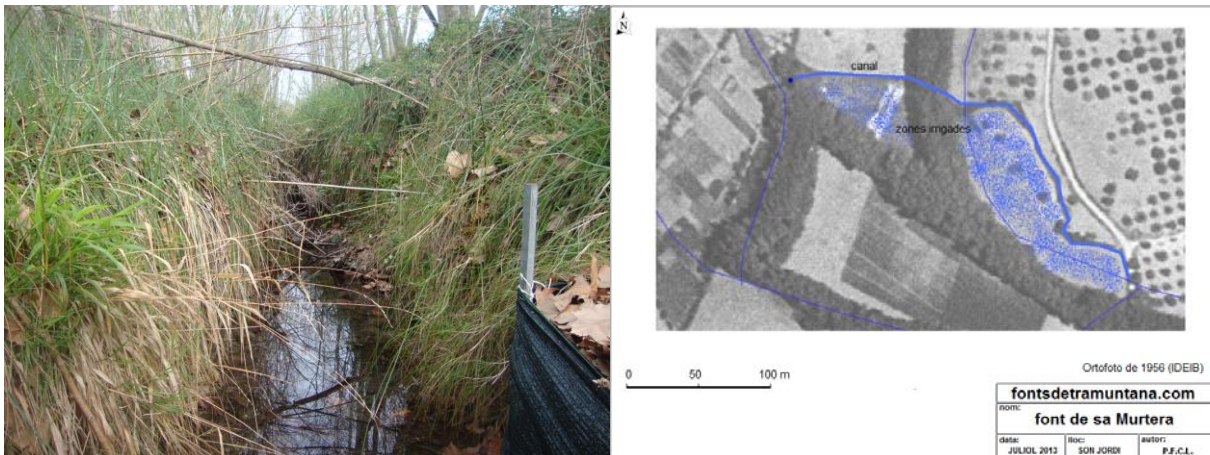
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de sa Murtera

És probable que rebés el nom per la presència de murta (*Myrtus communis*) a les proximitats.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que neix prop del torrent de Son Jordi, just a la partió entre les terres de la possessió de Son Jordi i les de Pula.

Segons s'ha pogut aclarir, brollava a dins o prop d'un pou, davall un marge. El treball de recerca de la font tan sols ha duit a localitzar un tram del torrent on l'aigua corre de forma contínua, a partir de l'aigua que sembla que reb d'un pou modern excavat no gaire enfora de les restes d'un marge.

A la fotografia aèria de 1956 s'observa que el marge o, com a mínim, una canal, arribava fins al camí de les cases de Son Jordi. En aquells moments es regaven sis quartons (1,06 ha) amb l'aigua de la font. Ara l'aigua cau al torrent i, des d'aquest punt fins a la mar, sol córrer tot l'any.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

FONTS ORALS:

ANÒNIM (ses Vinyotes, Son Servera)

Gabriel, *des Molinet*

6. Paraules clau:

Usos	Localització	
Hort	Torrent	Espai transformat
Bibliografia	Titularitat	
Específica	Privada	

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font de sa Perera

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 534127 y: 4388564 z: 29

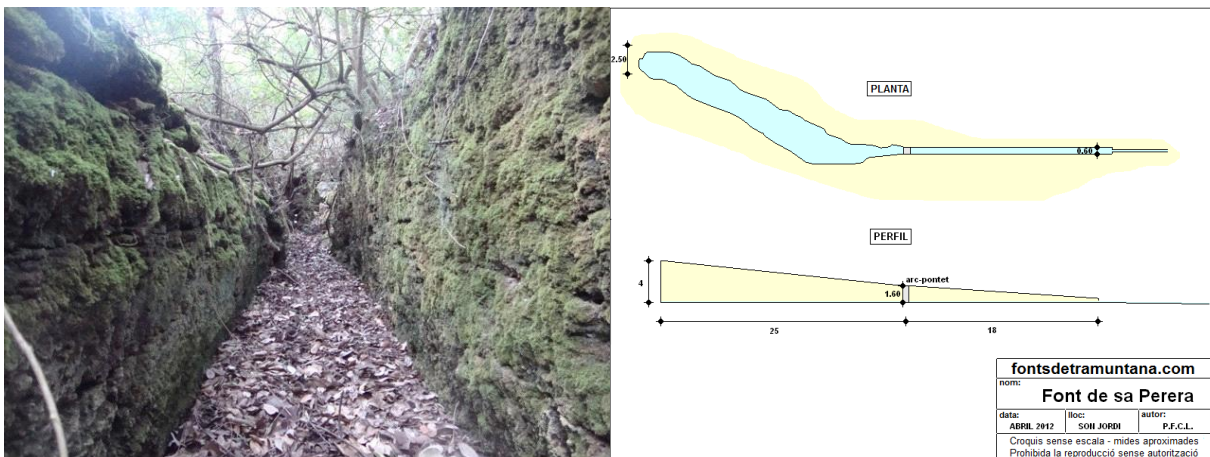
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de sa Perera

No s'ha pogut confirmar, però potser existia alguna perera (*Pyrus communis*) a les seves proximitats.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada localitzada a Son Jordi que fa anys que és seca i abandonada. Neixia al fons d'una rasa que té una longitud total d'uns 43 m de llarg, sense paredar en cap punt. El primer tram de la rasa mesura 25 m de llarg i té una forma irregular, amb una profunditat aproximada de fins a 4 m i una amplada variable des d'1 m fins a més de 2,5 m. El segon tram de la rasa té menys profunditat, amb un màxim de 160 cm i un mínim d'uns 40 cm. Les parets són verticals i llises, picades a la roca, i té una amplada fixa de 60 cm. Entre els dos trams hi ha un petit pont de pedra que permet travessar la trinxera, encara que és possible que la seva única funció fos evitar l'esbaldrec de les parets. A la sortida de la trinxera s'inicia una canal que arribava a un safareig situat a uns 450 m. Avui en dia, la trinxera es troba enmig d'un bosc, a una zona abandonada. El primer tram és ple de vegetació i es fa molt complicada la seva observació. La canal fins el safareig ha desaparegut en pràcticament tot el seu recorregut. El safareig es troba parcialment cobert de vegetació. Antigament, servia per regar uns sis quartons (1,06 ha) a la zona més propera al torrent de Son Jordi.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponimia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

ANÒNIM (ses Vinyotes, Son Servera)

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Usos	Bibliografia
Hort	Específica
Titularitat	Construccions associades
Privada	Calçada
Conservació	
Eixuta	

7. Classificació tipològica: rasa

Font de sa Vaca

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 533562 y: 4388859 z: 37

Qualitat de les coordenades: eteri

2. Toponímia:

Font de sa Vaca

També anomenada font de ses Vaques. Sembla que hi havia un cocó on, quan rajava aigua, s'usava per abeurar.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que neixia no gaire enfora de les cases de Son Jordi, dins un cocó, prop d'alguns surers (*Quercus suber*). No s'aprofitava perquè només aflorava després de pluges molt importants, quan totes les altres fonts de Son Jordi ja brollaven amb força.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponimia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado.*

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Titularitat
Privada

7. Classificació tipològica: ullal lliure

Font d'en Janer

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 533839 y: 4388017 z: 11

Qualitat de les coordenades: eteri

2. Toponímia:

Font d'en Janer

El llinatge Janer està documentat a Son Servera almenys des de principis de segle XVI i fins a la primera meitat del segle XVII. A partir del segle XVIII, es documenta tan sols com a malnom, relacionat amb la família Ballester.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

De la font d'en Janer sols se sap que naixia dins Sant Jordi. Servia per regar aproximadament mig quartó (0,0887 ha). L'any 1996 ja tan sols en quedaven algunes restes.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada
Conservació	
Desapareguda	

7. Classificació tipològica: desconegut

Font des Garrover d'en Xinet

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 534047 y: 4388276 z: 15

Qualitat de les coordenades: eteri

2. Toponímia:

Font des Garrover d'en Xinet

La font brollava devora un garrover (*Ceratonia siliqua*) on en Xinet hi amagava la seva beguda.

Font d'en Xinet

El malnom Xinet es documenta a Son Servera a partir de la primera dècada del segle XIX.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font d'ús privat que brollava dins Son Jordi. Tan sols s'ha pogut recollir informació general sobre la font. Sembla que naixia davall un garrover, no gaire enfora del safareig de la font de sa Perera (SSE 329-33), on potser arribava l'aigua.

Un dels informants no coneix la font de sa Perera i pensa que és la mateixa. L'altre afirma amb seguretat que eren dues fonts diferents. En tot cas, és també possible que la font des Garrover d'en Xinet sigui la mateixa que la font d'en Janer (SSE 1346-35).

FONTS ORALS:

Gabriel, *des Molinet*

ANÒNIM (ses Vinyotes, Son Servera)

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada

7. Classificació tipològica: desconegut

Font des Xingarrí

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 534935 y: 4388101 z: 19

Qualitat de les coordenades: aproximat

2. Toponímia:

Font des Xingarrí

També dita font de na Xingarrí. Es desconeix l'origen i el significat d'aquest topònim. Potser es podria relacionar amb la *xanga*: "cadascun dels pals que a poc centímetres d'altura tenen un tascó o regruix que serveix de suport als peus d'una persona perquè aquesta pugui caminar per llocs fangosos sense mullar-se o embrutar-se els peus" (DCVB).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font de titularitat privada situada dins Son Jordi, a les terres dites es Xingarrí, on ara hi ha el Golf Son Servera.

Segons la poca informació recollida sobre la font des Xingarrí, es tractaria d'una rasa semblant a la de la font de sa Perera, també dins Son Jordi.

Era utilitzada per regar unes tres quarterades (2,13 ha). Actualment, no se'n pot observar cap resta perquè en el seu lloc i a la zona que regava va ser construït el camp de golf de Son Servera l'any 1967.

No s'ha pogut aclarir la localització exacta de la font, però sobre la fotografia aèria de l'any 1956, sembla distingir-se una trinxera amb una longitud de fins a 70 m i un safareig que encara existia l'any 1989.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponímia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado.*

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250.* Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Geroni Vives, *Fred*

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Usos	Localització
Hort	Espai transformat
Bibliografia	Titularitat
Específica	Privada
Conservació	
Desapareguda	

7. Classificació tipològica: rasa

na Reus

1. Localització: Son Servera - Son Jordi

x: 533307 y: 4388078 z: 20

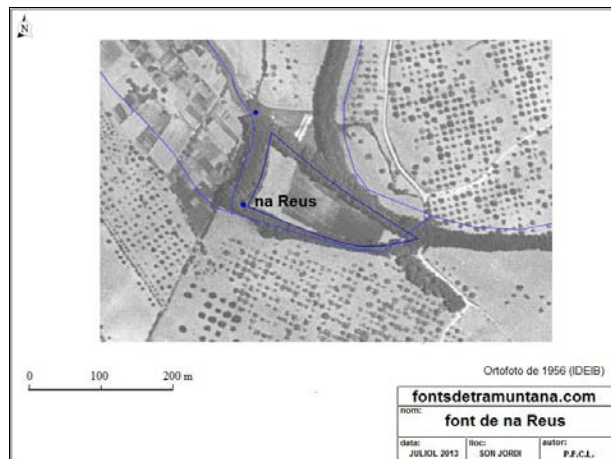
Qualitat de les coordenades: exacte

2. Toponímia:

na Reus

Probablement sigui resultat de la feminització d'un topònim anterior. Ja a l'any 1682, es parla del Prat de na Reus a Sant Jordi (GILI, 2007: 139).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Segons Jeroni *Moliner*, que treballà amb el seu pare al prat de na Reus a la dècada de 1950, la font era privada i estava situada dins Son Jordi.

Com es pot observar a la fotografia aèria de 1956, el prat de na Reus és un espai triangular totalment tancat de plataners (*Platanus hispanica*), al costat de migjorn del torrent de Sant Jordi. Al vèrtex sud-occidental del prat hi neixia la font de na Reus, a la base d'un gran marge, i abocava la seva aigua directament a una síquia que es dirigia cap al nord. A partir de la síquia es regaven poc menys de dues quarterades (1.42 ha) i el sobrant arribava al torrent de Sant Jordi. Tenia un cabal molt important i constant.

Actualment es manté l'espai triangular de plataners. El marge al que naixia la font es troba en mal estat, parcialment esbaldregat i recompost. No s'observen restes de la font, encara que la síquia s'intueix entre la vegetació.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

FONTS ORALS:

Jeroni Sureda Tous *Moliner*

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font de Son Pentinador

1. Localització: Son Servera - Son Pentinat

x: 531729 y: 4388466 z: 75

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

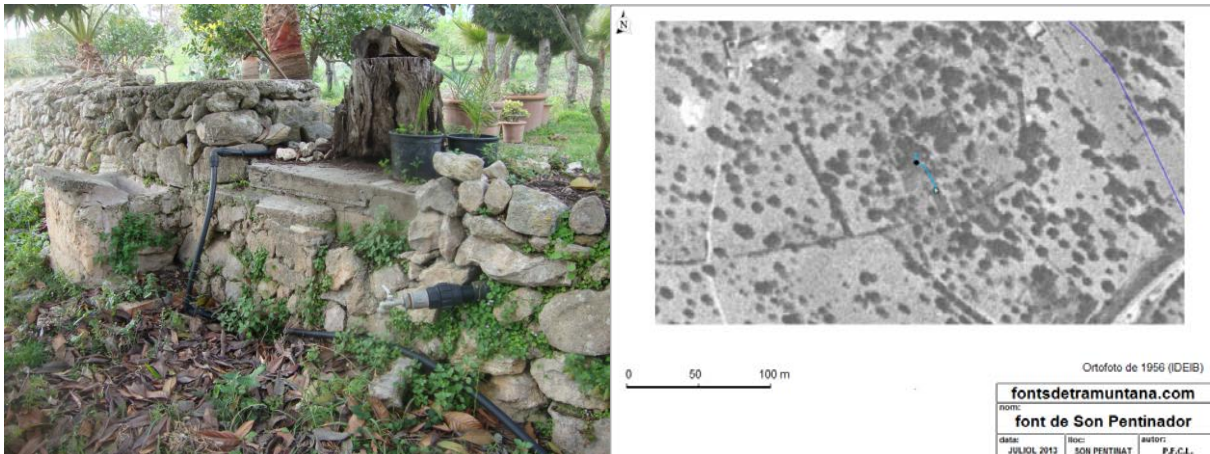
Font de Son Pentinador

El topònim es refereix a la propietat on es localitza la font, segregada de Son Pentinat. El malnom es documenta a l'inici del segle XVIII en relació a "un tal Mulet, àlies Pentinat" (GILI, 2007: 141), de llavors ençà ha anat sempre lligat a una branca de la família Nebot. El malnom Pentinador no apareix fins a l'inici del segle XIX, relacionat amb el llinatge Pou.

Font de Can Pejulí

Fou propietat de l'amo en Joan "Pejulí". El malnom és documentat al segle XIX com a "Pajulí" i, al segle XVIII, "Pujulí" i "Pujolí". Segurament derivat del malnom, també documentat al segle XVIII, "Pujol".

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És la font que neix vora les cases del mateix nom, a les quals pertany la seva titularitat. Brolla ocasionalment i la seva aigua és aprofitada.

La font aflorava davall d'una gran roca a l'inici d'una rasa no gaire fonda i amb una longitud d'uns 15 m. Des de la sortida de la rasa, l'aigua corria per una canal fins a un petit safareig, 25 m enfora, al marge inferior. Ara, el que devia ser la rasa es troba totalment cobert, però encara s'observa, a la base del marge, com en surt una canonada i l'aigua arriba a la canal i al safareig. El safareig actual (4 m x 8 m), es troba sobre l'antic, que era quadrat i mesurava uns 350 cm de costat.

L'aigua s'utilitzava per regar un quartó (0,1775 ha) i avui en dia també s'aprofita per regar.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

CARULLA, N.; PUIGSERVER, D. (2001). *Bases per una proposta de gestió integrada dels recursos hídrics del terme municipal de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.
www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

ANÒNIM (ses Vinyotes, Son Servera)

Antoni Servera Servera, *Monjo*

Rafel, *de Can Passol*

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada

7. Classificació tipològica: rasa

Font d'en Massanet

1. Localització: Son Servera - Son Pentinat

x: 531479 y: 4388871 z: 82

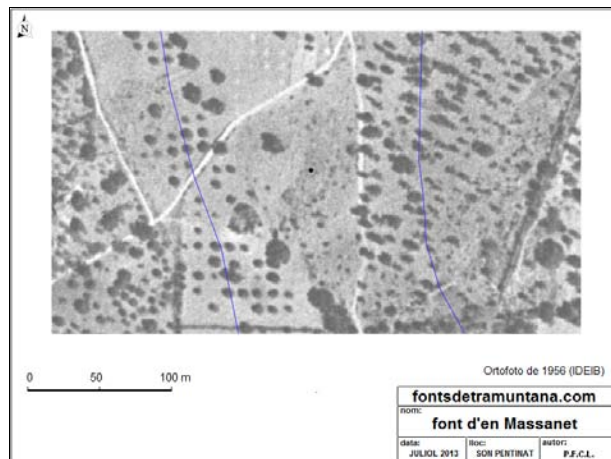
Qualitat de les coordenades: aproximat

2. Toponímia:

Font d'en Massanet

El llinatge Massanet és un dels més comuns a Son Servera. La família Massanet habitava una de les 15 cases existents al llogaret l'any 1662.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font situada dins Son Pentinat, possessió a la qual pertanyia. Se sap que a aquelles terres hi havia la font d'en Massanet i la des Secretari (SSE 1350-41), però no s'ha pogut aclarir quin topònim correspon a les fonts que s'han visitat.

La font d'en Massanet es trobava prop de l'entrada a la finca, a la dreta del camí i devora un gran pi. Era un pou que havia estat una font per regar l'Hort Vell. No sabem si antigament sobreeixia l'aigua per damunt del pou, o aquesta estructura era ja el resultat de la substitució de la font original.

L'aigua d'aquesta font servia antigament per regar devers un quartó (0,1775 ha), però l'any 1956, observant la foto aèria, ja sembla abandonada.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

FONTS ORALS:

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada

7. Classificació tipològica: pou

Font des Secretari

1. Localització: Son Servera - Son Pentinat

x: 531528 y: 4388636 z: 78

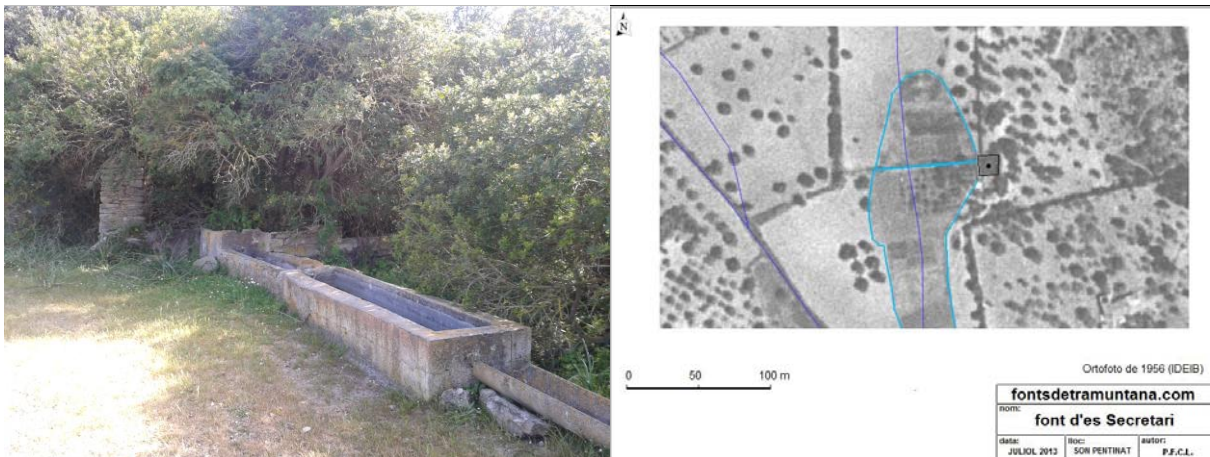
Qualitat de les coordenades: aproximat

2. Toponímia:

Font des Secretari

Probablement fou propietat d'algun secretari de l'Ajuntament de Son Servera, però no s'ha pogut confirmar.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Era una font situada dins Son Pentinat, possessió a la que pertanyia. Se sap que a aquelles terres hi havia la font d'en Massanet (SSE 1352-40) i la des Secretari però no s'ha pogut aclarir quin topònim correspon a les que s'han visitat.

La font des Secretari es trobava a l'hort de Son Pentinat, a la dreta del camí en direcció a Binicanella. No sabem res de quina era l'estructura original. Avui en dia, hi ha un conjunt format per un pou, de gran profunditat, amb diversos abeuradors i dues piques al seu voltant. A uns 20 m hi ha una caseta amb les restes de dues motobombes i un altre pou de grans dimensions. Sembla que el pou formava part de l'estructura d'una sínia amb anterioritat a la col·locació de les motobombes. Hi ha també un gran safareig.

L'aigua d'aquesta font servia antigament per regar devers un quartó (0,1775 ha), però l'any 1956, segons es pot veure a la fotografia aèria, ja havia estat modificada i existien les estructures que podem observar ara.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

FONTS ORALS:

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Usos	Localització
Hort	Espai transformat
Titularitat	
Privada	

7. Classificació tipològica: desconegut

Font de Banyeres

1. Localització: Son Servera - Son Sard

x: 531980 y: 4387397 z: 43

Qualitat de les coordenades: aproximat

2. Toponímia:

Font de Banyeres

"Banyeres figura en el llibre del Repartiment amb el nom de Albainmeira i Albeineta" (GILI, 2007: 80). Es pot relacionar el topònim amb el "balnearia" romà, parcialment excavat l'any 2012, que hi ha a pocs metres del llit del torrent on neix la font.

Font des Molins

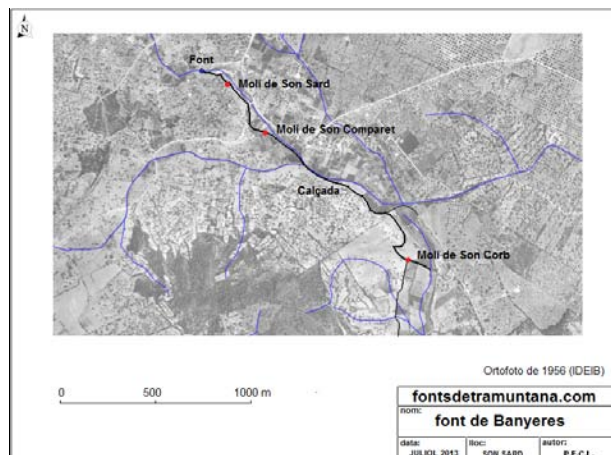
L'aigua de la font de Banyeres permeté moure durant segles els molins de Son Sard i Son Comparet. Potser a la seva darrera època també arribà al molí de Son Corb.

GILI (2007: 104) documenta aquesta denominació l'any 1761: "*que no gosin regar de l'aigua de la font dels Molins o de Banyeres [...]*."

Font d'en Senega

El llinatge o malnom Senega es documenta al segle XVII, a diferents termes relacionats amb el molí d'Avall de Banyeres (molí de Son Comparet): font d'en Senega (1633) i molí d'Avall d'en Senega (1637) (GILI, 2007: 104). Sembla que tan sols es pot referir a la font de Banyeres.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

A l'antiguitat aquesta fou la font més important del terme; naixia al llit del torrent des Molins. Fou destruïda per una gran torrentada al segle XVIII, o fins i tot abans, i substituïda per dos brolls que nasqueren dins el mateix llit del torrent i rajaren fins al segle XX: la font des Molins (SSE 696-44) i la font de na Rabassa (SSE 218-22).

L'aigua serví per moure diversos molins d'origen islàmic, que avui en dia es poden identificar com el Molí de Son Sard i el Molí de Son Comparet, a més de regar una important extensió de terreny. Per poder moure els molins, l'aflorament s'havia de trobar a les proximitats de l'actual font de na Rabassa, més avall ja no hagués servit al primer molí.

Les restes que han perdurat fins al segle XXI, permeten assegurar que l'aigua d'aquesta

font, juntament amb la de les seves successores, s'ha aprofitat, potser ininterrompudament, durant, almenys, dos mil·lennis. Per entendre la importància d'aquesta font i l'aprofitament de la seva aigua al llarg de la història, podem realitzar un petit repàs als jaciments arqueològics localitzats a les seves proximitats:

- A la veïna possessió de Pula es troben restes d'un conjunt talaiòtic amb estructures monumentals.
- A menys de 500 m de la font es troben les Coves des Torrent, datades al talaiòtic final, on s'han trobat, també, restes d'enterraments d'època romana.
- Durant l'estiu de 2012 s'excavà un petit espai, entre el molí de Son Sard i el molí de Son Comparet, on es localitzaren les restes d'uns banys romans (*balnearia*). Concretament s'identificà el *caldarium*, i habitacions annexes, en un punt per on passa la calçada dels molins.
- Segons Jeroni Sureda *Moliner*, l'any 1956 es trobà una moneda romana al turó just sobre la font i els banys. Allà mateix, en el moment de la construcció dels fonaments de l'edifici que ara hi existeix, es pogueren observar restes del que podria haver estat una vil·la romana.
- Els molins de Son Sard i de Son Comparet s'identifiquen amb els molins de Banyeres, d'origen andalusí, dins l'alqueria que al Llibre del Repartiment s'anomena *Albajnaira* o *Albaynhayra*. Els molins de Banyeres apareixen, amb aquesta denominació, a documentació diversa entre l'any 1233 i l'any 1633 (GILI, 2007).

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesis de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

GAYÁ, M. (1899). *Memoria Històrica del Poble de Son Servera*. Estampa de les filles d'en Colomar, Palma.

GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

FONTS ORALS:

Jeroni Sureda Tous *Moliner*

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Molí d'aigua	Torrent
Cronologia		Bibliografia
Islàmica		Específica
Titularitat		Construccions associades
Privada		Calçada
Conservació		
Desapareguda		

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font de l'amo en Pere Posader

1. Localització: Son Servera - Son Sard

x: 533166 y: 4387116 z: 29

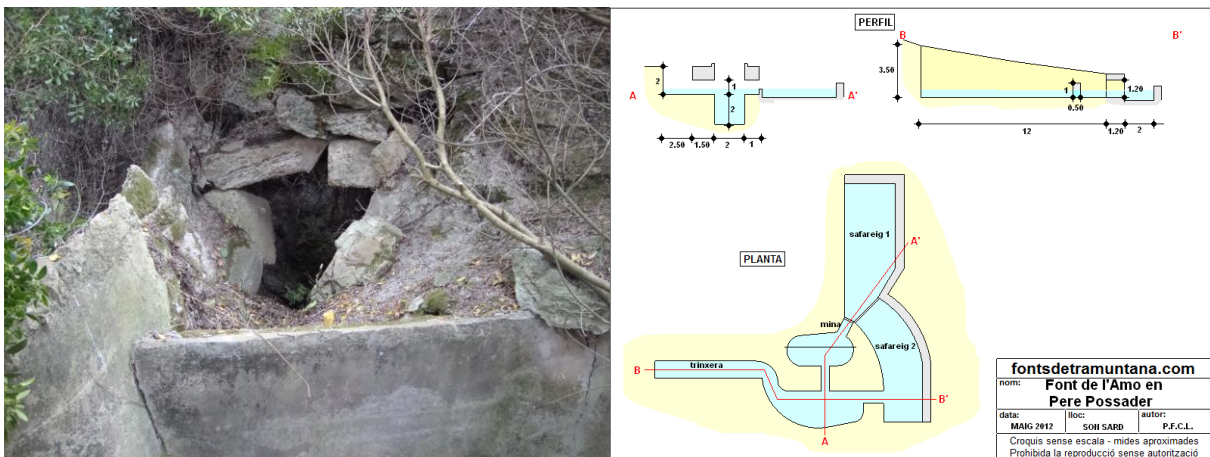
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de l'amo en Pere Posader

Reb el nom d'un dels propietaris del terreny durant el segle XX.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font de propietat privada, situada a un hortet dels establits de Son Sard, pocs abans d'arribar a sa Plana.

L'estructura de la font ha sofert moltes modificacions, fent-se complicat entendre quines eren les seves característiques originals. Hi ha una mina curta, sobre la qual es construí un pou on s'instal·là algun sistema per pujar l'aigua. La mina acaba directament dins un safareig rectangular. També existeix una rasa clarament posterior al pou, donat que sembla que l'intenta evitar en el seu recorregut. La rasa també acaba a un safareig, adossat al primer i de forma irregular.

Ara la font es troba seca i abandonada, totalment coberta de vegetació. Abans, l'aigua s'utilitzava per regar dos quartons (0,35 ha).

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Geroni Vives, Fred

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada
Conservació	
Eixuta	

7. Classificació tipològica: sense valorar

Font des Molins

1. Localització: Son Servera - Son Sard

x: 532044 y: 4387354 z: 40

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

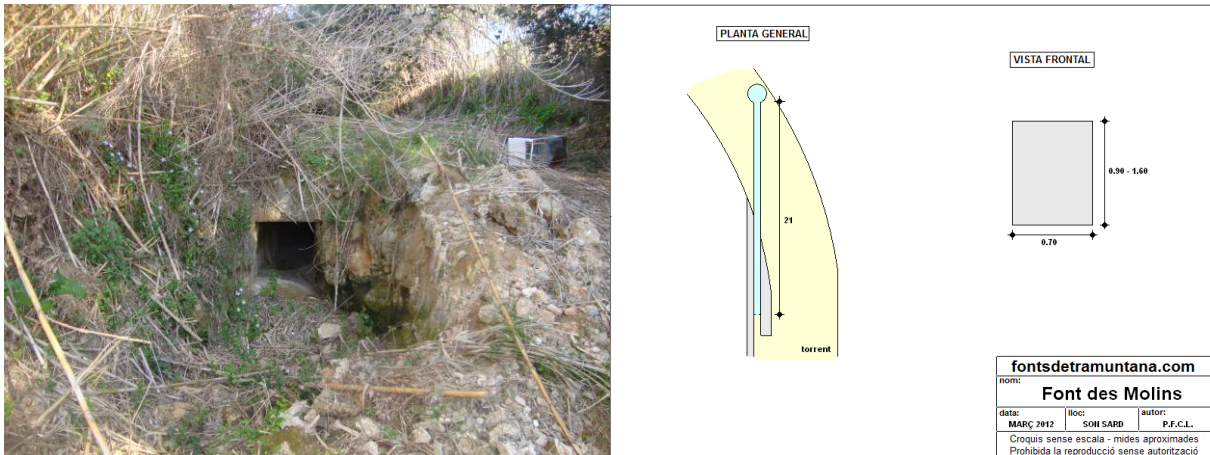
Font des Molins

Movia els molins de Son Comparet i de Son Corb.

Font de sa Gruta

Segons la rondalla, antigament existia una llarguíssima calçada des d'aquesta font fins a l'aljub de sa Gruta (Manacor), a una distància de 8 km en línia recta.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font que pertany a Son Corb malgrat es troba a Son Sard, dins el torrent des Molins, uns 100 m per sobre del pont que el travessa a la carretera del Port Vell.

Neix al fons d'una mina amb una longitud aproximada de 21 m des de l'ull fins a la sortida. És excavada al terreny i coberta amb lloses de marès. Té una amplada de 70 cm i una alçada variable, entre els 90 cm de la sortida i els 160 cm al seu inici. Poc més avall de la mina parteix una calçada que es dirigeix a la bassa del molí de Son Comparet, a una distància de 380 m. Després de passar pel molí, la calçada avança pels horts de Son Corb i, finalment, acaba a la bassa del molí de Son Corb.

La font va comparèixer a la seva localització actual, com la font de na Rabassa (SSE 218-22) en algun moment del segle XVIII, o potser abans, després d'una gran revinguda del torrent, que eliminà la font de Banyeres (SSE 1347-42). Des del seu primer aflorament fins a l'any 1956 o 1957, la font era un broll que sortia de forma natural a una zona de graves del torrent. Solia rajar tot l'any i, especialment a l'hivern, el seu cabal era molt important. S'aprofitava per agafar anguiles.

A causa de la construcció dels pous de Son Sard a finals de la dècada de 1950 la font perdé el seu cabal i, de llavors ençà, està abandonada.

Quan s'eixugà encara s'utilitzava per moure el molí fariner de Son Comparet, d'origen

islàmic, que s'hagué de traslladar quan no s'aconseguí recuperar el cabal. A la sortida del molí es regaven el horts de Son Corb, que eren molt extensos, almenys unes 12,5 quarterades (8,9 ha). Durant la Guerra Civil i els inicis de la dècada de 1940 també serví per moure el molí de Son Corb. A més, almenys fins a la dècada de 1860, la seva aigua també arribava al molí de sa Punta Roja.

La mina de la font està en bon estat. La calçada fins a la bassa es troba totalment coberta de vegetació en el primer tram i resulta impossible saber quin és el seu estat, que es conserva a partir de la carretera del Port Vell en molt mal estat. La bassa del molí de Son Comparet desaparegué amb la construcció d'un nou camí fins al molí a la dècada de 1990. El molí ha estat reconvertit en casa d'estiueig, però conserva parts de la maquinària i de l'estructura antiga. Es conserven també la bassa i el molí de Son Corb, la primera abandonada i, el segon, remodelat.

A la rondalla "Sa flor falguera i es dimonis boiets", recollida per Alcover (edició de 1983, Tom XXIV, pàgs. 32-40), es parla de sa font des Molins explicant l'origen d'una calçada que aniria des d'aquesta font fins a sa Gruta, possessió de Manacor. Encara que a l'actualitat no se n'observa cap resta, i sembla que no n'existeix documentació, diversos informadors afirmen haver vist alguns trams del que hauria estat una llarguíssima calçada i encara es conserva, molt residualment, el topònim de "Calçada des Moros" per referir-se a una construcció que desaparegué amb les reformes de la carretera entre Son Servera i Cala Millor.

Un informador afirma haver pogut seguir una calçada abandonada, provinent de la zona del molí de Son Corb, fins a l'indret de les cases de Son Corb Vell. A més, sembla que en diverses obres, realitzades a la carretera de Cala Millor i la zona de Son Moro, s'hi trobaren restes d'una calçada enterrada entre 50 cm i 1 m de fondària que en podria ser la continuació.

La inspecció realitzada a les terres de sa Gruta no ha permès localitzar restes de cap calçada.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A.M. (1980-83). *Aplec de rondaies mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. Palma : Moll, 1980-83.
- ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.
- DOLÇ, M. [Dir.](1989-1997). *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma, Promomallorca.
- GAYÁ, M. (1899). *Memoria Històrica del Poble de Son Servera*. Estampa de les filles d'en Colomar, Palma.
- GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.
- HABSBURG, L.S. (1980-1993). *Las Baleares por la palabra y el grabado. Traducció, Carlos i Bárbara Sánchez-Rodrigo (per els toms I, II, III, IV, V, VI) i Josep Sureda i Blanes (tom VII)*. Palma : Caja de Baleares "Sa Nostra", 1980-1993.
- MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponimia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.
- SERVERA, M. (1992). "La font des Molins", a *sa Font*, 78, nov. de 1992. Pàg. 15.
- SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

Instituto Geográfico Nacional (2010). *Mapa Topográfico Nacional 1:25.000*.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

SITIBSA (2006). *Mapa Topogràfic de les Illes Balears 1:5.000*.

FONTS ORALS:

Antoni Servera Servera, *Monjo*

Geroni Vives, *Fred*

Gabriel, *des Molinet*

Jeroni Sureda Tous *Moliner*

6. Paraules clau:

Usos		Localització
Hort	Molí d'aigua	Torrent
Cronologia		Bibliografia
Documentada		Monografia Específica
Titularitat		Construccions associades
Privada		Calçada
Conservació		
Eixuta		

7. Classificació tipològica: font de mina

Font des Puig

1. Localització: Son Servera - Son Servera

x: 530194 y: 4385182 z: 220

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

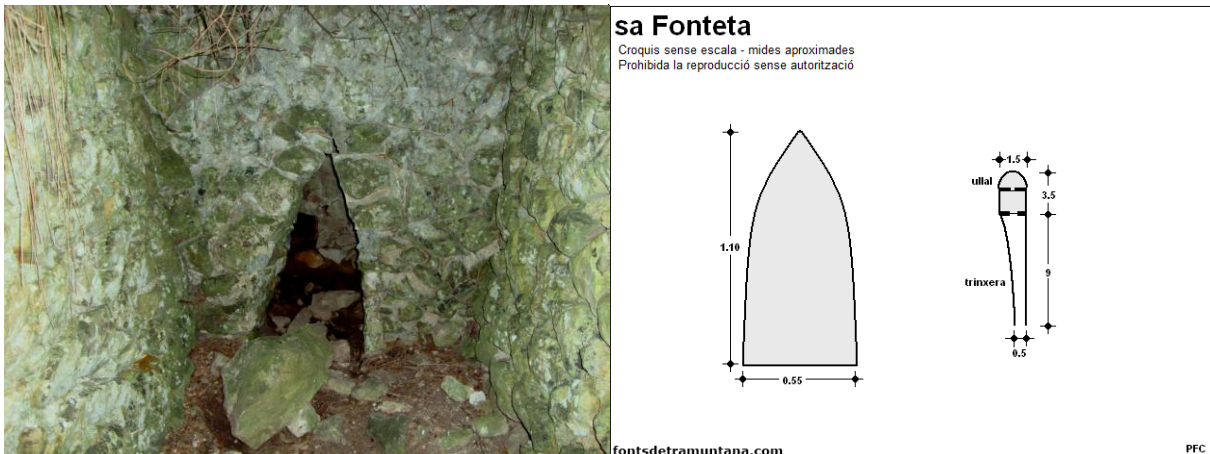
Font des Puig

Reb el nom per trobar-se al puig, just a ponent de la vila de Son Servera. El puig, ahora, s'anomena Puig de sa Font.

Fonteta

El seu cabal, sempre minso malgrat els intents d'augmentar-lo, sembla que és la raó d'aquest altre topònim.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

Font de titularitat pública, coneguda popularment com sa Fonteta, que es localitza al Puig de sa Font. S'hi accedeix pel camí del Puig, que parteix del CEIP Jaume Fornaris i Taltavull de Son Servera.

És un ullal que neix a la base de les penyes de la part superior del Puig de sa Font. Està protegida per una doble capella: la interior, construïda l'any 1764, tan sols permet l'accés al broll a través d'un finestró quadrat d'uns 40 cm de costat; l'exterior, té un portal de majors dimensions, amb volta apuntada feta de pedra en sec. La saleta a la que dona accés també és reduïda, en terra hi ha la pica que reb l'aigua abans d'entrar a la canonada que la condueix al poble. Les capelles es troben al fons d'una curta rasa paredada de pedra en sec que fa anys que amenaça esbaldregar-se; presenta un bombament important al mur de l'esquerra.

L'aigua d'aquesta font ja arribava a Can Cigala i a la torre de l'esglèsia l'any 1584, al centre de l'actual nucli de Son Servera. Dia 3 d'octubre de 1669 la Universitat d'Artà establí una part de la possessió anomenada Son Fra Garí, que havia embargat l'any 1666, on es troba la font. Els establidors conserven empriu de dur-se'n aigua per beure i poden aprofitar els sobrants de l'aigua, que arriba a les cases de Ca s'Hereu.

Ca s'Hereu mantengué els seus drets durant el segle XVIII, amb successives reparacions i, almenys, un intent fracassat d'augmentar el cabal de la font, l'any 1764. En memòria d'aquesta obra, un document (AMSV 1062/5) indica que es gravà la data a la penya i a la pica. S'ha localitzat la data inscrita a una pedra que pogué formar part de la pica, però sembla que diu "1760" o "1765", la segona sembla més possible per haver-se acabat l'obra a l'inici d'aquell any. Dia 18 de juliol de 1796, D. Antoni Servera, de Ca s'Hereu, cedí a l'Ajuntament d'Artà tots els drets que tenia sobre la font a favor del poble de Son Servera, reservant-se, entre altres, el dret perpetu a l'aigua per omplir la cisterna de ca seva. A l'actualitat, les aigües de la font són propietat de l'Ajuntament de Son Servera i s'aprofiten pel subministrament municipal, aportant un cabal d'entre 200 i 500 l/h.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

CARULLA, N.; PUIGSERVER, D. (2001). *Bases per una proposta de gestió integrada dels recursos hídrics del terme municipal de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

GAYÁ, M. (1899). *Memoria Histórica del Poble de Son Servera*. Estampa de les filles d'en Colomar, Palma.

GILI, A. (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

MASCARÓ, J. (1963, Edició de 1986). *Corpus de toponimia de Mallorca : relación alfabética de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca, Escala 1:31.250*, Palma, 1952-1962. Palma : Promocions, DL1962, c1986.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

DOCUMENTS D'ARXIU

AMSV 0024/42 (1911). *Expediente instruido para la construcción de un acueducto para elevar el nivel de las aguas sobrantes del Prat-Aigué y se derramen en la pila colocada para abreviar ganado*.

AMSV 1062/5 (1834). *Espediente d diligencias en solicitud del permiso para construir un algibe que despues se canvió con la d tres cisternas; cuentas d su coste y otros varios papeles relativos al mismo asunto*.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

FONTS ORALS:

Antoni Servera Servera, *Monjo*

6. Paraules clau:

Usos		Titularitat
Consum humà	Vila	Pública
Construccions associades		Conservació
Pedrís	Calçada	Protegida

7. Classificació tipològica: ullal captat

Font des Molinet

1. Localització: Son Servera - Son Xerubí

x: 530880 y: 4388018 z: 70

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font des Molinet

Malgrat el seu topònim, no es coneix l'existència de cap molí relacionat amb aquesta font. ARGEMÍ (1997: 146) especula amb la possibilitat que es tracti del molí Fauz, esmentat al Llibre del Repartiment, però no troba cap altre documentació sobre aquest a l'època medieval. Així i tot, a l'hort d'en Nebot, a les parcel·les immediatament superiors seguint el torrent de Son Xerubí, s'hi troba el molí hidràulic de s'hort d'en Nebot.

Font de Son Xerubí

Reb el nom de la possessió on neix. Aquesta possessió reb el nom de Xerubí Nebot, a qui fou establida l'alqueria Alticagati l'any 1450 (GILI, 2007: 109).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada, situada a Son Xerubí, prop del torrent i de l'anomenat Hort Vell. Neix dins un pou de 3 m de profunditat protegit per un coll massís i ample, però de poca alçada. Des del pou parteix una canal soterrada que surt a la superfície al marge inferior, a una distància de 105 m en línia recta. A la sortida, existia la possibilitat de desviar l'aigua cap el torrent, si no era necessària, o enviar-la als prats. Les canals permetien enviar l'aigua cap als prats des Molinet.

Ara, dins el pou hi ha pedres i té sols 2,5 m de profunditat. La font és seca i el sistema hidràulic està abandonat, però encara se'n poden observar la major part de les canals i alguns safareigs antics. Es regaven fins a 3 quarterades amb la seva aigua (2,1 ha), dividides, almenys a la seva darrera època, entre 6 o 7 propietaris.

Segons un informador, antigament la font tenia una mina que cada any s'havia de fer neta. Per realitzar aquesta feina venia gent de la zona de sa Pobla que, com a recompensa, s'enduien totes les anguiles que podien agafar al torrent i a la mina mentre hi eren. La

mina, directa del pou al torrent, mesuraria uns 20 m, però el lloc on es trobava col·lapsà a l'hivern de 1997. Segons el mateix informador, es formaren a l'hort diversos grans forats d'uns 10 m de diàmetre i de gran profunditat. Els forats foren parcialment emplenats amb terra i roca, però encara conserven uns 5 m de fons.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

FONTS ORALS:

Gabriel, *des Molinet*

6. Paraules clau:

Usos	Cronologia
Hort	Islàmica
Bibliografia	Titularitat
Específica	Comunitat
Conservació	
Eixuta	

7. Classificació tipològica: pou albellowat

Font de Can Toni de ses Terres

1. Localització: Son Servera - Xiclati

x: 528745 y: 4389966 z: 147

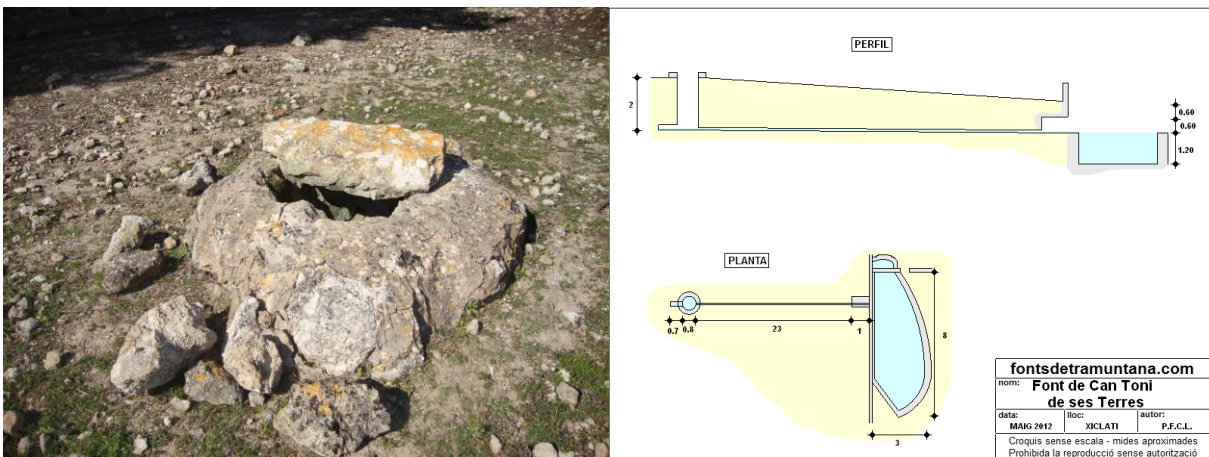
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de Can Toni de ses Terres

Reb el nom de la propietat on brolla.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font de titularitat privada que neix a una parcel·lació de Xiclati a la que s'accedeix des de la carretera de Son Servera a Artà, poc després de les cases de Vilamanent (antigament dit Binimantent).

La font aflora al fons d'un pou de 2 m de fons i 80 cm de diàmetre. El pou és tot paretat de pedra i està cobert amb una llosa de pedra. El coll del pou està format per tan sols una filada de pedres amb morter. Des del fons del pou parteix una canonada soterrada que surt al marge inferior, a una distància de 23 m. La canal acaba just sobre un safareig de forma irregular. Des del safareig es regava un espai amb una extensió màxima de dos quartons (0,3550 ha).

Actualment, l'aigua sol brollar tot l'any, però ja no s'utilitza per regar encara que tot el conjunt es conserva en molt bon estat.

5. Referències:

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*.
www.fontsdetramuntana.com.

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Hort	Privada

7. Classificació tipològica: pou albellonat

Font de Xiclati I

1. Localització: Son Servera - Xiclati

x: 528334 y: 4390179 z: 160

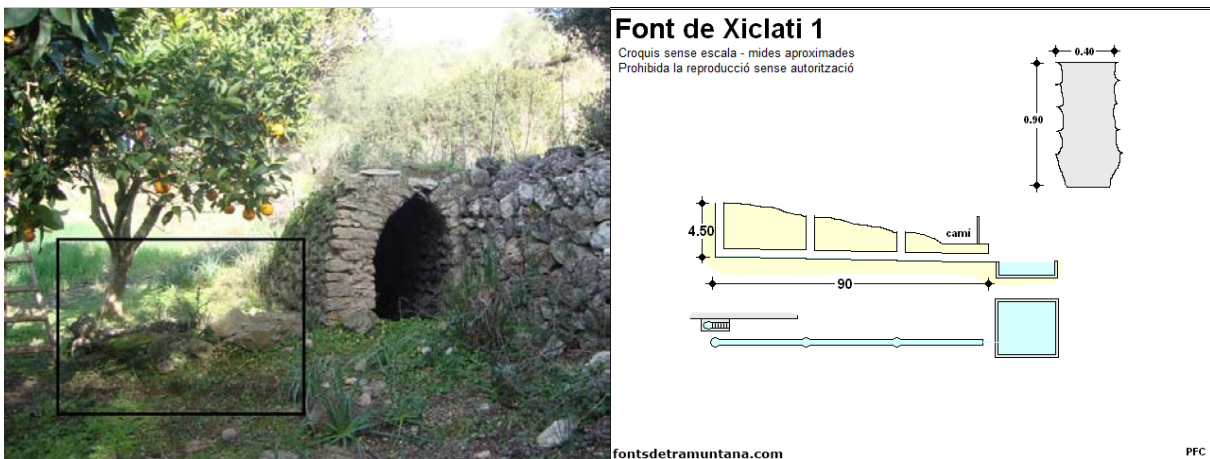
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de Xiclati

Reb el nom de la possessió on neix. El topònim apareix al Llibre del Repartiment amb les formes Alxicrati, Alxicraten i Alchicrati (ARGEMÍ, 1997: 273).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada situada a la part superior del Prat Boal de Xiclati. Tan sols s'hi pot accedir passant per les cases de Xiclati.

El naixement de la font es troba al fons d'un pou paredat en sec, de 4,5 m de profunditat. El pou no té coll i tan sols queda protegit per una filada de pedres i un feix de llenya a damunt. Al pou comença una mina de sostre pla, tota de pedra en sec, que mesura 40 cm d'amplada i 90 cm d'alt. La mina té una longitud de 90 m i compta amb dos pous d'aireig de petites dimensions. L'aigua corre per tot el llit de la mina, sense una canal definida.

A la sortida de la mina, l'aigua cau en un gran safareig. Des d'aquí parteix una canal cap al costat sud dels horts de Xiclati, que tenen una extensió d'uns 15 quartons (2,7 ha). Al costat del safareig també hi havia piques de rentar. A l'actualitat, la font es troba en bon estat i sol brollar un raig prim però que no s'aprofita. El safareig es troba cobert de vegetació i és impossible observar la sortida de la mina. La major part de les canals es troben en mal estat.

És una font d'origen islàmic, però possiblement l'estructura actual no és la original. Segons ARGEMÍ (1997: 274), a la pedra de la sortida d'aigües de la galeria hi ha una inscripció que diu "Font trobade e composte pen Pere Bhaso. Oct. 1822".

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Son Servera (2010). *Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

SERVERA, M. (1996). "Les fonts del terme" a *sa Font*, 117 de maig de 1996. Pàg. 24.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

6. Paraules clau:

Usos		Cronologia
Hort	Abeurada	Islàmica
Rentadors		
Bibliografia		Titularitat
Específica		Privada
Conservació		
Protegida		

7. Classificació tipològica: qanat complex

sa Fonteta II

1. Localització: Son Servera - Xiclai

x: 528337 y: 4390178 z: 160

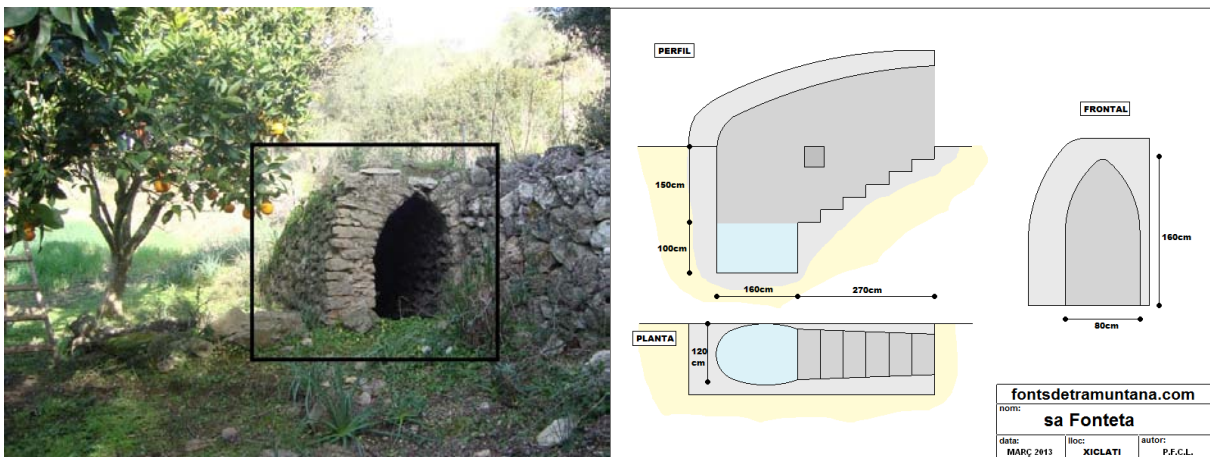
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Fonteta

És la segona i més petita de les fonts de l'hort de Xiclai, i tan sols era esmentada amb aquest diminutiu.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada que està just a 2 m del pou mare de la font de Xiclai I (SSE 536 – 48), d'origen islàmic.

L'ullal neix dins una bassa, de 120 cm d'ample i 160 cm de llarg, que té 1 m de profunditat. La bassa és excavada a la roca i està al fons d'un pou al qual es pot davallar per sis escalons fets amb lloses. La bassa i l'escalonada es troben coberts per una capella de pedra en sec. El portal de la capella és apuntat i està adossat a un marge. Abans d'arribar a la bassa, hi ha dos armaris a banda i banda de l'escalonada, probablement servien per situar-hi les gerres o poals.

Tota la capella i l'escalonada estan en molt bon estat, la bassa és neta, però en el moment de la visita no tenia aigua. No sabem quin ús es donava a aquesta aigua, però amb totes les semblances que té amb la propera Fonteta de Son Cardaix (ART 1213 – 2), podem suposar que també devia servir per a usos domèstics.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Son Servera (2010). *Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic de Son Servera*. Son Servera, Ajuntament de Son Servera.

6. Paraules clau:

Usos	Titularitat
Consum humà	Privada
Conservació	
Eixuta	

7. Classificació tipològica: pou escalonat

Font de Xiclati II

1. Localització: Son Servera - Xiclati

x: 528455 y: 4390113 z: 150

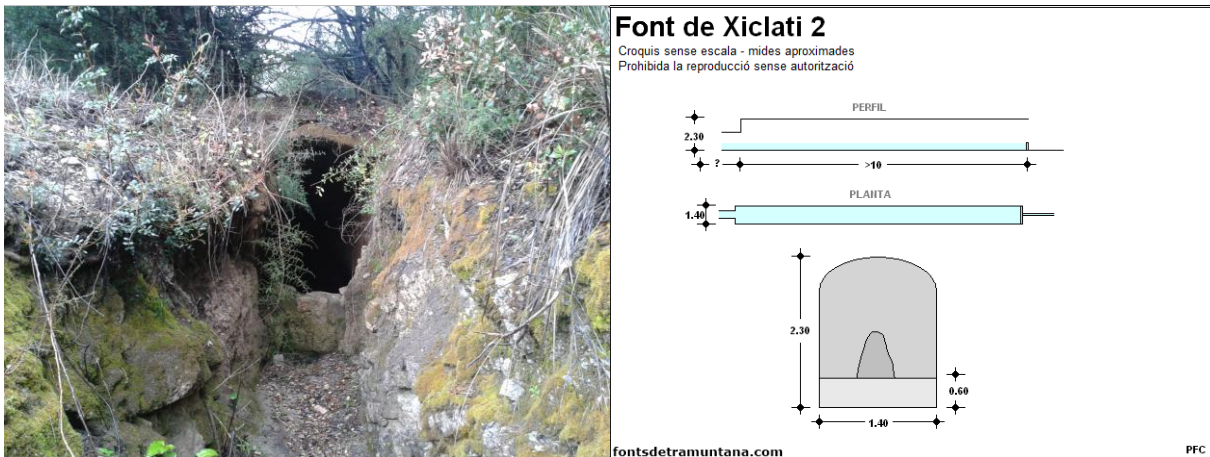
Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font de Xiclati

Reb el nom de la possessió on neix. El topònim apareix al Llibre del Repartiment amb les formes Alxicrati, Alxicraten i Alchicrati (ARGEMÍ, 1996: 273).

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una font privada situada a la part superior d'un hortet pròxim a la font de Xiclati I (SSE 536-48) que no es podia regar des d'aquella per trobar-se a la mateixa alçada i a massa distància.

L'ull de la font es troba al fons d'una mina a la qual no s'ha pogut accedir perquè serveix alhora de dipòsit de l'aigua de la font. La mina és de grans dimensions, amb una alçada de 2,30 m i una amplada de 1,40 m. La paret que la tanca permet una acumulació d'aigua de més de 50 cm al llarg de tot el seu recorregut. El sostre és una volta de formigó i els murs estan entrespolats. Al fons de la mina s'observa el que podria ser la font original, que surt d'una mineta petita i de forma rectangular. A la sortida de la mina l'aigua corre per una canal a dins una rasa de 40 m de llarg per arribar a sortir a la superfície.

Al marge de damunt la mina, s'hi intueix la rasa que s'excavà per construir la font. A uns 30 m de la sortida de la mina, seguint la rasa, hi ha un pou de pedra en sec. El pou té un diàmetre de 140 cm i una profunditat d'uns 4 m. Sembla que ha caigut terra a l'interior, potser s'ha cobert una connexió entre aquest pou i la mina.

L'estructura actual de la font és moderna, encara que no s'ha pogut datar, i servia per regar un hort just a la seva sortida. Després de l'hort, la canal segueix pel costat nord del Prat Boal.

5. Referències:

BIBLIOGRAFIA

ARGEMÍ, M. (1997). *El guz' de Yartân (Mayurqa): a la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona. Inèdita.

RECURSOS ELECTRÒNICS

MORELL, A.; CASTRO, P.F. (2011-2013). *Catàleg il·lustrat de les fonts de Mallorca*. www.fontsdetramuntana.com.

6. Paraules clau:

Usos	Bibliografia
Hort	Específica
Titularitat	Construccions associades
Privada	Dipòsit interior

7. Classificació tipològica: font de mina

sa Font Gata II

1. Localització: Son Servera - sa Font Gata

x: 533560 y: 4390237 z: 75

Qualitat de les coordenades: visitada

2. Toponímia:

Font Gata

El topònim es refereix al nom de la propietat.

3. Material gràfic:

4. Descripció:

És una possible font situada dins l'anomenat *regueró de ses Piquetes*, a les terres de *sa Font Gata*. A l'exterior tan sols és observable un pou amb coll de pedra i cobert per un caramull de branques i vegetació seca perquè no hi caiguin les ovelles. Vint metres al nord del pou s'observa un esfondrament del terreny que dóna accés a una mina. Sembla que l'esfondrament es correspon amb el quart pou d'aireig d'un qanat complex que començaria, aproximadament, seixanta metres al nord-est. El pou que conserva el coll seria el sisè pou d'aireig de la mina.

Una inspecció per l'interior de la mina, ha permès comptabilitzar fins a onze pous d'aireig. De tots aquests, sols els dos esmentats sobresurten a la superfície; els altres han estat tapiats, sembla que, originalment, amb canyís i ciment. A l'alçada de l'onzè pou, la mina està totalment esbaldregada. S'ha calculat una longitud total, entre el pou mare i l'onzè pou d'aireig, d'uns 137 m.

L'onzè pou, que possiblement podria haver estat, en realitat, la sortida de la mina, es troba just sota l'actual carretera de Son Servera a Capdepera (Ma-4040), que passa per aquest indret des de les obres realitzades a la dècada de 1990.

La mina és totalment picada a la roca, sense cap tipus de paredat, a excepció de l'únic pou que conserva el coll. La mina té unes dimensions molt variables, però, de manera general, entre el pou mare i el quart pou té forma arrodonida, amb uns 130 cm de diàmetre. Més enllà, la mina és estreta i alta, potser fins a 350 cm d'alçada.

Les característiques de l'estructura, i les poques restes d'una canonada metàl·lica

localitzades a l'interior de la mina, fan pensar que aquesta podria ser coetània a les obres d'aprofundiment de la *font des Rafalet* (SSE 220-6), a la dècada de 1950, i haver contribuït a l'expansió de l'espai irrigat la possessió des Rafalet, contígua i del mateix propietari.

REFERÈNCIES CARTOGRÀFIQUES:

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958, Edició de 1999). *Mapa General de Mallorca. Escala aproximada 1:31.250*. Palma : V. Colom.

6. Paraules clau:

7. Classificació tipològica: qanat complex